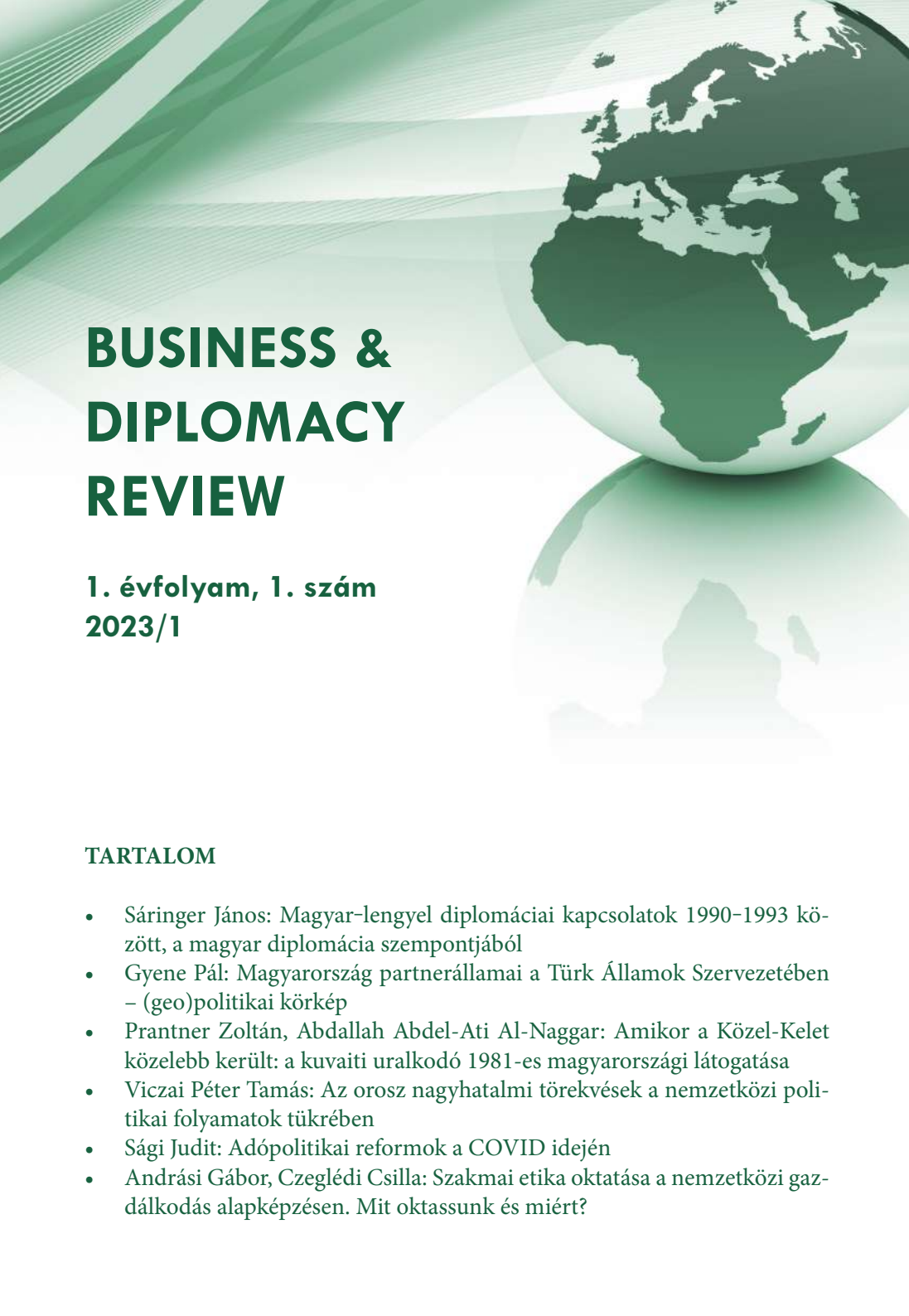

BUSINESS & DIPLOMACY REVIEW

**1. évfolyam, 1. szám
2023/1**

TARTALOM

- Sáringer János: Magyar-lengyel diplomáciai kapcsolatok 1990–1993 között, a magyar diplomácia szempontjából
- Gyene Pál: Magyarország partnerállamai a Türk Államok Szervezetében – (geo)politikai körkép
- Prantner Zoltán, Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar: Amikor a Közel-Kelet közelebb került: a kuvaiti uralkodó 1981-es magyarországi látogatása
- Viczai Péter Tamás: Az orosz nagyhatalmi törekvések a nemzetközi politikai folyamatok tükrében
- Sági Judit: Adópolitikai reformok a COVID idején
- Andrási Gábor, Czeglédi Csilla: Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás alapképzésen. Mit oktassunk és miért?

Business & Diplomacy Review

Kiadó: Budapesti Gazdasági Egyetem

Szerkesztőség

1165 Budapest, Diósy Lajos u. 22-24.

Főszerkesztő

Sáringer János

Felelős szerkesztő

Sáringer János

Nagy Milada

Szerkesztőbizottság tagjai

Csekő Katalin, elnök

Bába Iván

Ferkelt Balázs

Juhász Tímea

Nagy Milada

Marinovich Endre

Murádin János Kristóf

Válóczi Marianna

Tipográfia és tördelés

Nagy és Heteyi Kft.

ISSN 3004-0116

HU ISSN 3004-0116

Business & Diplomacy Review állandó lektorai

Prof. Dr. Bajomi-Lázár Péter, PhD
Dr. habil. Buday-Sántha Andrea, PhD
Dr. Csekő Katalin, PhD
Dr. habil. Domonkos Endre, PhD
Dr. Ferkelt Balázs, PhD
Dr. Gyene Pál, PhD
Dr. Harsányi Dávid, PhD
Dr. Horváth Annamária, PhD
Dr. habil. Krasztev Péter, PhD
Dr. habil. Juhász Tímea, PhD
Dr. Marosán Bence Péter, PhD
Dr. habil. Murádin János Kristóf, PhD
Dr. Nagy Milada, PhD
Dr. Pólya Éva, PhD
Dr. habil. Sáringer János, PhD
Dr. Válóczy Marianna, PhD
Dr. Zelena András, PhD

TARTALOM

Magyar–lengyel diplomáciai kapcsolatok 1990–1993 között, a magyar diplomácia szempontjából <i>Sáringer János</i>	5
Magyarország partnerállamai a Türk Államok Szervezetében – (geo)politikai körkép <i>Gyene Pál</i>	25
Amikor a Közel-Kelet közelebb került: a kuvaiti uralkodó 1981-es magyarországi látogatása <i>Prantner Zoltán, Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar</i>	47
Az orosz nagyhatalmi törekvések a nemzetközi politikai folyamatok tükrében <i>Viczai Péter Tamás</i>	74
Adópolitikai reformok a COVID idején <i>Sági Judit</i>	88
Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás alapképzésen. Mit oktassunk és miért? <i>Andrási Gábor, Czeglédi Csilla</i>	105

Jelen számunk szerzői

Dr. Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, PhD, kutató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, abdallah.alnaggar@gmail.com

Dr. Andrási Gábor, PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, andrasi.gabor@uni-bge.hu

Dr. Czeglédi Csilla, PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, czegledi.csilla@uni-bge.hu

Dr. Gyene Pál, PhD, főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, Gyene.Pal@uni-bge.hu

Dr. Prantner Zoltán, PhD, egyetemi docens, Kodolányi János Egyetem, prantner.zoltan@gmail.com

Dr. habil. Sági Judit, PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, sagi.judit@uni-bge.hu

Dr. habil. Sáringer János, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, Saringer.Janos@uni-bge.hu

Dr. Viczai Péter Tamás, CSc, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, viczai.petertamas@uni-bge.hu

MAGYAR–LENGYEL DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK 1990–1993 KÖZÖTT, A MAGYAR DIPLOMÁCIA SZEMPONTJÁBÓL

Sáringer János

Absztrakt

Magyarország és Lengyelország élen járt a rendszerváltoztatás véghezvitelében az államszocialista tömbön belül. A két országot több szempontból azonos belső helyzet, közös problémák, hasonló külpolitikai célok és külgazdasági törekvések jellemezték, amelyek jó kiindulási alapot nyújtottak a szoros együttműködéshez. Kereteit az 1991. októberi krakkói hármas csúcson aláírt és mindkét országban ratifikált alapszerződés határozta meg. Ebben az időszakban Magyarország egyik legfontosabb partnere a térségben Lengyelország volt, és Varsó is a legfontosabb politikai partnerei közé sorolta Budapestet. Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia 1991 februárjában formalizálta Visegrádban az euroatlanti integráció felé tett közös lépéseiket Visegrádi Együttműködés néven. Hogyan zajlottak Budapest és Varsó között a felsőszintű találkozások, a diplomáciai kapcsolatok? Mi jellemezte a két ország közötti politikai és gazdasági relációkat? Mindezekre a kérdésekre tanulmányomban adok választ.

Kulcsszavak: Antall József, Hanna Suchocka, külpolitika, diplomáciai kapcsolatok, gazdaság, euroatlanti integráció

Abstract

Hungary and Poland were at the forefront in carrying out the regime change within the state socialist bloc. In many ways, the two countries were marked by identical internal situation, common problems, similar foreign policy goals and external economic endeavours which provided a good basis for cooperation. The framework for this was defined by the treaty of cooperation signed at the Tripartite Summit held in Krakow in October 1991 and ratified by both countries. Poland

is one of Hungary's most important partners in the region during this period and Warsaw also counted Budapest among its chief partners. In February 1991, in Visegrad, Hungary, Poland, and Czechoslovakia formalized their joint steps taken towards the Euro-Atlantic integration under the name of Visegrad Cooperation. How did high-level meetings and diplomatic relations between Budapest and Warsaw go? What were the characteristics of the political and economic relations between the two countries? All these questions are answered in this paper.

Keywords: József Antall, Hanna Suchocka, foreign policy, diplomatic relations, economy, Euro-Atlantic integration

A magyar külpolitika

Európában, az 1990-es évek elején több, egymással párhuzamos folyamatot figyelhetünk meg. Egyrészt a régi szervezetek lebontását (Varsói Szerződés, KGST), a már meglévő integrációs struktúrák horizontális bővítését (Pentagonale, Hexagonale)¹, vertikális megerősítését (Európai Közösségek, Európai Unió) és új szervezetek létrehozását (Visegrádi Együttműködés). Másrészt dezintegrációs folyamatokat, így a Szovjetunió szétesését (1991), Jugoszlávia (1991) és a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság felbomlását (1993). Ezekbe a folyamatokba és strukturális változásokba illeszkednek a magyar-lengyel kapcsolatok a tárgyalt időszakban.

Magyaroroszagon az első szabad és demokratikus választások eredményeképpen a Magyar Demokrata Fórum (MDF)², a Szabad

1 Magyarország, Jugoszlávia, Olaszország és Ausztria miniszterelnök-helyettesi és külügyminiszteri szintű találkozásánál 1989. november 11-12-én, Budapesten létrejött a négy ország együttműködése, az Adria-Duna Program (Quadracionale), amelyhez 1990-ben csatlakozott Csehszlovákia, és így jött létre a Pentagonale. Az együttműködés 1991-ben, Lengyelország belépésével Hexagonálé alakult.

2 A Magyar Demokrata Fórum (MDF) 1987. szeptember 27-én Lakiteleken alakult meg. Antall Józsefet 1989. október 21-én választották meg elnöknek. Az 1990-es választások megnyerése után az MDF a Független Kisgazdapárttal és a KDNP-vel alakított kormányt. A kilencvenes évek első felében több képviselőt is kizártak a pártból. 1999 és 2010 között a párt elnöke Dávid Ibolya volt. A 2010-es választási kudarccal 2011. április 8-án a párt feloszlott.

Demokraták Szövetsége (SZDSZ)³ és a Független Kisgazdapárt (FKG-P)⁴ kapta a legtöbb szavazatot, és az MDF elnöke, Antall József koalíciós kormányt alakított 1990 májusában.

Antall József 1990. május 22-én még miniszterelnök-jelöltként az Országgyűlésben, majd két hónappal később, július 25-én miniszterelnökként a Bem téren az úgynevezett nagyköveti értekezleten ismertette a magyar kormány külpolitikai céljait és a diplomáciai szolgálat feladatait. „A mi célunk az, hogy biztosítani tudjuk egyrészt Magyarország szuverenitásának a helyreállítását, és azt, hogy a magyar politika szabadon és függetlenül dönthessen minden kérdésben, és hogy a mi szabad akaratunktól függetlenül itt semmiféle külső befolyás, semmiféle idegen hadsereg ne állomásozhasson, és hogy ennek egyéb politikai konzekvenciáit is levonhassuk. Ez azt is jelenti egyben, hogy olyan külpolitikát kívánunk kialakítani, amely biztosítja az ország ez irányú elhatározó képességét és függetlenségét. Világos, hogy a külpolitikai célkitűzéseink egyrészt saját nemzeti érdekeinkből következő globális külpolitikai célkitűzése, másrészt az ország geopolitikai helyzetéből következő realitásoknak a figyelembevétele. Harmadszor, olyan külpolitika folytatása, amelyik Magyarországnak, mint kis országnak a gazdasági, szociális kérdései megoldását elősegíti és biztosítja. [...] olyan szomszéd országgal, amelyik nem bánt emberjogi és kisebbségi-jogi szempontból tisztességesen a magyar nemzeti kisebbséggel, nincs módunkban jó kapcsolatot fenntartani.” [1] Az Antall-kormány külpolitikájának prioritása a szuverenitás helyreállítása, az euroatlanti integráció és a határon túli magyarság erősítése volt.

Antall József első hivatalos külföldi útja Németországba és Franciaországba vezetett. Emellett a magyar külpolitika és diplomácia homlokterében volt Moszkva és Washington, amelyet a magyar miniszterelnök tárgyalásai is jeleztek Mihail Gorbacsovval, Borisz Jelcinnel és George Bushsal.

3 Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) magyar liberális politikai párt, amely 1990 és 2010 között tagja volt az Országgyűlésnek. 2014-ben feloszlatták.

4 Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP, ismertebb nevén Független Kisgazdapárt) programja szerint a gazdák, a mezőgazdasági alkalmazottak és városi polgárok érdekeit képviselő jobboldali magyarországi párt. A rendszerváltás után két ciklusban – 1990 és 1994, valamint 1998 és 2002 között – vett részt a kormányzásban.

A Varsói Szerződés 1990-ben már olyan stádiumba jutott, hogy ki lehetett mondani, Magyarország nem kíván a szövetség tagja lenni, a NATO-tagság távlati célja pedig kijelölte az irányváltást. A Varsói Szerződés tagállamai között léteztek azonban olyan törekvések, amelyek újjászervezni kívánták a rendszert. Ezek azonban megtörték Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország külpolitikai vezetőinek megegyezésén, amely szerint együtt fognak kilépni a Varsói Szerződésből. A három ország 1991. februárban a Visegrádi Együttműködés létrehozásával formalizálta az euroatlanti integráció felé tett lépéseket.

A magyar diplomácia új irányítói az új típusú bilaterális alapszerződések megkötésében látták a külpolitikája alapját. Mindezzel kettős céljuk volt. Egyrészt, hosszú távon Magyarország biztonságát több rétegű „háló” kialakításával kívánták garantálni. A „háló” fontos elemét képezte a kétoldalú alapszerződésekre épülő jószomszédi viszony, amelynek létrehozása Magyarország fontos biztonságpolitikai érdekét is jelentett. Az Antall-kormány további külpolitikai célkitűzése Magyarország szuverenitásának helyreállítása volt, hogy a magyar politika szabadon és függetlenül dönthesse minden kérdésben, és idegen hadsereg ne állomásozzon hazánk területén.

Az Antall-kormány megalakulása után egy évvel az új magyar külpolitika első céljai megvalósultak. Az utolsó szovjet katona távozásával (1991. június) Magyarország 1944. március 19-e után nemzetközi jogi szempontból is szuverén ország lett. Megvalósult az 1956. októberi forradalom és szabadságharc célja, hazánk nemcsak kilépett a Varsói Szerződésből, hanem továbblépve nagymértékben hozzájárult a Varsói Szerződés és a KGST megszüntetéséhez.

A lengyel külpolitika

Lengyelországban 1989 szeptemberében a Szolidaritás vezetésével koalíciós kormány alakult. Tadeusz Mazowiecki kabinetjében helyet kapott a Szolidaritás, a Parasztpárt, a Demokrata Párt és a

LEMP⁵ képviselői. A LEMP 1990 februárjában két részre szakadt a Lengyel Köztársaság Szociáldemokráciája (SdRP)⁶ és a Lengyel Szociáldemokrata Unió (PUS) nevű pártokra. A Szolidaritáson belüli politikai és gazdasági (Balcerowicz-sokkterápia) viták szakadáshoz vezettek 1990 tavaszán. Az 1990. novemberi elnökválasztáson Lech Wałęsa győzött, egy hónappal később azonban Tadeusz Mazowieckit a kormányfői székben Jan Krzysztof Bielecki váltotta, aki folytatta a Balcerowicz-programot. A Bielecki-kormány tizenöt koalíciós terve ellenére sem tudott stabil támogatást szerezni. [2] A korábbi titkoszolgálatral együttműködő állami vezetők névsorának nyilvánosságra hozatala pedig a jobbközép kabinet bukásához vezetett. [3] A parasztpárti Waldemar Pawlak kormányalakítási kísérlete is kudarcba fulladt, csupán harminchárom napig tartott. [4]

1992 júniusában, a *The Economist* hasábjain jelent meg *Európa újra megosztva?* című elemzés, amelyet Körmendy Adrienne, Magyarország varsói nagykövetségének beosztott diplomatája foglalt össze: „Kísértet járja be Európát. A káosz kísértete, amely ebben az évszázadban ezt a kontinenst már két világháborúba sodorta. A kommunizmus bukása után a kontinens stabilitásának a biztosítéka az Európai Közösség lett volna. A dán választóknak köszönhetően azonban a Közösség maga is bizonytalanságba került. Joggal merül fel a félelem: ahelyett, hogy a nyugat-európai stabilitás az Európai Közösség kiszélesítésével Keletre terjedne, Kelet-Európa egyre növekvő destabilizálásának hatása jut el Nyugatra.

⁵ *Szolidaritás*: 1980. augusztus közepén a gdański hajógyár munkásai sztrájkba léptek Lech Wałęsa vezetésével, majd Lengyelországban általános sztrájk kezdődött. Szeptemberben megalakult a Szolidaritás nevű mozgalom, amelynek elnöke Lech Wałęsa lett. 1981. december 13-án Wojciech Jaruzelski tábornok hadiállapotot vezetett be Lengyelországban. Felfüggesztették a szabadságjogokat, a hadsereg megszállta az utcákat és stratégiai pontokat, kijárási tilalom lépett életbe, illetve a gyárakat katonai ellenőrzés alá vonták.

Parasztpárt: A Lengyel Néppárt – lengyel parasztpárt (Polskie Stronnictwo Ludowe – PSL) 1895-ben alakult meg.

LEMP: Lengyel Egyesült Munkáspárt (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – PZPR), a LEMP 1948-ban alakult kommunista párt, amely 1948 és 1989 között irányította a Lengyel Népköztársaság államszocialista rendszerét.

⁶ A Lengyel Köztársaság Szociáldemokráciája (Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej – SdRP) a lengyel kommunista párt, a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) utódpartja, amely 1990. január 28-án alakult meg és 1999. április 15-én beolvadt a Demokrata Baloldali Szövetségbe.

Ha Nyugat-Európa megszűnik Kelet-Európa számára szilárd vonzóerőt jelenteni (politikailag és gazdaságilag), akkor törvényszerű, hogy a kelet-európai országok ismét egymás felé fordulnak, olyan formában, ahogyan ez már ismert a világ előtt. A kelet-európai országok többségében máris észre lehet venni a visszafelé mutató tendenciák erősödését (Oroszország, Ukrajna, Lengyelország).” [5]

Mások véleménye szerint⁷ a lengyel belpolitikai események mögött lényeges gazdasági és külpolitikai folyamatok húzódtak meg, amelyek az Európa új arculatát meghatározó átalakulás részeként is értékelhetők. Lengyelországban erősödően volt a technokrata réteg, a gazdasági nomenklátúra, amelynek elsődleges érdeke nem a politikai hatalom birtoklása volt, hanem a tőke fejlődésének kedvező politikai viszonyok megteremtése. A technokraták közvetlenül nem kívántak a politikai hatalomban részt venni, azonban a lengyel kormányválságok és a gazdasági érdekeik arra kényszerítették őket, hogy ebben szerepet vállaljanak. A gazdasági, technokrata réteg azonban nem volt egységes. Egyik csoportja a nyugati kapcsolatokra orientálódott, a második csoportot a gazdasági érdekei főleg Kelet-Európához (FÁK) kötötték, a harmadik csoport, amelynek érdekszférája szintén Kelet volt, azonban egyre inkább Nyugatra is figyelt. Mindhárom érdeke a visszarendeződés elkerülése volt, ami megzavarhatta volna a már jól működő kapcsolatrendszerüket. Gazdasági szempontból veszélyes lehetett a populizmus erősödése is. Waldemar Pawlak miniszterelnöksége pedig éppen ezt ígérte, és lassította az európai kapitalista gazdasági struktúra további kialakulását. A technokrata réteg számára ez túl nagy kockázati tényezőt jelentett, ezért Pawlak ellen fordultak.

1992-ben többen az igazi problémát Lech Wałęsa elnökben látták, aki megpróbálta a kerekasztal-erőviszonyok restaurálását. A nagyipari munkásság, a parasztság jelentős része és a kisvárosi társadalom a változásoktól félve lassította a kapitalista struktúráváltozást. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy lassulhat a nyugati (Európai Közösségek) szerkezethez igazodás üteme, ami a Nyugattól való lemaradás mértékét növelhette. Az amerikai kormányzatnak a Wałęsa-féle politikai irányvonal támogatása több szempontból is előnyös lehetett. George Bush elnök 1992. július 5-én villámlátogatást tett Lengyelországban,

7 A konzervatív-jobboldali (de nem keresztény-nemzeti) nézeteket valló Jadwiga Staniszkis szociológus professzorasszony véleménye.

amelynek a célja a többmillió lengyel származású amerikai állampolgár szavazatainak a megszerzése volt. Fontosnak tartották, hogy az amerikai elnök szilárd pozíciójú Wałęsával találkozzon. Ekkor úgy tűnt, hogy a Bush-adminisztráció Lengyelország vonatkozásában az ütközőzóna⁸ koncepcióhoz tér vissza.

Ezzel szemben állt a Zdzisław Najder által szorgalmazott elképzelés: erősen integrált Európa, a lehető leggyorsabb csatlakozás az európai struktúrákhoz, valamint a NATO struktúrájához, Párizs-Bonn-Varsó-tengely kialakítása, amelynek Keleten elsősorban Ukrajna a pillére, ami elősegíti az európai struktúrák fokozatos Keletre terjedését. E szerint az elképzelés szerint Lengyelország Németországon, az egyesült Európán és a NATO védelmi rendszerén keresztül nem kizárólag az Amerikai Egyesült Államokra támaszkodva csatlakozna a kapitalista világhoz. Lengyelországnak választania kellett, hogy az USA-val szorosan együttműködve burkolt németellenes politikát folytat-e, vagy Németországgal működik erősebben együtt, amely Oroszországgal szemben nyújthat garanciát.

Az elmondottakhoz hozzá kell tennünk, hogy ekkor az Amerikai Egyesült Államokat a sovinizmus erősödésének vélt vagy valós veszélye óvatossá tette Kelet-Közép-Európa vonatkozásában, ezért volt bizonyos mértékben tartózkodó a visegrádi hármakkal is. Washingtonban attól tartottak, hogy a háromszög további erősítése és megkülönböztetése növelné az olyan jellegű ellentéteket, mint amilyenek Magyarország és Románia között álltak fenn. A háromszög esetleges gyengülése viszont a reformellenes erőknek kedvezett volna Lengyelországban.

A lengyel kormányválság végét Hanna Suchocka kabinetjének megalakulása (1992. július 11.) jelentette. [6] Az új miniszterelnök kormányalakítási expozéjában hangsúlyozta a Szejmben, hogy politikájának célja a szuverenitás biztosítása. Külpolitikájának alapvető iránya az Európai Közösségekhez való minél gyorsabb csatlakozás feltételeinek a megteremtése lesz.

Lengyelország aktív, keleti politikát akar folytatni, és továbbra is fontos az együttműködés Csehszlovákiával és Magyarországgal a Visegrádi Háromszög keretében. Hanna Suchocka külön hangsúlyozta,

⁸ Az elmélet szerzője és képviselője, John Whitehead az amerikai kormányzat tagja volt.

Lengyelország célja, hogy elérje a NATO-tagságot [7], amely a Zdzisław Najder által szorgalmazott külpolitika folytatását jelentette.

Lengyelország külpolitikájának fontos eleme volt a szomszédjai-hoz való viszony. Ekkor kívánta megalapozni kapcsolatait a függetlenné váló köztársaságokkal, elsősorban Ukrajnával és Belarusszal. Lengyelország nyugati szomszédjaival a megkötött alapszerződés bázisán kívánt együttműködni és alakítani az érdekközösséget, a francia-német viszonyhoz hasonlóan, de ügyelve arra, hogy Németország és Oroszország ne állapodjon meg a háta mögött.

A kétoldalú alapszerződés megvalósítása volt a cél Franciaországgal, hogy létrejöjjön a már említett Párizs-Bonn-Varsó-tengely. Diplomáciai aktivitásának egyik lényeges célja a külföld támogatásának megszerzése és növelése a lengyel gazdasági reformok számára, illetve Lengyelország imázsának javítása, a külföldi tőke bizalmának megnyerése, elsősorban német és amerikai tőke bevonásával. Az elnök és a kormányfő látogatásai is ezt szolgálták. A kormány mindazokkal az államokkal, ahol lengyel kisebbség élt, arra törekedett, hogy a nemzetközi normáknak és gyakorlatnak megfelelően rendezzék a kisebbség kérdését. Lengyelország a legfontosabb területeken normalizálta kapcsolatait az emigrációval, és megszüntette a „politikai emigráció” fogalmát, a lengyel állampolgárság külföldi szabályozásának korlátait.

A varsói vezetés keleti politikájából hiányzott a változó helyzethez való rugalmas alkalmazkodás. Magyarországgal és Csehszlovákiával ellentétben Lengyelország késlekedett a szovjet csapatkivonások követelésével, nem sikerült megvalósítania az ún. kétszintes politikát, nem volt képes megfelelően reagálni a Szovjetunióban végbement változásokra. (Ennek példája, hogy – feltehetően az Amerikai Egyesült Államok sugallatára – az utolsó pillanatig Gorbacsovot támogatta Jelcin helyett.) A kép teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy 1992 őszén befejeződött a Lengyelország területén állomásozó volt szovjet alakulatok kivonása. A hátrahagyott néhány ezer fő a németországi kivonással kapcsolatos tranzit feladatát látta el. A csapatkivonással összefüggő kölcsönös pénzügyi követelések rendezése a folyamatban lévő kétoldalú, globális adósságrendezési tárgyalások szerves részét képezte. [8]

A magyar–lengyel kapcsolatok keretei

Magyarország és Lengyelország élen járt a rendszerváltoztatás előkészítésében és véghezvitelében az államszocialista tömbön belül. A két országot sok tekintetben azonos belső helyzet, közös problémák, hasonló külpolitikai célok és külgazdasági törekvések jellemezték, amelyek jó kiindulási alapot nyújtottak a kölcsönös érdekeket szolgáló szoros együttműködéshez. Kereteit az 1991. októberi krakkói hármas csúcson aláírt és mindkét országban ratifikált alapszerződés határozta meg.

Ebben az időszakban Magyarország egyik legfontosabb partnere a térségben Lengyelország volt, és Varsó is a legfontosabb politikai partnerei közé sorolta Budapestet. Az intenzív államközi kapcsolatokat a kölcsönös megértés és nézetazonosság jellemezte. A kölcsönös áruforgalom értéke 1986 és 1989 között évi 1–1,2 milliárd rubel, 1990-ben 600 milliárd rubel volt. 1991-ben az áruk és szolgáltatások forgalma – a számottevő arányt képviselő közvetítői kereskedelemmel együtt – jelentősen mérséklődve 433 milliárd USD-t ért el, 1992-ben pedig mintegy negyedével tovább csökkent: (318,3 milliárd USD) a magyar kivitel értéke 142,9 milliárd USD, az importé 173,4 milliárd USD volt. A közgazdasági feltételrendszer 1992. évi változásai kedvezőtlenül hatottak a kölcsönös kereskedelemre, nevezetesen növekedett a lengyel protekcionizmus (főleg az agrártermékeknél, illetve adminisztratív korlátok által). Emellett a két ország az Európai Közösségekkel kötött megállapodásai kölcsönösen hátrányosabb helyzetbe hozták a termelőket, kereskedőket egymás piacain. Pozitív fejlemény ugyanakkor a magyar gazdaság alanyainak alkalmazkodása a lengyel piacon a nemzetközi téren általános tendenciákhoz.

Az 1993. március 1-jén hatályba lépett Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA)⁹ forgalomélénkítő hatását a kedvezőtlen reálgazdasági folyamatok gátolták a vizsgált időszak-

9 A Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (Central European Free Trade Agreement, CEFTA). A CEFTA létrehozását a visegrádi triász államai írták alá 1992. december 21-én, Krakkóban. A CEFTA célja, hogy a tagországok a nyugat-európai intézményekkel az integrációt felgyorsítsák és egyben elmélyítsék, amellyel megerősítik államaik demokratikus rendszerét és a szabadpiaci gazdaságát. Az Európai Unióhoz történő csatlakozással párhuzamosan megszűnik a CEFTA-tagság.

ban. Szükséges megemlítenünk, hogy ekkor a magyar és a lengyel külpolitikai érdekek részben ez eltérő geopolitikai helyzetből fakadóan nem minden területen estek egybe. Említhetjük például a magyar–szlovák kapcsolatok vitás kérdéseit vagy az Európai Közösség hűsombargójával szembeni fellépést. [9]

Antall József részt vett az Európai Közösségek 1991. december 16–17-én tartott tanácskozásán Brüsszelben, ahol aláírták a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek közötti társulási megállapodását, az úgynevezett Európai Megállapodást.¹⁰ [10] Ezt követően Lengyelország és Csehszlovákia tette ugyanezt. A szerződő felek kialakították a politikai együttműködés intézményrendszerét, és a kétszer ötéves aszimmetrikus vámlebontás után a teljes ipari szabadkereskedelmet célozták meg. Magyarország és a térség országai a tárgyalások során is egyértelműen a teljes jogú tagság elérésére törekedtek. 1991 decemberétől az ipari termékek vámját megszüntették az egymás közötti kereskedelemben. A társulási megállapodás előmozdította a gazdasági, pénzügyi és kulturális együttműködést és segítette Magyarország gazdaságának fejlesztését, valamint a piaccgaz-

10 A Magyarország és az Európai Közösségek közötti társulás létesítéséről szóló Európai Megállapodást 1991. december 16-án, Brüsszelben írták alá, amelyet a magyar Országgyűlés 1992. november 17-én hozott határozata megerősített. 1991-ben az Európai Közösségek bevezette az Európai Megállapodások (Europe Agreements) kifejezést, tükrözve a várható társulások különleges jelentőségét. A tárgyalások három állammal indultak meg: Magyarországgal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával. 1991 novemberében lezárták a párhuzamosan folyó egyeztetéseket, így december 16-án Magyarország és az EK aláírta az Európai Megállapodást. A társulás kereskedelempolitikai fejezete 1992. március 1-jétől, míg a többi része, a részratifikációk lezárásától – Magyarország esetében –, 1994 februárjától váltak hatályossá. A társulási megállapodás szabadkereskedelmi övezet kialakításáról, illetve a „négy szabadság” (árúk, szolgáltatások, munkaerő és tőkeáramlás liberalizálása) érvényesítéséről döntött. Az Európai Tanács 1993 júniusában, Koppenhágában döntött az Európai Unió keleti kibővítésének lehetőségéről, és egyben meghatározta azokat az alapvető politikai, gazdasági és jogi kritériumokat, amelyeket a csatlakozni szándékozó közép- és keleteurópai országoknak a csatlakozás érdekében teljesíteniük kell. A társulási kapcsolatokat szabályozó Európai Megállapodás 1994. február 1-jei hatályba lépését követően – a parlamenti pártok konszenzusával hozott 16/1994. (III. 31.) OGY számú határozatban foglalt felhatalmazás alapján – a Kormány 1994. március 31-én benyújtotta Magyarország csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz.

daság kiépítését.¹¹ A társulási szerződés aláírásával szinte egyidőben zajlott 1991 decemberében az Európai Tanács maastrichti ülése, ahol az új tagok felvétele helyett a minél szorosabb és mélyebb belső integráció erősítése mellett foglaltak állást. Ekkor az Európai Községek vezetői a horizontális bővítés helyett, a vertikális integrációt helyezték előtérbe. A tizenketten 1992. február 7-én aláírták a *Szerződést az Európai Unióról*, amely többek között célul tűzte ki a politikai kohéziót. Az EK tagországok a meglévő gazdasági és politikai pozíciójukat féltve inkább a szabadpiaci elvek megvalósításában voltak érdekeltek, semmint a kelet-közép-európai államok teljes integrációjában. Ezzel együtt továbbra is nyitva hagyták a teljes jogú tagság felé vezető utat és biztatták a csatlakozni kívánó országokat a maastrichti feltételek megvalósítására. A Maastrichtban meghatározott, a teljes jogú tagsághoz szükséges gazdasági és pénzügyi feltételeiket – az úgynevezett konvergenciakritériumokat – ekkor sem a visegrádi országok, sem a keleteurópai államok nem tudtak teljesíteni. [11]

A NATO átalakulásának egyik legfontosabb területei a szövetség partnerségi kapcsolatai voltak. 1991. december végén létrejött az Észak-atlanti Együttműködési Tanács (NACC)¹², amelynek célja, hogy a NATO együttműködjön a Varsói Szerződés korábbi tagállamaival, illetve azon új államokkal, melyek a Szovjetunió felbomlását

11 Martonyi János így emlékszik: „1990 júniusában jártunk Brüsszelben Antall József miniszterelnökkel, és akkor átadtunk egy papírt, amit akkor és ma is úgy neveznek, hogy „non paper” – a mai napig nem értem, hogy mit jelent: egy papír, ami voltaképpen „nem papír”. Ennek a non papernek az elejére rögtön beleírtuk azt, hogy Magyarország célja az Európai Község teljes jogú tagjává válni. Ezt a mondatot csak reggel véglegesítettük, mert vita alakult ki, hogy beleírjuk vagy sem, esetleg ez még túl korai, de aztán végül is abban maradtunk, hogy beleírjuk – így adta át a miniszterelnökünk a Bizottság elnökének. Érdekes módon, amikor délután Mádl Ferenczel Bangemann biztostól voltunk (a miniszterelnök nem volt jelen, mert ő más programot bonyolított le), akkor nekünk szegezte a kérdést, hogy miért nem adjuk be a csatlakozási kérelmet. Nagyon meglepődtünk; este összeült egy tanácskozás a miniszterelnökkel, hogy mit csináljunk, végül abban maradtunk – helyesen –, hogy nem adjuk most be a csatlakozási kérelmet, mivel pont akkor írtuk le, hogy teljes jogú tagok akarunk lenni. Először megkötjük a társulási megállapodást, és amikor az hatályba lép, akkor adjuk be a csatlakozási kérelmet.”

12 Az Észak-atlanti Együttműködési Tanács (North Atlantic Cooperation Council – NACC) 1991. december 20-án jött létre. Az 1994-ben elindított Partnerség a Békéért (PfP) program több partnert integrált, és a védelmi együttműködésnek széles körét ölelte fel, beleértve a védelmi reformot is.

követően keletkeztek. Magyarország és a két visegrádi ország meglepetésére az újonnan megalakult Független Államok Közösségének¹³ tizenegy volt szovjet köztársaságát – többek között Oroszországot – is meghívták a NACC alapító tagjai közé. Grúzia és Azerbajdzsán Albániával együtt 1992-ben csatlakozott a NACC-hoz, és a közép-ázsiai köztársaságok hamarosan követték példájukat. A NATO döntéshozói az Észak-atlanti Együttműködési Tanácsot nem a csatlakozás első lépésének értékelték, hanem csupán a kelet-közép-európai és a keleteurópai államok és a NATO közötti kapcsolattartás, együttműködés és párbeszéd fórumaként.

A Mihail Gorbacsov elleni, 1991. augusztusi puccs után három hónappal a Független Államok Közösségének (FÁK) tizenegy tagköztársaságának meghívása a NACC-ba a NATO pozitív biztonsági garanciáinak logikájába illeszkedett. A jogos szovjet biztonsági érdekeket figyelembe véve a Varsói Szerződés feloszlásával és a szovjet csapatok európai kivonásával párhuzamosan segítették a Borisz Jelcin vezette demokratikus erőket. A NATO döntéshozói a biztonsági garanciákkal a fenyegetettség helyébe az együttműködés és a párbeszéd fórumának, a NACC-nak a létrehozásával csökkenteni akarták a FÁK-tagországokban a fenyegetettség érzését és ezzel együtt a konzervatív erők súlyát Oroszországon belül és kívül egyaránt. A volt szovjet katonai vezetés legkonzervatívabb részében ugyanis a Varsói Szerződés feloszlásával és a szovjet csapatok kivonásával az „egyedül vagyunk Európával szemben” érvrendszer továbbra is erős maradt, a birodal-

13 A Független Államok Közössége – FÁK Oroszország, Ukrajna és Belarusz által 1991. december 8-án, Minszkben aláírt megállapodás alapján jött létre. 1991. december 21-én, Alma-Atában további nyolc volt szovjet tagköztársaság, majd 1993-ban Grúzia csatlakozott. Így a három balti állam kivételével a Szovjetunió valamennyi volt tagköztársaságát magában foglalta. A FÁK tagállamai megállapodtak egy meghatározott katonai és stratégiai térség egyesített parancsnokság alatti irányításában, így a nukleáris fegyverek közös ellenőrzésében is. A közös intézmények kiterjednek a külpolitika összehangolására, a gazdasági, szállítási és a távközlési rendszerek közötti együttműködésre is. A FÁK 1993. januárban, Minszkben statútumot fogadott el, amely szerint a Közösség tagországok szuverén egyenlőségén alapszik. A legfelsőbb szerve az Államfők Tanácsa, amely összehangolja a tagállamok végrehajtó szerveinek a tevékenységét. A Külügyminiszterek Tanácsának feladata a tagállamok külpolitikai tevékenységének összehangolása. Felállították a Honvédelmi Miniszterek Tanácsát, az Egyesített Fegyveres Erők parancsnokságát és a Határőrpárancsnokok Tanácsát. 1993-ban a FÁK államok (Ukrajna és Türkmenisztán kivételével) szerződést írtak alá a gazdasági unió megteremtéséről.

mi attitűdökkel együtt. Hozzátevé, hogy az Európa keleti területéről kivont tisztek és közkatonák egzisztenciális helyzete rendkívül nehéz volt, súlyos ellátási és lakhatási gondokkal küzdöttek.

A visegrádi országok helyzetüket különlegesnek értékelték, hiszen az EK már elismerte a „visegrádiak” viszonylagos különállását a társulási megállapodás aláírásával, és így a keleteurópai államokhoz képest viszonylag gyorsabb NATO csatlakozásban reménykedtek. Az 1991 elején és közepén zajló baltikumi és moszkvai események azonban jelentős mértékben lassították a folyamatot, éppen a NATO döntéshozói részéről alkalmazott pozitív és negatív biztonsági garanciák alkalmazásával a FÁK-tagországok irányába. Budapest, Varsó és Prága biztonságpolitikai megfontolásból viszont éppen az említett szovjet visszarendezési kísérletek miatt akarták gyorsítani a NATO-tagságukat.

Antall József 1991. október végén az Észak-atlanti Tanácsban, Brüsszelben így fogalmazott: „az európai integráció nem képzelhető el transzatlanti együttműködés nélkül. [...] Számunkra a NATO Európa stabilitásának záloga. [...] Az a térség Közép-Európában, amit a mi három országunk jelent, egyben a NATO számára is rendkívül fontos biztonsági szempontból.” [12] A magyar miniszterelnök 1992-ben már látta azt is, hogy az euroatlanti integráció nem egyik pillanatról a másikra valósul meg, hanem egy hosszabb folyamat eredménye lesz. Varsó szerint az EK-ba kerülésük leggyorsabb és legeredményesebb módja a visegrádi csoport együttes felkészülése és belépése. A lengyel politikusok úgy értékelték, hogy a teljes jogú tagság legalább tízéves folyamat lesz, amelynek első fázisa a V3-ak megerősítése. Varsóban általánossá vált az a nézet, hogy a NATO-hoz a NYEU-n keresztül vezet az út, és a lengyel diplomácia fő feladatának középtávon a NYEU-hoz fűződő kapcsolatok hivatalos formába öntését – társult tagság vagy megfigyelői státusz – tekintette. [13] A cseh és szlovák politikusok figyelmét ekkor elsősorban saját országuk jövője, az önállóvá váló Csehországnak és Szlovákiának a nemzetközi szintén való megjelenésével összefüggő kérdések kötötték le. Abban egyetértettek, hogy Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország erősítse stabilitását a régióban.

A három állam teljes jogú NATO-tagságával szemben ekkor számos kérdés merült fel, amelyek közül a hogyan és a mikor állt az első helyen. Megfogalmazódott az is, hogy nem lenne-e helyesebb a

katonai helyett inkább a gazdasági és a politikai együttműködés intenzívebbé tétele, esetleg az NACC-t kellene először alaposan kiépíteni, és ezután rátérni a teljes jogú tagországok körének kibővítésére.

Felsőszintű találkozók

Antall József 1991. október 8–9-én tett hivatalos látogatást Varsóban, Hanna Suchocka kormányfő pedig 1992. szeptember 23–24-én járt hivatalos látogatáson hazánkban. A miniszterelnöki tárgyalások döntései újabb ösztönzést adtak a magyar–lengyel kapcsolatok többoldalú fejlődésének. A két külügyminisztérium között szoros, érdemi együttműködés volt nemzetközi téren és regionális keretekben egyaránt. Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter 1991. júniusi látogatását Krzysztof Skubiszewski lengyel külügyminiszter 1992. október 12–14-én viszonzotta.

A felsőszintű találkozókat tekintve, 1992 augusztusában František Tomášek bíboros, prágai érsek temetési gyászszertartását követően, a prágai érseki palotában Antall József megbeszéléseket folytatott Lech Wałęsával. Kifejezték aggodalmukat amiatt, hogy az amerikai adminisztráció a közelgő választások¹⁴ kapcsán nem akar hatékonyan részt venni a régió problémáinak megoldásában. Az új adminisztráció esetén pedig, másfél év múlva várható az is, hogy az Amerikai Egyesült Államok kellő figyelmet szenteljen a térségnek.

A Csehszlovákiában kialakult helyzettel kapcsolatban egyetértettek abban, hogy a szlovák politikusok nem tudják pontosan, valójában mit is akarnak elérni. Antall József kifejtette, fennáll a veszélye annak, hogy az önállóvá váló Szlovákia kelet felé orientálódik és Ukrajnával, Oroszországgal, továbbá Romániával és Szerbiával fűzi szorosabbra az együttműködését, ami Magyarország és Lengyelország érdekeivel ellentétben állna.

Lech Wałęsa rámutatott arra, hogy Csehszlovákia szétválása esetén a Hármak kialakult együttműködését át kell átalakítani Négyekké, mert ha közösen lépnek a Nyugat felé, erősebb a pozíciójuk. A magyar–lengyel kapcsolatok tekintetében Lech Wałęsa az együtt-

14 Az Amerikai Egyesült Államokban 1992. november 3-án tartották az elnökválasztást, amelyet Bill Clinton nyert meg, 538 elektori szavazatból 370-et megszerezve.

működés fokozásának feltételeként nélkülözhetetlennek tartotta a kölcsönös látogatások bővítését. Antall József ezzel egyetértett, és válaszában megemlítette, hogy Suchocka miniszterelnök asszonynak érvényes meghívása van Magyarországra. [14]

Hanna Suchocka hivatalos magyarországi látogatása 1992 szeptemberében valósult meg. A szűkkörű megbeszélésen Antall József hangsúlyozta a magyar-lengyel kapcsolatok iránti személyes elkötelezettségét. Megítélése szerint a két ország előtt álló legfontosabb kérdés az európai felzárkózás, az EK-társulás. Megelégedéssel szólt arról, hogy a cseh miniszterelnököt sikerült meggyőzni arról, hogy a Hármak vagy Négyek nem egyéb, mint regionális politikai klub, ahol véleménycsere, politikai koordináció folyik. A cseh miniszterelnök pedig belátta, hogy a Hármak politikája nem ellentétes az EK-val és a NATO-val. De vigyázni kell, nehogy sokáig az EK és a NATO „előszobájában” tartsák a visegrádiakat.

Hanna Suchocka határozottan elvetette a KGST-re emlékeztető multilaterális együttműködési formák (pl. „EK-bis”) megteremtését, a visegrádi csoport tagjainak gazdasági kapcsolatait kétoldalú megállapodásokra kell alapozni. El kell kerülni a rivalizációt, és törekedni kell arra, hogy az EK konkrét feltételrendszert dolgozzon ki a teljes jogú tagság számára. Az EK-hoz való csatlakozás kérdésében aggodalom és fenntartás nemcsak egyes EK-országok részéről, hanem a lengyel politikai pártok részéről is tapasztalható volt. A lengyel miniszterelnök véleménye szerint a visegrádiak közötti szabadkereskedelmi övezet hozzájárul majd az országok közötti különbségek kiegyenlítéséhez. Antall József a régió helyzetét áttekintve két neuralgikus kérdést is érintett: a volt Jugoszlávia területén folyó polgárháborút és Csehszlovákia felbomlását. Fontosnak nevezte a Kis-Jugoszlávia elleni embargó szigorú kontrollját, illetve az embargó kiszélesítését Szerbia-Montenegró légterének ellenőrzésére. Ennek kapcsán bírálta a Nyugatnak az eseményeket követő, erélytelen politikáját.

A Csehszlovákia felbomlásával létrejövő két állam közül a Cseh-országhoz fűződő viszony perspektíváit jónak ítélte, amelyeket vitás kérdések nem terheltek. A Szlovákiával kapcsolatos magyar problémák forrása az új szlovák alkotmány, amely a nacionalizmus és az intolerancia megerősödéséről tanúskodik, és Budapest megítélése szerint sérti a magyar kisebbség jogait. A bósi vízlépcsőnek a Duna elterelésével járó, „C” változat szerinti megépítését a magyar kormány

a nemzetközi szerződésekben rögzített határ önkéntes megsértésének tekintette. Antall József hangsúlyozta azt is, a magyar kormánynak nem érdeke Szlovákia elszigetelése vagy Kelet felé fordulása. Pozsony pozitív irányú befolyásolása érdekében segítséget várt Lengyelországtól. Ennek egyik példája volt 1992 novemberében Jeszenszky Géza levele Krzysztof Skubiszewski számára, amelyben a magyar külügyminiszter lengyel kollégája segítségét kérte Budapest és Pozsony közötti kapcsolat javítása érdekében. [15]

A miniszterelnökök szűkkörű tárgyalásával egyidőben Bába Iván és Iwo Byczewski helyettes államtitkárok megbeszélést folytattak. „Hangsúlyozták, mindkét országnak alapvető érdeke fűződik ahhoz, hogy a nacionalizmussal tűzdelt dezintegrációval szemben az integrációt erősítő folyamatok elmélyüljenek Európában. Aláhúzták a Visegrádi Együttműködés fenntartásának fontosságát. Iwo Byczewski síkra szállt a szabadkereskedelmi megállapodásról folyó tárgyalások meggyorsításáért és a szabadkereskedelmi övezet két-három éven belüli kialakításáért. Biztatónak nevezte az ügyről vallott cseh álláspontban megfigyelhető pozitív irányú elmozdulást.” [16]

Hanna Suchocka kormányfő látogatása után egy hónappal Krzysztof Skubiszewski külügyminiszter hivatalos látogatást tett Magyarországon a magyar külügyminiszter, Jeszenszky Géza meghívására. A lengyel külügyminiszter szerint a két kormány álláspontja a Nyugathoz fűződő kapcsolatokról megegyezik, és egyetértett a külpolitikai lépések összehangolásával. A magyar–lengyel kapcsolatokat a régió stabilizáló tényezőjének nevezte.

Jeszenszky Géza elmondta, hogy a Nyugat láthatóan nem boldogul a délszláv válsággal, Oroszország és Ukrajna gondjai megoldatlanok, Bulgáriában a kormányzó eliten belül súlyos ellentétek feszülnek, és a román választások eredményei sem adnak okot az optimizmusra. A térség biztonságának szinte egyedül megbízható elemét képező magyar–lengyel kapcsolatok erősítését az előbbi tények is indokolják.

A két külügyminiszter egyetértett abban, hogy 1992. szeptember 23–24-i, budapesti miniszterelnöki találkozóból eredő egyik legfontosabb feladat a szabadkereskedelmi övezet kialakítása a visegrádi csoport országai között. Krzysztof Skubiszewski hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia felbomlásától függetlenül törekedni kell a hármas együttműködés fenntartására. Szlovákia – és különösen a szlovák vezetés – politikája Varsó számára is aggodalom forrása. Romániával

kapcsolatban kijelentette, amennyiben Romániában komolyan nem kérdőjelezi meg a választási eredményeket, úgy Európa is tudomásul fogja venni a szabad választások tényét, a pozitív változásokat. Lengyelország hagyományosan jó viszonyt tart fenn Romániával, és a Bukaresthez fűződő kapcsolatát is ez határozza meg. A lengyel diplomácia vezetője a Moszkva–Kijev-párbeszéd javulását a pillanatnyi személyi konfiguráció eredményének tekintette, és egyben figyelmeztetett azon oroszországi tényezők jelenlétére is, amelyek Ukrajna elvesztésébe nem hajlandók beletörődni. [17]

Krzysztof Skubiszewski Romániával kapcsolatos kijelentéséhez hozzá kell tennünk, hogy a lengyel politikai köröknek Romániával szemben fenntartásaik voltak. Ekkor úgy ítélték meg, hogy az országban még mindig álcázott diktatórikus rendszer működik, és még nincs szó a valóban demokratikus változásokról. A Romániával szembeni fenntartást erősítette a román diplomáciának a nemzetközi, elsősorban az európai fórumokon folytatott politikája, amely mindent megtett, hogy gátolja Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország gyors csatlakozását az Európai Közösségekhez. A lengyel fél ebből a szempontból veszélyesnek tartotta Romániának a visegrádi együttműködés elleni offenzíváját a nyugati országokban. [18]

Engelmayer Ákos varsói nagykövet beszámolójában jelentette, hogy a lengyel külpolitika első számú feladatának a széles értelemben vett kooperatív biztonság megteremtését tekintette, az összeurópai, regionális és kétoldalú kapcsolatok szorosabbra fűzésével, a nyugat-európai és az észak-atlanti integrációs struktúrákba történő fokozatos bekapcsolódással.

Varsó következetesen kitartott a társulási szerződés ratifikálása mellett, és ezzel együtt elzárkózott az egyes politikai pártok újratárgyalási követeléseitől. Prioritásának középpontjában az új regionális, szubregionális kapcsolatok álltak, és egyre nagyobb fontosságot tulajdonít a Visegrádi Hármaknak, ami aktívan részt vállalt a kapcsolatok kialakításában más csoportosulásokkal (Benelux, Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége¹⁵ stb.). Megelégedéssel vette tudomásul tagságát

15 Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (Association of Southeast Asian Nations – ASEAN) kormányközi együttműködésen alapuló regionális szervezet 1967. augusztus 8-án alakult meg Indonézia, Fülöp-szigetek, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld-résztételével. Célja a délkelet-ázsiai térség államainak politikai, gazdasági, katonai, oktatási és kulturális együttműködését elősegítése. 1984-ben csatlakozott Brunei, majd 1995-ben Vietnám, 1997-ben Laosz és Mianmar, illetve 1999-ben Kambodzsza.

a Közép-európai Kezdeményezésben, és aktívan részt vett a Balti-tengeri Tanács¹⁶ munkájában. [19]

A magyar–lengyel kétoldalú kapcsolatok harmonikusak voltak, az együttműködés alapelveit az 1991. október 6-án aláírt alapszerződés rögzítette, amelynek aláírását Antall József 1991. október 7-8-i var-sói látogatásához időzítették. 1991 júniusában Jeszenszky Géza külügyminiszter, szeptemberben Für Lajos honvédelmi miniszter, 1992 februárjában pedig Boross Péter belügyminiszter járt a lengyel fővárosban. [20]

Az elmondottak mellett Körmendy Adrienne arról is jelentett Varsóból, hogy „a lengyel fél véleménye szerint a lengyel–magyar együttműködés igazán jónak csak a legfelső vezetés szintjén mondható (állam-, illetve kormányfők, minisztériumok, Legfelsőbb Bíróság, Alkotmánybíróság). Alsóbb szinten a kapcsolatok akadoznak, vagy csak papíron léteznek.” [21]

Összegzés

A magyar–lengyel politikai, diplomáciai és gazdasági kapcsolatok keretét a közös közép-európai identitás, a Visegrádi Együttműködés és az 1992-ben aláírt, ratifikált alapszerződés adta. Mindkét ország élen járt a Közép-Európában zajló rendszerváltoztató folyamatokban. Külpolitikájuk homlokterében az euroatlanti integráció állt, ami azonban nem jelentette a korábbi keleti kapcsolatok megszüntetését, sokkal inkább a korábbi egyoldalú keleti orientáció kiegyensúlyozását jelentették a nyugati relációk. A vizsgált időszakban a magyar–lengyel kapcsolatok harmonikusak és kiegyensúlyozottak voltak, amelyeket a magas szintű, kölcsönös miniszterelnöki, külügyminiszteri, belügyminiszteri, honvédelmi miniszteri látogatások is mutatnak. A korszakban Budapest és Varsó külpolitikai érdekei és céljai egybees-

16 A Balti-tengeri Tanács (Council of the Baltic Sea States – CBSS) 1992. március 6-án jött létre Koppenhágában. Az állandó irodája Stockholmban található. Elsődleges célja az volt, hogy a hidegháború során kettéosztott balti régiót összefogja és a gazdasági növekedés északi pólusát hozza létre. Célként fogalmazódott meg az erőforrások közös, optimális kihasználása és a közlekedési infrastruktúra egységesítése. Tagállamai: Dánia, Észtország, Finnország, Izland, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Németország, Norvégia, Oroszország és Svédország.

tek és nem volt versengés a két ország között a célok elérését tekintve sem. Inkább a közös lépések megtétele jellemezte a kapcsolatukat a Visegrádi Együttműködés keretében is, amelynek ekkor a prioritása az euroatlanti integráció volt.

Hivatkozások

1. Antall J. (2014): *Modell és valóság*. Athenaeum Nyomda Rt, Budapest. Év. n. II. köt. 42–71.
2. Sáringer J. (2022): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához*. 1992. január – 1992. december. VERITAS-Magyar Napló, Budapest. 144. számú dokumentum. *Rejtjeltávirat Varsóból. Belpolitikai válság Lengyelországban*. 1992. január 7.
3. Uo. 151. számú irat. *Rejtjeltávirat Varsóból. Az Olszewski-kormány bukásának okai. Az új miniszterelnök Waldemar Pawlak*. 1992. június 9.
4. Uo. 153. számú dokumentum. *Rejtjeltávirat Varsóból. Waldemar Pawlak lengyel miniszterelnök koalíciós és kormányalakítási tárgyalásai*. 1992. június 17.
5. Uo. 154. számú irat. *Körmendy Adrienne-nek, a varsói nagykövetség beosztott diplomatájának összefoglalója Lengyelország helye Európában címmel*. 1992. június 25.
6. Uo. 155. számú dokumentum. *Rejtjeltávirat Varsóból. Hanna Suchocka új lengyel kormányfő expozéja és kormányának tagjai*. 1992. július 13.
7. Uo.
8. Az elmondottakra lásd Sáringer J. (2022): 621–727.
9. Uo.
10. Bozóky T., Grósz A., Lesti Á., Palkó K., Pavlics T. (2016): *Gesztusok nélkül. Antall József emlékezete a Modell és valóság előadás-sorozat tükrében 2009–2015*. Collegium Pannonicum Alapítvány, Budapest. 281–282.
11. Ferkelt B., Káldyné Esze M., Kruppa É., Vida K. (2014): *Integrálódó Európa. Szerződések, folyamatok, intézmények*. Perfekt Kiadó, Budapest. I. köt.
12. ANTALL J. (2015): *Modell és valóság. Politikai beszédek, interjúk itthon és külföldön*. Bővített díszkiadás az Antall-kormány

- megalakulásának 25. évfordulójára. Budapest, Antall József Tudásközpont, II. kötet. 593–594.
13. Sáringer J. (2022) 138. számú irat. *Domszky Mihálynak, a varsói nagykövetség ideiglenes ügyvivőjének összefoglalója Közép-Európa biztonsági, gazdasági és politikai helyzetének lengyel megítéléséről.* 1992. szeptember 25.
 14. Uo. 157. számú dokumentum. *Szeratics Péternek, a Külügyminisztérium 3. Területi Főosztálya munkatársának feljegyzése Antall József miniszterelnök és Lech Wałęsa lengyel államfő prágai megbeszéléseiről.* 1992. augusztus 12.
 15. Uo. 195. számú irat. *Jeszzenszky Géza külügyminiszter levele Krzysztof Skubisewski lengyel külügyminiszternek a magyar–szlovák kapcsolatokról.* 1992. november 9.
 16. Uo. 160. számú dokumentum. *Jelentés a Kormánynak Hanna Suchocka lengyel miniszterelnök hivatalos magyarországi látogatásáról.* 1992. szeptember 28.
 17. Uo. 163. számú irat. *Jeszzenszky Géza külügyminiszter jelentése a Kormánynak Krzysztof Skubiszewski lengyel külügyminiszter hivatalos magyarországi látogatásáról.* 1992. november 3.
 18. MNL OL XIX-J-1-j 1992. 49. d. *Rejtjeltávirat Varsóból. A román diplomácia lengyelországi tevékenysége.* 1992. augusztus 11.
 19. Sáringer J. (2022) 275. számú irat. *Rejtjeltávirat Jakartából. A Visegrádi Hármak jakartai misszióvezetőinek együttműködése és kapcsolatfelvétele a Délkelet-Ázsiai Nemzetek Szövetségével (ASEAN).* 1992. június 11.
 20. Uo. 159. számú dokumentum. *Engelmayer Ákos varsói nagykövet éves beszámoló jelentése.* 1992. szeptember 8.
 21. Uo. 154. számú irat. *Körmendy Adrienne-nek, a varsói nagykövetség beosztott diplomatájának összefoglalója Lengyelország helye Európában címmel.* 1992. június 25.

MAGYARORSZÁG PARTNERÁLLAMAI A TÜRK ÁLLAMOK SZERVEZETÉBEN – (GEO)POLITIKAI KÖRKÉP

Gyene Pál

Absztrakt

A 2009-ben életrehívott Türk Tanács – 2021-től új hivatalos nevén a Türk Államok Szervezete – jelenleg öt török nyelvű tagállamot tömörítő kormányközi szervezet. Négy alapítója Törökország, Azerbajdzsán, Kazahsztán és Kirgizisztán volt. 2019-ben Üzbegisztán teljes jogú tagként, míg 2018-ban és 2021-ben Magyarország, illetve Türkmenisztán megfigyelőként csatlakozott. A perzsa nyelvű Tádzsikisztán nem vesz részt az együttműködésben. A Türk Államok Szervezetének tagállamai az utóbbi években a magyar külpolitikai kiemelt fókuszú célországaiként jelentek meg. Az alábbi tanulmányban egy rövid áttekintést kívánunk nyújtani, hogy az öt teljes jogú tag, valamint a két megfigyelő milyen stratégiai, politikai és esetlegesen gazdasági előnyöket remélhet az együttműködéstől. A szervezet létrejöttének első számú kezdeményezője az erdoğani Törökország volt, amely a Közel-Kelet és a Balkán mellett a közép-ázsiai türk országokban is igyekszik regionális nagyhatalmi befolyását építeni. A 2020-as karabahi háborúban egyértelműen felértékelődött Azerbajdzsán regionális súlya is. A 2016-os elnökváltás óta külgazdasági téren dinamizálódó Üzbegisztán számára a nyitáshoz szintén kézenfekvő kereteket jelent a szervezet, míg az orosz dominanciájú posztsovjet integrációs tömbökbe mélyen beágyazott Kazahsztán és Kirgizisztán számára is enyhíthet az orosz medve egyre „fojtogatóbb” ölelésén. Magyarországnak pedig uniós tagállamként minden esélye megvan arra, hogy a jövőben ezen országok számára még inkább felértékelődjön, amit a saját gazdasági é politikai pozícióinak javítására használhat fel.

Kulcsszavak: Türk Tanács, Török Államok Szervezete, Törökország, Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán

Abstract

The Organization of Turkic States – established under the name of Turkic Council in 2009 – is an intergovernmental organization comprising five Turkic-speaking member states. The four founders were Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan. In 2019, Uzbekistan became a full member, while in 2018 and in 2021 respectively, Hungary and Turkmenistan joined as observers. Persians speaking Tajikistan does not participate in the cooperation. In recent years the member states of the organization have become a prime focal area of Hungarian foreign policy. Below in this study, we would like to provide a brief overview about the possible strategic, political and economic benefits the five full members, as well as the two observers can hope from the cooperation. The prime initiator of the organization was Erdoğan's Turkey which, besides the Middle East and the Balkans, also tries to exert regional influence sphere among the Turkic speaking states of post-soviet Central-Asia. The Karabakh war of 2020 clearly increased in the regional weight of Azerbaijan a close ally of Turkey as well. Since president Savkat Mirziyoyev coming to power in 2016 for the foreign politically dynamizing Uzbekistan the organization also offers an handful framework for the opening up, while for Kazakhstan and Kyrgyzstan – both deeply embedded in Russian dominated post-Soviet integration blocs - it can relieve the increasingly “suffocating” embrace of the “Russian Bear”. And Hungary as the only EU member participant of the organization has every chance of becoming even more important European bridgehead for these above mentioned countries in the future, so it can strengthen its own economic and political positions within the EU and in the wider Eurasia.

Keywords: Turkic Council, Organization of Turkic States, Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan

Bevezetés – A Türk Államok Szervezete

A török államok földrajzi és történelmi széttagoltságuknál fogva, másrészt az 1991-ig tartó szovjet uralom miatt, s viszonylag későn foghattak a saját, regionális-kulturális alapokon álló nemzetközi

szervezeteik létrehozásához. Míg Törökország sikeresen nyerhetett felvételt a legtöbb nagy nyugati intézménybe (így például a NATO-ba vagy az Európa Tanácsba), addig a függetlenségüket elnyerő Azerbajdzsánnak és a közép-ázsiai államoknak a nemzetközi rendszerbe integrálódása egy merőben új fejlemény volt. Ráadásul függetlenségük ellenére a közép-ázsiai és kaukázusi török államok külpolitikai mozgásterét erősen befolyásolja Oroszország és Kína, ami miatt néhány közülük tagja lett orosz vagy orosz–kínai vezetésű nemzetközi szervezeteknek.¹⁷

Azonban pontosan ezen hatalmak ellensúlyozására, illetve Törökország aktivizmusa révén indult meg nagy lendülettel az 1990-es évek elején az ösztörök szervezetek létrehozása – ekkor még elsősorban a kultúra területén. [1] A 2009-ben létrehozott Türk Tanács hamar a török nyelvű országok elsőszámú kormányközi egyeztető fórumává vált: jelenleg a szervezet öt teljes jogú tagállamot, valamint két megfigyelő országot (Magyarország és Türkmenisztán) tömörít. Négy alapítója Törökország, Azerbajdzsán, Kazahsztán és Kirgizisztán voltak. 2016-ban Üzbegisztán először megfigyelőként, majd 2019-ben teljes jogú tagként, míg 2018-ban Magyarország szintén megfigyelőként csatlakozott. 2021 óta szintén megfigyelő státuszban van jelen a szervezetben Türkmenisztán, ugyanakkor a perzsa nyelvű Tádzsikisztán nem vesz részt az együttműködésben.

Ezzel a Türk Tanács világviszonylatban sem elhanyagolható szervezetté vált, hiszen lakosságszámát tekintve meghaladja a 150 millió főt, gazdaságát tekintve pedig – főleg Közép-Ázsia – a világ egyik dinamikusan fejlődő régiója. Ráadásul nem elhanyagolható szempont, hogy energiahordozókban rendkívül gazdag országokról van szó (kivéve Törökországot – azonban ezt a hiányosságot Ankara regionális energiaelosztó szerepe képes ellensúlyozni). [2]

A szervezet keretei között eddig nyolc államfő és kormányfői csúcstalálkozóra került sor, az utolsóra 2021 novemberében Isztambulban, ahol az együttműködés nevét Türk Államok Szervezetére

17 Kazahsztán és Kirgizisztán egyaránt tagjai az Oroszország által dominált Eurázsiai Gazdasági Uniónak, valamint a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete katonai együttműködésének (Collective Security Treaty Organization – CSTO), a kínai kezdeményezésre életrehívott Sanghaji Együttműködés Szervezetének (Shanghai Cooperation Organization – SCO) pedig Kazahsztán és Kirgizisztán mellett Üzbegisztán is tagja.

(a továbbiakban TÁSZ) változtatták. Szintén a TÁSZ keretei között működik a Török Nyelvű Államok Parlamenti Közgyűlése (TUR-KPA) és a Nemzetközi Türk Kulturális Szervezet (TURKSOY). A térségen belüli gazdasági különbségek felszámolásához és a türk kohézió megteremtéséhez a jelenleg is működő fórumok mellett a Türk Beruházási Alap is segítséget és támogatást nyújt. [3]

2019-ben a szervezet képviseleti irodát nyitott Budapesten, amely a szervezet első és mind ez ideig egyetlen diplomáciai képviseleteként működik az Európai Unióban. Azóta a TÁSZ tagállamai magyar külpolitika „keleti nyitásának” kiemelt fókuszterületét képezik. Magyarország 2020 májusában bejelentette csatlakozását a Türk Tanács befektetési alapjához; a magyar Eximbank mintegy 380 millió eurós hitelkeretet különített el a szervezet tagországai számára (ebből a magyar–török reláció csaknem 200 milliót tesz ki, míg az azeri, kazah és üzbég partnerek 80-80-80 millióval, Kirgizisztán pedig mintegy 30 millióval részesedik).

Mint azt Orbán Viktor magyar miniszterelnök is kihangsúlyozta a szervezet bakui csúcstalálkozóján, a Türk Tanács tagállamaival folytatott külkereskedelmünk volumene csaknem megduplázódott az elmúlt tíz évben. Talán Üzbegisztánt – mint a magyar export potenciálisan egyik legígéretesebb célországát – érdemes külön is kiemelni, hiszen a magyar gyógyszerkivitel, csak 2020 folyamán mintegy 40%-kal növekedett. Hosszabb távon a TÁSZ együttműködésében résztvevő országok kulcsfontosságú hídfőt képezhetnek Magyarországra Kína, különösen pedig az „Egy Övezet, Egy Út” kezdeményezés projektjeihez történő kapcsolódáshoz, hiszen a közép-ázsiai köztársaságok az ambiciózus kínai infrastrukturális fejlesztések talán legfontosabb célországai. [4]

Jelen tanulmányban azonban nem elsősorban a TÁSZ keretei között való megvalósuló, mégoly ígéretes multilaterális együttműködést helyezem a vizsgálat középpontjába, és nem is Hazánk a türk nyelvű államokkal kialakított külkereskedelmi kapcsolatrendszerének feltérképezésére vállalkozom. Ehelyett egy rövid (geo)politikai áttekintést kívánok nyújtani, elsősorban a TÁSZ egyes tagállamaira fókuszálva, röviden bemutatva azok pillanatnyi belpolitikai helyzetét, illetve, hogy ennek függvényében milyen geostratégiai érdekek érvényesítésére törekednek a Türk Államok Szervezetének együttműködése mentén. Reményem szerint ebből a vázlatos áttekintésből

azért majd az is kirajzolódik, hogy a szóban forgó országokkal való szorosabb együttműködés milyen eddig esetleg kiaknázatlan potenciált illetve perspektívát tartogat Magyarország számára.

Törökország

Törökország utóbbi két évtizedének politikája összeforrott Recep Tayyip Erdoğan nevével. Az akkor még mérsékel „Európa konform” iszlamista politikusnak tartott Erdogant, aki korábban Isztambul polgármestereként is szolgált volt az „muszlim-demokrata” Igazság és Fejlődés Pártja (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) színeiben 2003-ban választották miniszterelnökké. Az AKP Erdoğan 2003-as győzelme óta még sohasem veszített el parlamenti választást, igaz 2018 óta az ultranacionalista szélsőjobboldali Nemzeti mozgalom Pártjával (Milliyet Hareket Partisi – MHP) kormányoz koalícióban. A nacionalista körök, különösen a magát a szekuláris kemalista nemzetállami modell őrzőjének tekintő hadsereg felső vezetése kezdetben nem rokonszenvezett az iszlamista szimpátiákkal vádolt és az akkor még kurdbarátnak tartott Erdogannal, ám a miniszterelnök többek között az „Ergenekon-összeesküvés” kapcsán nagyrészt megtisztította a tábornoki kart a vele szembenálló klikktől (bár ezeket a bírói ítéleteket a török Legfelsőbb Bíróság később érvénytelenítette). [5]

A 2016-os elvetélt katonai puccskísérlet után pedig úgy tűnik végleg leszámolt a hadsereg kemalista köreivel és látványosan megerősítette személyes hatalmát. 2014 óta már államfői minőségében kormányzó Erdoğan 2017-ben népszavazást írt a kormányforma válásról, amelyen igaz minimális többséggel a szavazatok 51%-val az Erdogant támogatók kerültek többségbe és Törökország prezidenciális köztársasággá alakult. [6] Az országban sokak aggodalmaira rációfolva azóta sem kérdőjeleződött meg az alapjaiban szekuláris államrend, az viszont joggal felvethető, hogy Erdoğan személyi hatalma vajon demokratikus választások útján még megingatható-e? A 2019-es isztambuli polgármester választáson végül is minden visszaélés dacára az ellenzéki jelölt tudott diadalmaskodni. [7]

A rendkívül szerteágazó stratégiai érdekekkel és Zbigniew Brzezinski által is „sarkalatos” geopolitikai jelentőséggel [8] bíró államok közé sorolt Törökország rendkívül komplex külpolitikai agendájának

a bemutatása nyilvánvaló módon szétfeszítené jelen tanulmány terjedelmi kereteit. Annyit általánosságban kijelenthetünk, hogy a kemalista érában, különösen a hidegháború évtizedeiben Törökország meglehetősen bezárkózó ország benyomását kellett, amely saját belső reformjaival van elfoglalva. Erdoğan hatalomra jutása óta a török diplomácia látványosan dinamizálódott a Balkán és Közel-Kelet mellett, a Kaukázus és Közép-Ázsia térségében is. A Törökországgal foglalkozó szakértők, ezt az újkeletű aktivizmust előszeretettel – bár talán némi túlzással – „neo-ottomanizmusként” is aposztrofálják. [9]

A türk nyelvű szovjet utódállamokkal ápolt nexust tekintve, túl azon, hogy a törököket szoros etnikai, nyelvi és kulturális kötelékek fűzik a térség népeihez, az alapvetően még mindig szekuláris Törökország egy sok szempontból vonzó politikai modellt és modernizációs mintát kínált a fiatal közép-ázsiai köztársaságok számára. A függetlenné válást követő első években mintegy 1,2 milliárd dollárnyi török befektetés és kölcsön áramlott a közép-ázsiai országokba, a török műholdas televízió csatornák pedig azóta is töretlen népszerűségnek örvendenek, illetve igen komoly közvéleményformáló erővel bírnak. [10] Törökország, szemben például az iráni síita teokráciával tehát mind a mai napig igen népszerű a türk nyelvű posztsovjét köztársaságok közvéleményének szemében.

Törökország jelentősége a kaukázusi és közép-ázsiai relációban a 2022 februárjában kirobbant orosz-ukrán háború eseményeinek fényében csak úgy tűnik még inkább felértékelődik. Törökország egyelőre úgy tűnik mesterien egyensúlyoz az euroatlanti szövetség és Oroszország között. Miközben a nemzetközi közösség nyomására, pár napos hezitálás után lezárta a tengerszorosokat az orosz hadihajók előtt, valamint fegyvereket – köztük a közelmúlt egyik legnagyobb haditechnikai sikertörténeteként elkönnyelhető Bayraktar drónokat – ad el Ukrajnának, eközben egyelőre mégis sikerült fenntartani a partneri viszonyt Oroszországgal. Törökország nem csatlakozott a nyugati gazdasági szankciókhoz, menedéket kínál a nyugati kikötőkből elűzött orosz oligarchák jachtjainak is. [11]

Bár Európa második világháború óta legvéresebb fegyveres konfliktusának a kimenetelét e sorok papírra vetésekor még igen nehéznek tűnik megjósolni, az már nagy biztonsággal kijelenthető, hogy Törökország globális és regionális stratégiai jelentősége minden bizonnyal növekedni fog, elsősorban sarkalatos energetikai tranzit

és elosztó szerepe okán. Az orosz energiahordozók alternatívájaként szóba jöhet az azeri, illetve egy transzkaspi vezeték megvalósulása esetén kazah és türkmén földgáz, illetve kőolaj Európába irányuló exportja, csak Törökországon keresztül valósítható meg. [12] Törökország tehát nem csak Magyarország, de a nyugati nagyhatalmak számára is megkerülhetetlen szereplő lesz az Oroszország elszigetelésére irányuló újabb „Nagy játszma”.¹⁸ [13]

Azerbajdzsán

A mai Azerbajdzsán területe, már csak földrajzi elhelyezkedése okán is, a történelem folyamán stratégiai szempontból mindig kritikus fontosságú régiónak számított. Három nagy birodalom – az orosz, az oszmán és a perzsa – határvidékének számított, ugyanakkor átjárót is képezett Európa és a Közel-Kelet, illetve Közép-Ázsia között, észak-déli és kelet-nyugati irányban egyaránt. Az azeriek, nem csak türkök, hanem gyakorlatilag török nyelvű nép, nyelvük a Törökországban beszélt nyelvváltozathoz nagyon közel áll, ők is a türk nyelvek nyugati ún. oguz ágához tartoznak, meg ha egyébként latin betűs ABC-jük valamelyest el is tér a Törökországban használatostól. Az azeri törökök ugyanakkor évszázadokon keresztül perzsa uralom alatt éltek, így vallási szempontból síták. Hozzáteve, hogy a szovjet korszak évtizedeinek köszönhetően az azeri társadalom is erősen szekularizálódott. Az iráni teokráciával való szomszédság ellenére a síita vallási identitásnak tehát közel sincs olyan fontos szerepe, mint a török testvérnép iránt érzett szimpátiának. Még akkor sem, ha Iránban óvatos becslések szerint is legalább 20–30 millió azeri török etnikumú lakos él, akik viszont mélyen integrálódtak a vallásos iráni társadalomba (többek között maga Hamenei nagyajattollah is anyai ágon azeri származású). [14]

Azerbajdzsán jelentőségét Közép-Ázsia, illetve a Kaszpi-tengeri térség szénhidrogén exportját tekintve nehéz lenne túlbecsülni. Ez az egyetlen olyan állam, amelyik Oroszországgal és Iránnal egyaránt

¹⁸ Persze, hogy a XIX. századi a brit és cári birodalom közötti ún. „Nagy játszma” a XXI. században mennyire vonható analógia az vitatható. De mindenesetre ebben az irányban érvel a tanulmányban hivatkozott szerzők közül többek között: Brezinski, Rashid, Cooley

közvetlenül határos, egyúttal – logikus módon – az egyedüli lehetséges tranzitország, melyen keresztül a közép-ázsiai kőolaj és földgáz a két említett állam megkerülésével nyugatra exportálható. Emellett a kilencvenes évektől kezdve Azerbajdzsánnal már nemcsak tranzitországgként, de (regionális szinten) igen jelentős szénhidrogén-kitermelő államként is számolni kell.

A világ első olajkútját a Bakuhoz közeli Bibi-Heybat olajmezőn helyezték üzembe 1847-ben. Az első olajtanker hajó, a Zoroaster szintén azeri olajat szállított Baku kikötőjéből a Kaszpi-tengeren. 1901-ben a Baku környéki olajmezők adták a világ olajtermelésének több mint 50%-át és Oroszországnak a 95%-át. Abszolút mennyiségben a kitermelés a csúcst 1943-ban érte el, a második világháború folyamán a szovjet hadsereg üzemanyagigényének háromnegyedét az azeri olajmezőkről elégítették ki. [15] A világháborút követően ugyanakkor az azerbajdzsáni olajkitermelés volumenének csökkenése volt a jellemző, az 1960-as évektől kezdődően pedig – a nyugat-szibériai lelőhelyek feltárásának következtében – az azeri olajmezők jelentőségüket veszítették a Szovjetunió belül. 1980-ban az Azerbajdzsáni Szovjet Köztársaság már csak 3%-át szolgáltatta a szovjet olajkitermelésnek. [16]

Az azeri szénhidrogén-kitermelés újbóli felfutása Azerbajdzsán függetlenségének elnyerése után következett be. Az új állam politikai vezetése felismerte a nyilvánvalóan óriási gazdasági és stratégiai lehetőségeket ígérő szektor fejlesztésének fontosságát. Az első jelentős konkrét lépésre 1994. szeptember 20-án került sor, amikor is – hosszas tárgyalásokat követően – sikerült megállapodni egy elsősorban nyugati nagyvállalatokból álló konzorciummal három Kaszpi-tengeri olajmező, az Azeri, a Csirag és a Gunasli 30 évre szóló kiaknázásáról. További jelentős kőolajkészletek rejtőznek még a Kaszpi-tenger fenekén, az Araz–Sark–Alov, illetve a Szerdar/Kjapaz mezőkön – ezek kitermelésének belátható időn belüli megkezdését azonban valószínűtlenné teszik a Kaszpi-tenger delimitációjáról Iránnal és Türkmenisztánnal fennálló viták. A becslések szerint Azerbajdzsán jelenleg a világ kőolajtartalékainak körülbelül 0,5%-ával rendelkezik. Ez globális szinten nem nevezhető kimondottan jelentősnek, ugyanakkor regionális szinten – különösen az európai szénhidrogénimport-diverzifikáció szempontjából – Azerbajdzsán mégis kiemelkedő stratégiai fontosságú termelő és tranzitországnak tekinthető. [17]

Azerbajdzsán stratégiai Akhillesz-sarka volt ugyanakkor az évtizedeken keresztül „befagyott” Hegyi-Karabah konfliktus. Az első karabahi háborúban, amely tulajdonképpen már a Szovjetunió szétbomlását megelőzően kezdetét vette a két tagköztársaság között, a polgárháborús spirálba sodródó Azerbajdzsán megalázó vereséget szenvedett a nála lakosságszámát tekintve sokkalta kisebb Örményországtól, akik az oroszok szimpátiáját és esetenkénti fegyveres támogatását élvezték. Az 1994-ben megkötött tűzszünetről számítva mintegy 25 éven keresztül a de facto örmény ellenőrzés alá került Karabah egyike lett a posztsovjet térség „befagyott” konfliktuszónáinak a moldovai Transzdnyisztriához, vagy a grúziai Abháziához hasonlóan. [18] A jelenlegi elnök édesapja, az Azerbajdzsáni szovjetköztársaság utolsó párttitkára Hejdar Alijev viszont a háború lezárásának köszönhetően tudta konszolidálni személyi hatalmát. [19]

A karabahi konfliktus nyomán mintegy két egymással szembenálló „stratégiai háromszög” kialakulásának lehettünk szemtanúi. Azerbajdzsánt legegységelműbben a térségben Törökország támogatta, valamint az azeri-török szövetséghez húzott Grúzia, amelynek mind a mai napig megoldatlan szeparatista konfliktusa áll fenn Oroszországgal (Abházia és Dél-Oszétia kapcsán). Viszont egyértelműen Örményországot támogatta a 2010-es évekig Oroszország és érdekes módon Irán is (az Iránban számottevő azeri kisebbség jelenléte Azerbajdzsán és a perzsa teokrácia között inkább mindig is feszültséget okozott. Irán és Azerbajdzsán között egy másik feszültségcsoport alapvetően gazdasági természetű és a Kaszpi-tenger delimitálásával kapcsolatos vitához kötődik. [20]

Az azeri-török-grúz és örmény-orosz-iráni „stratégiai háromszögek” szembenállásával jellemezhető status quo-t viszont alapjaiban forgatta fel az azeriek 2020-as villámháborúja. Az azeriek évtizedeken keresztül tudatosan készültek a visszavágásra, és az olajjövedelmekből ambíciózus fegyverkezési programot hajtottak végre. [21] Ilham Alijev elnök 2001-ban megörökölte apja elnöki székét és két évvel később kijelentette, hogy „Azerbajdzsán védelmi költségvetése nagyobb volt, mint a teljes örmény büdzsé”. Abban az évben a FÁK tagállamok közül GDP arányosan valóban Azerbajdzsán fordította a legtöbbet katonai kiadásokra. [22] Az erőviszonyok eltolódását érzékelve a konfliktusban addig inkább az örmények pártját fogó Oroszország igyekezett gesztusokat tenni az azeri vezetés felé, különösen

miután Örményországban 2018-ban egy ottani „színes forradalom” a relatív nyugatbarát Nikol Pasinján elnököt juttatta a hatalomba.

Az oroszok kegyeiből kihulló hárommilliós, szegény és elszigetelt Örményország így a konfliktus előestéjén meglehetősen magára maradt, az azeriek pedig az azóta Ukrajnában is bizonyító Bajraktar drónok segítségével pedig kevesek által várt katonai áttörést érték el. Az azeri erők visszafoglalták a szakadár köztársaság legnagyobb részét, a Sztjepanakert körüli örmény enklávét Örményországgal való összeköttetése pedig immár az ott állomásozó mintegy 2000 orosz békefenntartó jóindulatán múlik. [23] Az ifjabb Alijev számára elsöprő népszerűséget hozó 2020-as elsöprő háborús győzelem nyomán tehát a Kaukázusban a hatalmi erőegyensúly egyértelműen eltolódott a TÁSZ-ban reprezentált török államok javára. Könnyen lehet, hogy a török-azeri szövetség pozíciói az orosz-ukrán háború nyomán tovább erősödnek majd a térségben.

Üzbegisztán

Üzbegisztán – avagy a TÁSZ Magyarországi Képviselőtének újszerű, kissé szokatlan – bár az üzbég nyelvű névalakhoz kétségtelenül közelebb álló írásmódjában „Özbekisztán” – a maga harmincmillió népességével a posztszovjet közép-ázsiai térség legnépesebb és katonailag is legerősebb állama. Határai között találhatjuk a régió legjelentékenyebb egykori civilizációs központjait (Szamarkandot, Buharát és Kokandot). A cári, valamint a szovjet időkben is Taskent volt a Turkesztáni főkormányzás fővárosa, majd a későbbiekben szovjet Közép-Ázsia legfontosabb adminisztrációs és logisztikai központja. Így tehát Kazahsztán mellett, minden bizonnyal Üzbegisztán aspirálhat a legnagyobb eséllyel a regionális vezető szerepre a közép-ázsiai köztársaságok közül. Így – bár nem volt a szervezet alapítói között – ma már Törökország mellett népességét és politikai súlyát tekintve a TÁSZ talán második legtekintélyesebb tagállamának tekinthető. Azonban sokan úgy érezték, hogy legalábbis az ország függetlenségének első 25 évében Iszlom Karimov elnöksége alatt, ez a potenciál nagyobb részt kiaknázatlan maradt. Abban elemzői konszenzus uralkodik, hogy Karimov elnöksége alatt Üzbegisztán lényegében egy represszív rendőrállam volt, a szakértők

a világ egyik leginkább elnyomó politikai diktatúrájaként tartották számon a Karimov rezsimet. [24] A belpolitikában közép-ázsiai mércével is drákoian szigorúnak számító Karimov-kormány a külügyek terén is meglehetősen elzárkózó politikát folytatott: az ország Türkmenisztánhoz hasonlóan igyekezett távol tartani magát a szuverenitását esetlegesen csorbító regionális integrációktól, a multilaterális együttműködések helyett a rezsim kétoldalú államközi kapcsolatokat preferálta.¹⁹ [25] A 2016-ban elhunyt Karimov elnök örökébe lépő Savkat Mirzijojevet – az elhunyt államfő addigi miniszterelnökét – sokan egy súlytalan átmeneti figurának tartották [26] de Mirzijojev politikailag meglepően autonóm és kezdeményező aktornak bizonyult, aki nem csak saját személyi hatalmát konszolidálta rövid idő alatt sikeresen, de széles horizonton látott hozzá a Karimov-rendszer megreformálásának.

Politikai, de még inkább gazdasági téren az új elnök liberalizáló, piacbarát reformokat vezetett be (amelyek ugyanakkor nem eredményezték az üzbég politikai rendszer demokratizálódását, az változatlanul a végrehajtó hatalmi ág túlsúlyával jellemezhető elnöki diktatúra maradt). Mirzijojev beiktatását követően 2016 szeptembere és decembere között több ezer elítélt számára az amnesztiát rendelt el, köztük olyan politikai foglyok is szabadultak, mint az 1999 óta raboskodó Muhammad Bekjanov újságíró. [27] A Riporterek Határok Nélkül nemzetközi szervezet jelentése szerint a jelenlegi üzbég rezsim a korábbiaknál lényegesen szélesebb teret enged a médiaszabadságnak, ellenzéki médiumok már olyan érzékeny témákról is beszámolhatnak, mint például kormányzati korrupció és külföldi újságírókat beengednek az országba. [28] 2018 februárjától általánosságban is megkönnyítették a külföldi állampolgárok beutazását (immár 65 államból, többek között Magyarországról is vízummentesen lehet beutazni turisztikai céllal 30 napot meg nem haladó időtartamra), az üzbég állampolgárok számára pedig megszüntették a kiutazási vízum még szovjet korszakból örökölt terhes adminisztratív kötelezettségét. [29]

19 Üzbegisztán azon kevés országok egyike melyek még nem tagjai a Kereskedelmi Világszervezetnek (WTO). Elhúzódó tárgyalások végeztével Üzbegisztán egyelőre szintén csak megfigyelői státuszt tart fenn az Eurázsiai Gazdasági Unióban. Mint ahogy 2012-ben visszavonta részvételét a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetéből, ráadásul már másodszorra, miután 1999-ben már egyszer felfüggesztette tagságát, majd 2005-ben újból belépett a szervezetbe.

A gazdasági liberalizációt tekintve a Mirzijojev-kormány ezen a téren is komoly eredményeket könyvelhetett el. 2017 szeptemberében már egy régóta várt lépésként konvertibilissé tették az üzbég nemzeti valutát, a szomot. A hirtelen támadt megnövekedett készpénz igény-nel az üzbég bankrendszer nem egykönnyen tudott megbirkózni, de a valutareform elsősorban a feketepiacnak jelentett súlyos csapást. [30] 2019-ben a Mirzijojev kormányzat bejelentette még 240 állami vállalat magánosítását, ezzel az állami vállalatok számát mintegy 50%-kal tervezték csökkenteni. A külföldi működő tőkebefektetések a privatizációs hullám megindulása óta, csaknem megnégyszereződtek az országban. A liberalizáció látványos eredményei hatására a *The Economist* magazin 2019-ben, éves jelentésében egyenesen Üzbegisztánnak ítélte az „Év Országá” címet, mint amelyik a világ országai közül a legtöbbet lépett előre a politikai és gazdasági reformok terén. [31] A privatizációs hullám során például a magyar OTP Bank is jelentősebb akvizíciót tervezett Üzbegisztánban, de végül is az Ipoteka Bankban történő többségi részesedés megvásárlása egyelőre úgy tűnik az orosz ukrán háború miatt halasztást szenved. [32]

A belpolitikai és gazdasági reformok mellett Mirzijojev elnök nagyszabású külpolitikai nyitásra is kezdett. Ez első körben a korábbiaknál sokkal proaktívabb és konstruktívabb szomszédságpolitikát jelentett. Mirzijojev hivatalba lépését követően látogatást tett Türkménisztánban és Kazahsztánban, a türkmén és kazah államfőkkel fontos kétoldalú megállapodásokat kötött. Talán még inkább figyelemre méltó eredmény, hogy Mirzijojev elnök kezdeményezésére jórészt rendezték az Üzbegisztán, valamint Kirgizisztán és Tádzsikisztán közötti határvitákat: felszámolták a határok mentén még Karimov idejében telepített aknazárat, illetve nagyrészen elvégezték a vitatott határszakaszok demarkációját.²⁰ [33]

Abdulaziz Kamilov üzbég külügyminiszter 2021 októberében még az afganisztáni tálib kormányzatnál is tett látogatást. [34] Üzbegisztán a bilaterális kapcsolatépítésen túl, az utóbbi időben a multilaterális

20 Mindez annak a fényében különösen nagy eredménynek tűnik, hogy Kirgizisztán és Tádzsikisztán között 2021 áprilisában, majd 2022 januárjában is több tucat halálos áldozatot követelő határmenti összetűzések robbantak ki, dacára annak, hogy a két ország elvileg katonai szövetséges; mindketten tagállamai az orosz vezetésű Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének, Tádzsikisztán ugyanakkor a Türk Államok Szervezetének együttműködésnek nem részese. [35]

együttműködésekben is aktivizálta magát. Az ország intenzív, igaz, régóta húzódó tárgyalásokat folytat a WTO csatlakozásról. [36] Az orosz vezetésű Eurázsiai Gazdasági Unióban szintén meglehetősen tárgyalások után, végül csak a megfigyelő státuszú részvételt szavazta meg az üzbég parlament. A szintén oroszok dominálta CSTO védelmi együttműködéséhez való újbóli csatlakozása az országnak pedig egyelőre nincs napirenden. Mindez erősítheti azt a kilencvenes évek óta meglévő percepciót miszerint a közép-ázsiai köztársaságok közül Üzbegisztán maradt talán a legtávolságtartóbb Moszkvával szemben. Ennek fényében még talán nagyobb a jelentősége viszont a TÁSZ-hoz (akkor még Türk Tanács) teljes jogú tagként való csatlakozásuknak. A Közép-Ázsiában sok szempontból regionális vezető szerepre predestinált Üzbegisztán tehát egyértelműen inkább a türk együttműködést részesíti előnyben az orosz orientációval szemben.

Kazahsztán és Kirgizisztán

Kazahsztán és Kirgizisztán, a két nyelvileg és etnikailag egymáshoz nagyon közel álló testvérnemzet – akik a török nyelvek északi ún. kipscak ágához tartoznak a volgai tatárokkal együtt – geostratégiai pozíciója Üzbegisztántól annyiban mindenképpen eltér, hogy ez a két TÁSZ tagország mélyen integrált az orosz gazdasági és szövetségi rendszerekben. Egyaránt tagja az Eurázsiai Gazdasági Uniónak, valamint az orosz dominanciájú „ellen NATO-ként” is aposztrofálható orosz katonai szövetségnek a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének (Collective Security Treaty Organization – CSTO). A CS-TO-nak tagja egyébként még a perzsa nyelvű Tádzsikisztán is, ennek a három közép-ázsiai utódállamnak a területén Oroszország katonai bázisokat is fenntart.²¹ Kazahsztán sok szempontból különösen sérülékenynek tűnik Oroszországgal szemben. Egyrészt az óriási, India méretű, de kevesebb mint húszmillió lakost számláló Kazahsztán etnikailag megosztott ország, az ország nagyvárosaiban, illetve északi,

21 Többek között Kazahsztánban a Balkhas tó melletti Szarü-Sagan radarbázis, Kirgizisztánban a CSTO terrorista ellenes műveleti egységének otthont adó kanti légitámaszpontot és az Isszik-Kul tó mellé települt karakoli torpedó tesztelő bázist, Tádzsikisztánban pedig számos szárazföldi bázis mellett egy egészen speciális Okno (Ablak) fedőnevű katonai műholdmegfigyelő állomás is működik [37]

észak-keleti Szibériával határos régióiban jelentős egy tömbben élő orosz kisebbség található. [38] Ilyen szempontból, tehát Kazahsztán helyzete kísértetiesen hasonlít Ukrajnához. Ugyanakkor azt is tegyük hozzá, Kazahsztán számára az orosz orientáció alternatívájaként nem az euroatlanti pólus, hanem Kína jöhet inkább számításba, amely viszont úgy tűnik még az orosz-ukrán háború idején sem kíván Oroszországgal konfrontálódni. Az orosz pozíciók Ukrajnánál tehát Kazahsztánban egyelőre sokkal biztosabbnak tűnnek, olyannyira, hogy az új kazah elnök Kasszim-Zsomart Tokajev a 2022 januárjában sokak számára teljes váratlansággal kirobbanó, nem annyira politikai, mint inkább gazdasági-szociális zavargások idején csak a CSTO csapatainak behívásával tudta helyreállítani hatalmát. [39]

2022-es „forradalom véget vetett az első elnök, Nurszultan Nazarbajev 2019-es lemondása után fennálló sajátos kettős hatalomnak. Nazarbajev, aki az üzbég Karimovhoz hasonlóan saját szovjet köztársaságának utolsó pártfőtitkárából avanzsált a független Kazahsztán elnökévé. A „liberális autokratából” egyre kínosabb személyi kultusszal övezett „örökös elnökké” váló Nazarbajev 2019-ben váratlanul lemondott az államfői hivatalról. Sokak szerint azonban ez nem jelentette valódi távozását a politikából, csak inkább a napi politikai ügyektől való háttérbe húzódást: Nazarbajev megmaradt a legfontosabb stratégiai döntések felett őrködő Nemzetbiztonsági Tanács élethossziglani elnökének. Utódja pedig, Nazarbajev korábbi lojális kádere, Kasszim-Zsomart Tokajev, első intézkedésével, meglehetősen szervilis gesztusként nagy elődje után Nurszultanra változtatta a főváros Asztana addigi nevét. [40]

Ennek ellenére a Tokajev-Nazarbajev tandem a színpad mögött nem működhetett korántsem súrlódás mentesen. A 2022 januári forradalomnak volt olyan olvasata is, hogy esetleg a Nazarbajev klán szította az elégedetlenséget Tokajevvel szemben. Ha volt is ilyen szándék, az események végkimenetelét tekintve sokkal inkább úgy tűnik a Nazarbajev bábjának tartott új elnöknek sikerült leszámolnia a „régi gárdával”. Nazarbajevet megfosztották minden addigi tisztségétől – és úgy tűnik informális hatalmától is. Megkezdődött az államapparátus és a politikai rendszer „nazarbajevtalanítása” is. [41] A még mindig inkább az első elnökhöz lojális kádereket, mint például Karim Masszimovot a titkosszolgálat befolyásos vezetőjét leváltották, a Nazarbajevet övező személyi kultuszt is fokozatosan felszámolják

(ennek majd egy fontos szimbolikus mérföldköve lehet, ha esetleg a főváros visszakapja az Asztana nevet). Igaz, mint a fentiekben is említettem, Tokajev csak a CSTO intervenciójának köszönhetően tudta konszolidálni hatalmát. Ezért is érinthette felettébb kínosan Tokajevet a 2023 február 24-én kirobbant orosz-ukrán háború, ahol a kazah vezetés egyelőre óvakodott katonai szövetségesük, Oroszország melletti határozott kiállástól: bár Kazahsztán az ENSZ közgyűlésen az Oroszországot elítélő szavazáson a többi közép-ázsiai köztársasághoz hasonlóan tartózkodott, de nem küldött csapatokat, még szimbolikus mértékben sem Ukrajnába, a Tokajev hatalmát egy hónappal előtte megmentő Oroszországnak. Kazahsztán szintén nem részesítette diplomáciai elismerésben a szakadár Donyeck és Luhanszki Népköztársaságokat. [42]

Érdekes módon az egyetlen közép-ázsiai vezető, aki nyíltan támogatásáról biztosította Putyint az orosz invázió kapcsán, nem volt más, mint Kirgizisztán új populista elnöke Szadir Zsaparov akit 2020-ban pont olyan jellegű utcai zavargások röpitettek az elnöki székbe, mint amelyeket 2022 januárjában Kazahsztánban az orosz (CSTO) intervenció során levertek. [43] Kirgizisztán Kazahsztánhoz hasonlóan a régió kulturálisan leginkább russzifikált állama. Kazahsztán mellett a közép-ázsiai köztársaságok közül Kirgizisztán integrálódik legszorosabban az orosz szövetségi rendszerbe: a kirgizek a CSTO mellett az Eurázsiai Gazdasági Uniónak is tagjai. Ennek ellenére a szénhidrogénekben szegény, de vízi energia potenciálban gazdag Kirgizisztán a függetlenség elnyerése óta mindig is valamennyire kilógott a közép-ázsiai, politikailag viszonylag stabil elnöki diktatúrák sorából. Kirgizisztánban eddig összesen már háromszor, 2005-ben, 2010-ben és legutoljára 2020-ban erőszakos forradalmi zavargások döntötték meg a regnáló elnökök hatalmát.

A 2010-es forradalom után az ország mélyreható alkotmányreformon ment keresztül és a közép-ázsiai köztársaságok közül egyedülként parlamentáris, a gyakorlatban inkább félprezidenciaális kormányformát vezettek be. [44] A kirgiz demokrácia azonban a „parlamentáris kísérlet” mintegy egy évtizede alatt sem tudott sikeresen konszolidálódni. A széleskörű visszaélések által kísért 2020-as választásokat ismét erőszakos zavargások követték, a megbuktatott elnök Szuronbaj Dzsinnbekov börtönéből, az utcai tömegek által pajzsra emelt Szadir Zsaparov lett a miniszterelnök, majd 2021 januárjától

megválasztott államfő is. A 2021 január 21-én megtartott előrehozott elnökválasztásokon Zsaparov hanem is elsőprő (mindössze 39%-os) részvétel, de elsőprő többség mellett (a 16 induló között a leadott szavazatok 79%-át szerezte meg), megerősítést nyert pozíciójában. Az elnökválasztásokat népszavazás is kísérte, ahol a polgárok arról is dönthettek, hogy a parlamentáris kormányformát fel kívánják-e váltani a Dzsaparov által szorgalmazott elnöki modellel. A prezidenális kormányformához való visszatérést a voksoláson résztvevők több mint 80%-a támogatta. Az ezt követően kidolgozott új „hiperprezidenális” alkotmányt egy újabb 2021 áprilisi referendumon is megerősítették. Az angol nyelvű sajtóban, némileg erőltetett szóviccel a konstitucionális helyett immár „kánstitucionális” jelzővel illetett kirgiz berendezkedésben egyértelműen ismét az államfő kezében koncentrálódik az érdemi döntéshozói hatalom. [45] A kirgiz politika tehát úgy tűnik visszasorol a közép-ázsiai személyközpontú elnöki rendszerek táborába, Zsaparovval pedig minden bizonnyal még jó darabig meghatározó szereplőként kell számolnunk a kirgiz belpolitikában.

Türkmenisztán

A sivatagos, ritkán lakott (hivatalosan ötmillió, de az elvándorlás miatt lehet, hogy már csak hárommillió), de szénhidrogénekben, mindenekelőtt földgázban igen gazdag Türkmenisztán politikai rendszerét a belpolitikában az extrém mértékű politikai represszió és a már-már önmaga karikatúrájába hajló „szultanisztikus” személyi kultusz jellemezte az utolsó pártfőtitkárból első elnökké avanzsált Szaparmurat Nyijazov avagy Türkmenbasi „uralkodása” idején. [46] A hatalomgyakorlás jellegében, az sem hozott érdemi változást, hogy a 2006-ban elhunyt Türkmenbasitól korábbi egészségügyminiszterre, személyi fogorvosra – és egyes nehezen ellenőrizhető híresztelések szerint törvénytelen fia – Gurbanguli Berdimuhamedov vette át az elnöki stafétát: hamarosan új államfőnek is aranyozott szobra magasodott a fővárosban. [47] A Berdimuhamedov éra az ország izolacionista, elzárkózó külpolitikájában sem hozott változást. Türkmenisztán a „pozitív semlegesség” még Türkmenbasi regnálása idején meghirdetett doktrínája [48] értelmében az ENSZ-en kívül

gyakorlatilag nem csatlakozik egyetlen másik multilaterális nemzetközi szervezethez. Ezért igen nagy szónak tekinthető, hogy az ország legalább megfigyelőként, de 2021-ben csatlakozott a Török Államok Szervezetéhez. Ezzel talán nem feltétlenül függ szorosan össze, de a „kvázi dinasztikus” hatalmi utódlás eközben már Észak-Koreához hasonlóan Türkmenisztánban is a harmadik generációjához érkezett. Gurbanguli Berdimuhamedov elnök ugyanis némileg váratlanul lemondott legidősebb fia Serdar javára. [49]

Korai lenne még megmondani, hogy a hatalmi generációváltás járhat-e számottevő bel és/vagy külpolitikai nyitással, mivel az idősebb Berdimuhamedov még a Szenátus elnöke maradt, így egy Nazarbajev-Tokajev pároshoz hasonló elnöki tandem lehetősége sem kizárható.

Összegzés

A Török Államok Szervete meglátásom szerint egy növekvő fajsúlyú kormányközi lehet a jövőben. Az orosz-ukrán háború nyomán Oroszország várhatóan fokozódó mértékű nemzetközi elszigetelődésével a közép-ázsiai türk nyelvű köztársaságok számára is felértékelődhet a török nexus szerepe. A török-azeri tandem javára a Kaukázusban is egyértelműen eltolódott a regionális hatalmi egyensúly. A TÁSZ tagállamai többségükben bár belpolitikai szempontból stabilnak tekinthetők, de mégis dinamikus átalakulási folyamatok zajlanak bennük. Gazdasági és geostratégiai szempontból pedig Európa számára Oroszország mellett hosszabb távon fontos alternatív szénhidrogénkitermelő, illetve tranzit országgént jöhetnek szóba. A türk kapcsolatrendszer a magyar külpolitika is érezhetően kiemelt jelentőséggel kezeli az utóbbi években: erről tanúskodik többek között a budapesti TÁSZ képviselő mellett, a visegrádi régióból mi rendelkezünk Közép-Ázsiában a legtöbb nagykövetséggel (Asztana és Taszkent után 2020 óta Biskekben is). Magyarország és TÁSZ tagállamok külkapcsolatainak fejlődése viszont már egy következő önálló tanulmány témája lehetne.

Hivatkozások

1. Egeresi, Z. (2021). Mire használható Magyarország megfigyelői státusza a Türk Tanácsban? Budapest. *Külügyi és külgazdasági Intézet 4:1*
2. Uo.
3. Türk Államok Szervezete Magyarországi Képviseleti Irodája <http://www.turkkon.hu/HU/> (letöltve: 2022.05.01.)
4. Gyene, P. (2021). Mire használható Magyarország megfigyelői státusza a Türk Tanácsban? Budapest. *Külügyi és külgazdasági Intézet 4:1*
5. Calamur, K. (2016). The Overturning of the Ergenekon Convictions in Turkey. *The Atlantic* <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/04/turkey-ergenekon-overturned/479289/> (letöltve: 2022.05.01.)
6. *The Guardian* (2017). Turkey referendum: Erdogan wins vote amid dispute over ballots – as it happened. <https://www.theguardian.com/world/live/2017/apr/16/turkey-referendum-recep-tayyip-Erdogan-votes-presidential-powers> (letöltve: 2022.05.01.)
7. *BBC News* (2019). Erdogan's party suffers blow after Istanbul re-run poll defeat. <https://www.bbc.com/news/world-europe-48739256> (letöltve: 2022.05.01.)
8. Brzezinski, Z. (1998). *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books, 41. doi 10.4236/jamp.2016.42042 (letöltve: 2022.05.01.)
9. Egeresi, Z. (2019). *Neo-Ottomanist Hegemonic Order and its Implications on Ankara's Foreign Policy in the Balkans*. PhD Dissertation, Budapest Corvinus Egyetem. doi 10.14267/phd.2019026
10. Rashid, A. (2002): *Withdrawn Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia*. Yale University Press. New Haven, London
11. Csurgó, D. (2022). Az Oroszország és a Nyugat közötti kóteltánc igazi mestere: Erdogan. *444. hu* <https://444.hu/2022/04/10/az-oroszorszag-es-a-nyugat-kozotti-koteltanc-igazi-mestere-Erdogan> (letöltve: 2022.05.01.)
12. Kozma, T. (2021). Mire használható Magyarország megfigyelői státusza a Türk Tanácsban? *Külügyi és külgazdasági Intézet 4:1*, Budapest

13. Cooley, A. (2012). *Great games, local rules : the new great power contest in Central Asia*. Oxford University Press, Oxford, New York
14. Sadri, A. H. – Entessar, N. (2009). Iranian–Azeri Dynamic Relations: Conflict and Cooperation in Southern Caucasus. *Rivista di Studi Politici Internazionali*, 76(1), 69.
15. Mammadov, I. (2009). *The Geopolitics of Energy in the Caspian Sea Region: the Challenges Faced by Azerbaijan*. Edwin Mellen Press, Lewiston – New York. 46.
16. Cornell, S.E. (2011). Azerbaijan since Independence. Armonk – New York: M.E. Sharpe, 203. <https://doi.org/10.4324/9781315706221> (letöltve: 2022.05.01.)
17. Uo.
18. Lynch, D. (2001): Managing Separatist States: An Eurasian Case Study. *Institute for Security Studies – Western European Union Occasional Papers*, No. 32.
19. Cornell (2011) 77.
20. Gyene, P. (2012). Azerbajdzsán: játékos vagy sakkfigura a „nagy játszma”ban? *Külgügyi Szemle*, 2012 ősz, 147.
21. Hackett, J. (szerk.): The Military Balance 2011. *International Institute for Strategic Studies*, 87.
22. Ghazinyan, A. (2011). „Buildup to No Good: Azerbaijan Military Spending Ratio Highest in CIS”. ArmeniaNow.com http://www.armenianow.com/commentary/analysis/33855/azerbaijan_increases_military_expences (letöltve: 2022.05.01.)
23. Bar, H. (2020): Russian Peacekeepers Head to Nagorno-Karabakh After Peace Deal. *The Moscow Times* <https://www.themoscowtimes.com/2020/11/10/russian-peacekeepers-head-to-nagorno-karabakh-after-peace-deal-a71997> (letöltve: 2022.05.01.)
24. Melvin, N. (2000). *Uzbekistan: Transition to Authoritarianism on the Silk Road*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers. doi <https://doi.org/10.4324/9780203645611> (letöltve: 2022.05.01.)
25. Asiryan, A. (2019). New Faces, Old Patterns in Uzbekistan’s Foreign Policy. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2019/08/new-faces-old-patterns-in-uzbekistans-foreign-policy> (letöltve: 2022.05.02.)

26. Abdurasulov, A. (2016). After Karimov: How does the transition of power look in Uzbekistan? *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-asia-37608869> (letöltve: 2022.05.02.)
27. Doody, J. (2019). Uzbekistan: Reforms Underway, but Democracy Still Out of Reach. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2019/08/uzbekistan-reforms-underway-but-democracy-still-out-of-reach/> (letöltve: 2022.05.02.)
28. *Riporters Without Borders* (2020). Uzbekistan. Thaw under way. <https://rsf.org/en/uzbekistan> (letöltve: 2022.05.02.)
29. Putz, C. (2019). Uzbekistan Abolishes Exit Visa System. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2019/01/uzbekistan-abolishes-exit-visa-system/> (letöltve: 2022.05.02.)
30. *Eurasianet.org* (2017). Uzbekistan Returns to Currency Convertibility, Delivers Blow to Black Market. <https://eurasianet.org/uzbekistan-returns-to-currency-convertibility-delivers-blow-to-black-market> (letöltve: 2022.05.02.)
31. *The Economist* (2019). Which nation improved the most in 2019? <https://www.economist.com/leaders/2019/12/21/which-nation-improved-the-most-in-2019> (letöltve: 2022.05.02.)
32. *Napi.hu* (2022). Régóta várt lépést halasztana el az OTP a háború miatt? <https://www.napi.hu/tozsdek-piacok/uzbegisztan-ipoteka-bank-felvasarlas-az-otp-halasztana-a-haboru-miatt-orosz-ukran-csanyi-sandor.750247.html> (letöltve: 2022.05.02.)
33. Baumgartner, P. (2017). Tug-Of-War: Uzbekistan, Kyrgyzstan Look To Finally Settle Decades-Old Border Dispute. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. <https://www.rferl.org/a/uzbekistan-kyrgyzstan-resolving-decades-old-border-dispute/28918059.html> (letöltve: 2022.05.02.), Putz, C. (2020). Uzbekistan Reportedly Completes Demining Work on Tajik Border. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/01/uzbekistan-reportedly-completes-demining-work-on-tajik-border/> (letöltve: 2022.05.02.9.)
34. *Eurasianet.org*. (2021). Uzbekistan foreign minister jets into Afghanistan for talks <https://eurasianet.org/uzbekistan-foreign-minister-jets-into-afghanistan-for-talks> (letöltve: 2022.05.02.)
35. *RFE/RL's Kyrgyz Service* *RFE/RL's Tajik Service* (2022): Cease-Fire Halts Deadly Clashes Along Kyrgyz-Tajik Border. <https://www.rferl.org/a/kyrgyz-tajik-border-shootout-batken/31674508.html> (letöltve: 2022.05.02.)

36. Hashimova, U. (2020). Uzbek Parliament Approves EAEU Observer Status. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/05/uzbek-parliament-approves-eaeu-observer-status/> (letöltve: 2022.05.02.)
37. Klein, M. (2009). *Russia's Military Capabilities*. Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin
- Podvig, P. (2002). History and the Current Status of the Russian Early Warning System. *Science and Global Security*, Vol. 10. doi 10.1080/08929880290008395
38. Olcott, M. B. (2010). *Kazakhstan: Unfulfilled Promise?* Carnegie Endowment For International Peace. 238.o. doi <https://doi.org/10.2307/j.ctt6wpkdj>
39. Putz, C. (2019). CSTO Deploys to Kazakhstan at Tokayev's Request. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2022/01/csto-deploys-to-kazakhstan-at-tokayevs-request/> (letöltve: 2022.05.03.)
40. Lillis, J. (2019). Kazakhstan: A President Called Tokayev. A Future Called Nursultan". *Eurasianet.org*, <https://eurasianet.org/kazakhstan-a-president-called-tokayev-a-future-called-nursultan> (letöltve: 2022.05.03.)
41. Putz, C. (2022) Nur Otan No More? Kazakhstan's Ruling Party Rebrands as 'Amanat'. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2022/03/nur-otan-no-more-kazakhstans-ruling-party-rebrands-as-amanat/> (letöltve: 2022.05.03.)
42. Hashimova, U. (2022). Ukraine: The View From Central Asia. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2022/03/ukraine-the-view-from-central-asia/> (letöltve: 2022.05.03.)
43. Putz, C. (2020): From Prison to Parliament: Meet Kyrgyzstan's New Prime Minister. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/10/from-prison-to-parliament-meet-kyrgyzstans-new-prime-minister/> (letöltve: 2022.05.03.)
44. Gyene, P. (2013). A kirgiz parlamentáris kísérlet perspektívái – egy deviáns eset vizsgálata. *Politikatudományi Szemle*, 22(01)
45. Putz, C. (2020): What's in Kyrgyzstan's Proposed 'Khanstitution'? *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/11/whats-in-kyrgyzstans-proposed-khanstitution/> (letöltve: 2021.12.01.)
46. Nicholas Kunysz (2012): From Sultanism to Neopatrimonialism? Regionalism within Turkmenistan. *Central Asian Survey*, 31(1) doi <https://doi.org/10.1080/02634937.2012.649582> (letöltve: 2022.05.01.)

47. *Radio Free Europe/ Radio Liberty*: Turkmen President Honors Himself With Giant Gold Horse Statue <https://www.rferl.org/a/turkmen-president-gold-horse-statue/27035775.html> (letöltve: 2022.05.04.)
48. Peyrouse, S. (2012). Turkmenistan: strategies of power, dilemmas of development. M. E. Sharpe, Armonk, New York doi <https://doi.org/10.4324/9781315698571> (letöltve: 2022.05.01.)
49. Putz, C. (2022): A New Berdimuhamedov Will Soon Be Turkmenistan's President. *The Diplomat* <https://thediplomat.com/2022/03/a-new-berdimuhamedov-will-soon-be-turkmenistans-president/> (letöltve: 2022.05.04.)

AMIKOR A KÖZEL-KELET KÖZELEBB KERÜLT: A KUVAITI URALKODÓ 1981-ES MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁSA

Prantner Zoltán
Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar

Absztrakt

Kuvait külpolitikája egyedülállónak számított az Arab-félszigeten a hidegháború időszakában, mivel a szembenálló tábor mindegyikével kiegyensúlyozott kapcsolatokat ápolt. A szocialista táborral kialakított viszonyrendszer már annak 1963-as kiépülésétől perspektivikusnak ígérkezett, tényleges fellendülése ellenben az 1980-as évektől volt megfigyelhető. Az 1979-es iráni forradalom, a síita közösségek aktivizálódása, valamint az iraki–iráni háború mind olyan tényezőnek bizonyult, ami a kuvaiti vezetést a keleti blokkhoz való közeledésre ösztönözte.

Az Öböl-térség biztonságpolitikai kihívásainak és a megmutatkozott gazdasági problémák megoldására a kuvaiti uralkodó 1981 őszen körutat tett a kelet-európai államokban. Magyarországon szeptember 14–16 között tartózkodott kíséretével, ahol a magas szintű tárgyalások mellett miniszteri és szakértői megbeszéléseket folytattak többek között politikai, gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi és katonai együttműködésről. Jelen tanulmányunkban célunk mindezen személyes egyeztetések előzményeinek, illetve részleteinek bemutatása mellett a látogatás egyértelmű eredményeinek, valamint a két ország kapcsolatrendszerére gyakorolt hatásainak szemléltetése.

Kulcsszavak: Dzsáber Al-Ahmed Asz-Szabáh sejk, Kuvait, Magyarország, szocialista országok

Abstract

Kuwait's foreign policy was unique in the Arabian Peninsula during the Cold War period, as it maintained balanced relations with each of the two opposing camps. The relations with the socialist camp had been promising from its establishment in 1963, but the actual upswing was only visible from the 1980s. The Iranian revolution of 1979, the activation of Shiite communities and the Iraq-Iran war all proved to be factors that encouraged the Kuwaiti leadership to move closer to the Eastern bloc.

To address the security challenges of the Gulf region and the economic problems it presented, the Kuwaiti ruler toured the countries of Eastern Europe in the autumn of 1981. He and his entourage stayed in Hungary from 14 to 16 September, where, in addition to high-level talks, they held ministerial and expert discussions on political, economic, commercial, financial and military cooperation, among other issues. In this paper, we aim to present the background to and details of all these face-to-face meetings, as well as the clear results of the visit and its impact on the relations between the two countries.

Keywords: *Sheikh Jaber al-Ahmad al-Sabah, Kuwait, Hungary, socialist countries*

Bevezetés²²

Kuvaitnak a szocialista országokkal kialakított kapcsolatai egyedülállónak számítottak a hidegháborús viszonyok között. Ez a folyamatosan fejlődő, szerteágazó viszony idővel a diplomáciai viszonyon túlmutatva nemcsak markáns gazdasági vetülettel is rendelkezett, hanem az eltérő társadalmi rendszerek és ideológiák eredményes együttműködésének látványos példájává is vált. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a felek mindig és minden témában egyetértettek volna, sőt. A különbségeket ugyanakkor a sajátos érdekek és a távlati célok mindig felülírták, aminek köszönhetően az arab

22 Jelen tanulmány a Tempus Közalapítvány támogatásával készült. A kutató eredeti munkahelye az Egyiptomi Tudományos Akadémia, jelenlegi kutatóhelye az ELTE.

emirátus és a szocialista államok kölcsönösen támogatták egymást. Kuvait számára ennek a kapcsolatrendszernek a jelentősége különösen az iraki–iráni háború kirobbanását követően értékelődött fel. A szocialista országok felé történő intenzívebb nyitásnak maga Dzsáber Al-Ahmed Al-Dzsáber Asz-Szabáh²³ emír is nyomatékot kívánt adni hivatalos kelet-európai körútjával 1981 szeptemberében. Budapest számára a kuvaiti uralkodó látogatása a két ország közötti kapcsolatok elmélyítése, újabb együttműködési területek feltárása és a legmagasabb szinten folytatott egyeztetések mellett különösen azért is bizonyult kiemelkedőnek, mivel első ízben tett hivatalos látogatást államfő a térség arab monarcháiából Magyarországon.

Kuvait és a szocialista államok kapcsolatai

Kuvait kül- és gazdasági kapcsolataiban évtizedekkel a függetlenség 1961-ben történt elnyerését követően is a Nagy-Britanniával kialakított sokoldalú viszony dominált, különösen a konzervatív kormányzás időszakában. Ez ugyanakkor nem jelentett feltétlen és egyoldalú elköteleződést a részéről a nyugati értékek és érdekek mellett, sőt. Már az 1960-as évek elejétől – az Arab-félsziget államai közül egyedülként – kiegyensúlyozott kapcsolatok kiépítésére törekedett a Szovjetunióval és a keleti blokk többi államával, ami különösen azt követően vált kiemelt szemponttá az emírség számára, hogy egykori védnöke, Nagy-Britannia 1971-ben maradéktalanul felszámolta katonai jelenlétét az Öböl-térségben. Ennek legfőbb oka egyrészt az a kuvaiti remény volt, hogy Moszkva – a félsziget többi államával ellentétben – nem karolja fel az ellenzéki csoportokat az országban, másrészt pedig a szocialista országokkal szoros viszonyt ápoló Irak visszatartása volt, ami már az 1960-as évektől több alkalommal bekebelezéssel fenyegette az Öböl-államot.

A rugalmas, a hidegháborús viszonyok között kényes egyensúly fenntartására törekvő kuvaiti külpolitika azonban csak korlátozott eredményekkel járt az 1970-es évek közepéig, mivel a szocialista

23 Dzsáber Al-Ahmed Al-Dzsáber asz-Szabáh sejk (1926. június 29. – 2006. január 15.), a független Kuvait harmadik uralkodója. Dzsáber korábban pénzügyi és gazdasági miniszterként tevékenykedett 1962 és 1965 között, majd miniszterelnökként tevékenykedett, mielőtt Kuvait emírje lett.

országok a régióval kapcsolatos külpolitikájukban Irak érdekeinek biztosítottak elsőbbséget.²⁴ Paradox módon azonban pont az az 1973 márciusában lezajlott iraki–kuvaiti határincidens jelentette az áttörést ebben a tekintetben, amelyben Moszkva egyértelműen Bagdadot támogatta.²⁵ A kuvaiti vezetés ugyanis ekkor ismerte fel, hogy nemzeti érdekei elengedhetetlenné teszik az addig egyoldalú, alapvetően a Nyugathoz fűződő kül- és katonai kapcsolatainak diverzifikálását. A Moszkvával tárgyban folytatott megbeszéléseket végül az 1977. márciusi megállapodás tetőzte be, amelynek értelmében a Szovjetunió vállalta 9K32 Sztrela–2 hordozható kis hatómagasságú légvédelmi rakétarendszerek és tüzérségi eszközök leszállítását Kuvaitnak 50 millió dollár értékben [3].

A szocialista államok és Kuvait képviselői az elkövetkező években rendszeresen tettek hivatalos látogatásokat egymás országaiban. Ezzel kapcsolatban mutatkozott meg eme kapcsolatrendszer további sajátossága, amikor a megbeszélések végén kiadott közös nyilatkozatokban Kuvait visszatérően fogalmazott meg kritikákat az amerikai külpolitika bizonyos elemeivel kapcsolatban, miközben helyeselték a szovjet békekezdeményezéseket az arab–izraeli konfliktus lezárására vagy a Perzsa-öböl stabilitásának megerősítésére. Így például bizalmatlansággal fogadta a fegyverkezési versenyt és Washington térségbeli politikáját, ami értékelése szerint egyértelműen a konfrontáció elmélyítésére irányult globális szinten [4]. Ebből kifolyólag ellenezte például nyugati katonai támaszpontok létrehozását és amerikai fegyveres erők állomásoztatását a régióban.

Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a kuvaitiak mindig egyetértettek volna a szocialista irányvonallal, amit feltétel nélkül támogattak. Az álláspontok közötti különbség megmutatkozott többek

24 Az Öböl-térségben növekvő aggodalomra adott okot a szovjet–iraki viszony elmélyülése különösen azt követően, hogy a két állam barátsági és együttműködési szerződést kötött egymással 1972 áprilisában [1].

25 A szovjet támogatás látványos elemeként például egy szovjet haditengerészeti kötelék érkezett meg Irakba Szergej Gorskov admirális, a szovjet haditengerészet parancsnokának vezetésével április 3-án, ahol április 11-ig tartózkodott. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a szovjet propaganda – a TASS március 21-ei helyzetértékelésétől eltekintve – tartózkodott attól, hogy a krízisért nyíltan Kuvaitot tegye felelőssé. Ehelyett Nagy-Britanniát vádolta a két állam közötti határvonal kedvezőtlen kialakítása miatt, az érintett feleknek pedig a konfliktus mielőbbi békés megoldását szorgalmazta [2].

között az 1968-as Csehszlovákia elleni intervenció, az 1971-es indiai–pakisztáni háborúban az indiaiaknak nyújtott szovjet támogatás, a szovjet zsidók izraeli kivándorlásának engedélyezése, vagy Etiópia segélyezése kapcsán az eritreai muszlim felkelők ellen vívott harcában [5].

A nézetkülönbség azonban a legeggyértelműbben Afganisztán szovjet inváziója kapcsán nyilvánult meg. Amíg azonban a többi Öböl-menti ország a fegyveres beavatkozást indoknak használta fel a szocialista államokkal történő együttműködés elutasítására, addig Kuvait hivatalos megnyilatkozásaiban mérsékletességre törekedett és általánosságban azt a meggyőződését hangoztatta, ami szerint a Szovjetunió nem veszélyezteti a Perzsa-öböl államainak biztonságát, afganisztáni bevonulására pedig a törvényes kabuli kormány kiondott kérésére került sor. Ezen véleményétől csak ritkán, alapvetően Szaúd-Arábia kifejezett nyomásgyakorlására, tért el.²⁶

Utóbbi esetben is viszont csak addig a mértékig ment el, ami még bizonyosan nem kockáztatta a nyílt konfrontációt Moszkvával, miközben más alkalmakor pont Rijádot marasztalta el burkoltan, amiért megítélése szerint az a szovjetek afganisztáni beavatkozást az Öböl-térség amúgy is kényes helyzetének további kiélezésére próbálta felhasználni. Ennek megfelelően például az amerikai bojkottfelhívás ellenére sportolói részt vettek az 1980. évi „csonka” nyári olimpiai játékokon Moszkvában, vagy Szaúd-Arábiával ellentétben nem szakitotta meg diplomáciai kapcsolatait Afganisztánnal és csak jelentéktelen anyagi támogatással volt hajlandó segíteni az afgán mudzsahedeket és a menekültek ellátásának költségeit is [7]. Emellett a krízis nem érintette a keleti blokk államaival korábban kialakított sokolda-

26 A kérdésben kialakított kuvaiti mérsékletes külpolitika egyértelműen tetten érhető volt az 1981 januárjában megtartott III. Iszlám Csúcskonferencián. Komoly meglepetést keltett mindezek után a szocialista országok körében az az éles hangvétel, amivel az arab állam külügyminisztere jellemezte a Szovjetunió afganisztáni beavatkozását az el nem kötelezett országok Új-Delhiben megtartott értekezletén. Tény ugyanakkor az is, hogy a megnyilatkozást nem követte semmilyen érdemi lépés kuvaiti részről az ügyben, sőt. Az Öböl Menti Együttműködési Tanács 1981. május 25-én megtartott alakuló ülészakán a kuvaiti külügyminiszter a jelenlévő arab államfők számára a kuvaiti–szovjet együttműködés előnyeire hivatkozva már Moszkva intenzívebb bevonását szorgalmazta az arab ügyekbe az egyoldalú amerikai orientáció leépítésére és egyfajta egyensúlyi állapot kialakítására a két szuperhatalom között [6].

lú kapcsolatait sem, sőt. Folyamatosan bővítette együttműködését a szocialista országokkal, amelyek mindegyike külképviseletet működtetett a területén, amivel egyedülinek számított a térségben.²⁷

1981 tavaszára azonban az Öböl-állam számos olyan kihívással volt kénytelen szembesülni, ami kedvezőtlenül befolyásolta az addigi külpolitikai mozgásszabadságát. Önmagában az 1979-es iráni forradalom már politikai bizonytalanságot váltott ki az emirátusban, mivel az új, vallási alapon álló köztársasági rendszer egyrésztől közvetlen fenyegetéssé vált az Öböl tradicionális monarchiái számára, másrésztől inspirálóan hatott a társadalom jelentős részét alkotó síita közösségre, azon belül is különösen a fiatalabb generáció tagjaira, hogy tüntetéseket szervezzenek és azokon a szunnitákhoz hasonló jogokat, kiváltságokat és kötelezettségeket követeljenek maguknak. A társadalom vallási megosztottsága az iráni forradalom exportjának meghirdetését követően elmélyült, ami a nacionalisták és az ország területén élő palesztinok növekvő elégedetlenségével párosulva súlyos zavargások kirobbanásával fenyegetett [9]. Az egy évvel később kirobbant iraki–iráni háború miatt az amúgy is kényes bel- és biztonságpolitikai helyzet tovább súlyosbodott, ami az ország földrajzi elhelyezkedése és tagolt társadalma²⁸ miatt rendkívüli óvatosságot követelt meg a kuvaiti vezetés részéről. A kuvaiti külpolitika alakítását ugyanakkor rendkívül megnehezítette, hogy Irak nem érte be az általa deklarált semlegességgel, hanem arab országgént egyértelmű elköteleződést várt volna el tőle.

Az Öböl-állam helyzetét tovább bonyolította, hogy a területén mintegy 40 ezer iraki és 70 ezer iráni állampolgár élt akkor. Mellettük körülbelül 300 ezer főre becsülték a palesztin közösség létszámát, ami

27 A kuvaiti kormány ugyanakkor belpolitikai téren mindent megtett annak érdekében, hogy a szocialista országokkal kialakított szívélyes viszonyt a különféle baloldali és egyéb ellenzéki csoportok ne tudják saját támogatásukra felhasználni. Szigorú biztonsági intézkedéseket fogantatosítottak a szocialista külképviseletek tagjaival szemben, amivel rendkívül megnehezítették a kapcsolattartásukat a helyi civil társadalom tagjaival, azon belül is főleg a másképpen gondolkodókkal [8].

28 Kuvait kényes társadalmi helyzetét több más mellett jól érzékeltette, hogy az 1980-as évek elején 1,4 millió főre becsült lakosság mindössze 40%-a volt kuvaiti nemzetiségű, míg a többséget arab, ázsiai és afrikai bevándorlók alkották [10].

szintén megosztott volt a háborúval kapcsolatban.²⁹ Emellett a Szahú-Arábiai által kifejtett diplomáciai nyomásgyakorlás, az Öböl Tanácson belül kialakult nézeteltérések, vagy az OPEC problémái mind olyan tényezőnek bizonyultak, amelyek már önmagukban az addigi kényes külpolitikai egyensúly felborulásával fenyegettek. A kuvaiti külpolitikai élet emiatt kezdeményezőleg lépett fel és előbb Szabáh Al-Ahmed Al-Dzsáber Asz-Szabáh sejk, akkori külügyminiszter folytatott hivatalos tárgyalásokat³⁰ Moszkvában április 23–25. között, majd július elején bejelentették, hogy személyesen Dzsáber Al-Ahmed Asz-Szabáh emír vezeti azt a kuvaiti delegációt,³¹ ami öt európai országban³² kíván hivatalos látogatást tenni 1981 szeptemberében. A kiegyensúlyozott külpolitikai orientációra való törekvés viszont még ekkor is megmutatkozott a célországok kiválasztásában. Emiatt esett ugyanis a választás a Nyugat-barátságáról közismert Törökországra, sajátos külpolitikai irányvonala miatt Romániára és Jugoszláviára, valamint szocialista orientációja okán Bulgáriára és Magyarországra.

29 A tömegdemonstrációk, az iráni agitátorok növekvő jelenléte és aktivitása, valamint a több ezer, okmányok nélkül Kuvaitban tartózkodó külföldi munkavállaló mellett a kuvaiti vezetés aggodalmait a mekkai nagymecset elfoglalásakor tetőztek, mivel az akciót végrehajtó szélsőséges milicisták között négy kuvaiti állampolgár is volt. Hiába reagált a kormány az eseményekre megszorító intézkedésekkel, a politikai jogok felfüggesztésével, vagy erősebb hatósági fellépéssel. A biztonságpolitikai aggályok később több alkalommal beigazolódtak, amikor síita szélsőségek merényleteket hajtottak végre az emirátus területén az Iraknak nyújtott anyagi támogatás megtorlására [11, 12, 13].

30 Szovjet részről elismerően nyilatkoztak a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére tett kuvaiti törekvésekről. elsősorban gazdasági, kulturális és tudományos területen. Megértéssel fogadták az ekkor megfogalmazott újabb igényeket fegyverrendszerek beszerzésére, valamint egyetértés jött létre a gazdasági együttműködés kialakításáról a fejlődő országokban. Mindezek mellett Kuvaitnak sikerült elosztatnia az Öböl Menti Együttműködési Tanáccsal kapcsolatos szovjet fenntartásokat is [14, 15].

31 A kuvaiti fél a körútnak egyszerre akart tekintélyes presztízt és nagy publicitást biztosítani, ezért az emírt elkísérő delegációban a miniszterek, illetve az emíri hivatal és titkárság vezető tisztviselői mellett helyet kaptak politikai tanácsadók, gazdasági szakértők, a sajtó, a televízió, a rádió főszerkesztőségének vezető képviselői, valamint a technikai személyzetnek a tagjai is. A küldöttség létszáma mindezeknek köszönhetően 70 fő volt [16].

32 A kuvaiti uralkodó az eredeti elképzelések szerint hat országban tett volna hivatalos látogatást. A görögországi tárgyalásokat azonban végül törölték a programból, mivel a görög vezetők nem tudtak beleegyezni abba, hogy Törökország legyen a körút első, Athén pedig az utolsó állomása [17].

ra. A körút, amit kuvaiti részről egyértelmű figyelemfelhívásnak is szántak a döntően Szaúd-Arábiára fókuszáló nyugati diplomácia számára, perspektivikus lehetőségeket rejtett magában a felkeresett államok számára az arab országgal addig kialakított kapcsolatrendszerük megerősítésére, valamint új területek bevonásával annak további bővítésére.

A magyar–kuvaiti kapcsolatok az 1980-as évekig

Kuvait, a Perzsa-öböl monarchiái közül egyedülként, már függetlenségének 1961-ben történt elnyerését követően készen mutatkozott a gazdasági és diplomáciai bilaterális kapcsolatok kiépítésére és elmélyítésére Magyarországgal. Az Irakkal kapcsolatos sajátos magyar érdekek miatt azonban hazánk eleinte tartózkodó álláspontot foglalt el az Öböl-állammal kapcsolatos külpolitikájában. Az országot emiatt csak 1963. június 10-én ismerte el hivatalosan, a diplomáciai kapcsolatok létesítésére pedig 1964. május 4-én került sor.³³

Habár hazánk már 1966-ban kereskedelmi kirendeltséget telepített az országba, az államközi kapcsolatok csak azt követően indultak dinamikus fejlődésnek az emírséggel, miután Magyarország nagykövetséget állított fel az arab országban 1975-ben. A felek legmagasabb szinten bonyolítottak le kölcsönös látogatásokat³⁴ egymással, amelyek eredményeként számos meghatározó megállapodás került elfogadásra.³⁵ Ebből adódóan az együttműködés kivételesen gyümölcsözőnek

33 A Kuvait függetlenségével kapcsolatos szocialista álláspontról és a diplomáciai kapcsolatok létrejöttéről részletesebben lásd: [18].

34 Magyar részről a számos miniszteri, miniszterhelyettesi, államtitkári, és szakértői szintű látogatás mellett Lázár György, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke kormánydelegáció élén kereste fel az arab államot 1979 márciusában. Kuvaitból a kereskedelmi és iparügyi miniszter, a külügyminiszter, az oktatásügyi, az elektromos- és vízügyi, az egészségügyi és a pénzügyminiszter, valamint a kabinetyügyek államminisztere folytatott megbeszéléseket Magyarországon az 1980-as évek elejéig [19].

35 A két állam által között az 1980-as évek elejéig létrejött egyezmények között megemlítendő az 1966-ban megkötött kulturális egyezmény, az 1975-os közúti áru-fuvarozási megállapodás, az 1978-as kereskedelmi megállapodás, vagy az 1979-es légügyi, egészségügyi, illetve tájékoztatási egyezmény [20].

bizonyult az 1980-as évekre különösen a kulturális,³⁶ az oktatási, a sport,³⁷ az egészségügy és az idegenforgalom³⁸ terén. Az egyezményes kapcsolatok bővülését mutatta, hogy csak 1981-ben – a kuvaiti uralkodó tervezett látogatásától függetlenül – postai és távközlési megállapodás aláírására került sor a kuvaiti távközlési minisztérium államtitkárával Budapesten, ahova napokkal később egy másik, sportegyeztműködési egyezmény került elfogadásra a Kuvaiti Olimpiai Bizottság delegációjával.

A két állam kapcsolatrendszerét ugyanakkor egyértelműen a gazdasági együttműködés dominálta. Az arab ország több alkalommal méltatott semleges kül- és nyitott gazdaságpolitikájának³⁹

36 1978 februárjában került sor például az első átfogó magyar kulturális program-sorozat megrendezésre, amely magában foglalta a „Magyarország bemutatkozik” című kiállítást, filmnapokat és koncerteket. A kedvező fogadtatásnak köszönhetően mindezt hamarosan könyv- és képzőművészeti kiállítás megtartása követte. Külön érdekesege volt a kulturális kapcsolatoknak egyébiránt az a kiemelt érdeklődés is, amit a kuvaitiak tanúsítottak Germanus Gyula munkássága iránt. Szintén az arab állam kezdeményezésére került sor Sárosi Bálint népzene kutató kuvaiti tanulmányútjára a kuvaiti Népzenei Központ megnyitása alkalmából. Mindezeket túl Magyarország ekkor már egy időszakos kiállítás összeállításán dolgozott iszlám kori műtárgyakból a kuvaiti Nemzeti Múzeum felkérésére [21, 22].

37 Például 1981-ben 13–14 magyar edző dolgozott Kuvaitban, akik közül ötven különböző válogatott csapatoknál (atlétika, vízilabda, kézilabda) helyezkedtek el. Rajtuk kívül további 6 tréner szerződésének előkészítése éppen folyamatban volt az emír látogatásának idején. A magyar edzők, akik között olyan nevek szerepeltek, mint Szécsényi József, Göröcs János, Pócsik Dénes, Kulcsár Gergely, Dobay Gyula vagy Albert Flórián, rövid idő alatt látványos sikereket értek el. Szécsényi fiatal tanítványai közül például Mohamed Chareb Zinkani rövid idő alatt arab és ázsiai bajnoki címet szerzett súlylökésben, míg a kuvaiti rekorder Khaled Glum Murad az ötödik helyen végzett az 1981-es tokiói Ázsiai Játékokon kalapácsvetésben. Emellett 1978-tól éves átlagban 3–6 válogatott- és klubcsapat látogatott Magyarországra edzőtáborozásra, ahol egyébiránt 48 kuvaiti hallgató vett részt térítéses alapon a Testnevelési Egyetem edzőtovábbképző tanfolyamain 1978–1981. közepe között [23, 24, 25].

38 1979-től MALÉV járat közlekedett Magyarország és Kuvait között heti rendszerességgel, illetve az IBUSZ egy állandó képviselőt nevezett ki az arab országba, ahol 1980 májusában hazánk megrendezte első idegenforgalmi kiállítását. Mindezek érzékelhető növekedést eredményeztek a hazánkba látogató kuvaiti turisták, üzletemberek és sportolók számára. Magyar részről ezzel kapcsolatban elsősorban a gyógy- és termálturizmus, a családok üdültetése, a vadászat és a sportkapcsolatok tekintetében láttak lehetőséget a kuvaiti turistaforgalom további növelésére [26].

39 Lásd például: [27, 28].

köszönhetően és Magyarország Kuvait legnagyobb kereskedelmi partnerének számított az európai szocialista országok közül.⁴⁰ Az Öböl-állam ugyanis a magyar gépipari termékek (elsősorban erőszáramú berendezések⁴¹, teherautók és autóbuszok), hengerelt áruk, az export mintegy 45%-át alkotó élelmiszerek (döntően fagyasztott baromfi, aminek egy része továbbértékesítésre került Szaúd-Arábiába, illetve sajtttermékek és zöldségkonzervek), valamint ruházati és ipari fogyasztási cikkek fontos fellevevőpiacának számított [31, 32]. Kiválóan érzékeltette ezt a Kuvaitba irányuló magyar export értékének és mennyiségének folyamatosan emelkedése, amelynek összértéke a hazai árualap csökkenése, a tekintélyes nemzetközi konkurencia és az iraki-iráni háború negatív hatásainak ellenére megháromszorozódott mindössze öt év leforgása alatt, amikor az 1975-ös évben elkönyvelt 18,4 millió dollárról 1980-ra 55,4 millió dollárra emelkedett [33]. Mindezek mellett ígéretes volt a pénzügyi kapcsolatok fejlődése is, amelyekben addig alapvetően nyílt pénzügyi műveletekre került sor.⁴²

Emellett a Magyar Nemzeti Bankban 1966 után elhelyezett kuvaiti devizabetétek összege éves átlagban 10–15 millió dollárt tett ki, valamint az emírség szervezte meg azt a hitelfelvételi akciót, aminek az eredményeként Magyarország 150 millió dolláros kölcsönhöz jutott 1981 márciusában. E téren magyar részről egyrészt további kedvezményes hitelek felvételében bíztak a Kuvaiti Alaptól,⁴³ másfelől pedig egy közös magyar-arab kereskedelmi bank létrehozását remélték valamelyik európai pénzügyi központban. Emellett

40 Az európai szocialista országok együttesen mintegy 2,6%-kal részesedtek Kuvait 6,6 milliárd dollár összértékű importjából 1980-ban. Az említett arány közel harmadát kizárólag a Magyarországgal lebonyolított kereskedelmi forgalom tette ki, ami megközelítette az 1%-ot [29].

41 A Transelektro Vállalat például több mint 50 magyar transzformátorállomást szállított le és helyezett üzembe Kuvaitban 1965–1981 között. A kuvaiti emír látogatásának időpontjában is magyar szakemberek éppen kettő állomás szerelési munkálatait végezték terepen [30].

42 Például 1974-ben 40, egy évvel később pedig 60 millió dollár értékben került sor kötvények kibocsátására [34].

43 A magyar reményeket a korábbi tapasztalatok mellett megalapozta az a 300 millió dolláros, öt éves futamidőre felvett kínai kormányhitel is, amit Peking az 1978-ban meghirdetett ún. „nyitott kapuk” politikájának meghirdetése után 1980-ban vett fel [35].

szerették volna elérni kuvaiti pénzügyi körök bekapcsolódását a magyar olajfeldolgozóipar finanszírozásába, illetve olyan közös mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalkozások magyarországi beindításába, amelyek alkalmasak lettek volna a magyar termékek részarányának növelésére a kuvaiti élelmiszerellátásban.

Ugyanekkor célként fogalmazódott meg a Kuvaitban dolgozó magyar szakemberek és tanácsadók számának⁴⁴ kereskedelmi alapon történő növelése, a gazdasági együttműködés kiszélesítése az alumíniumipar, illetve a kőolaj- és földgáz feltárása és hasznosítása terén, valamint Magyarország intenzívebb közreműködése a helyi infrastrukturális beruházások (például vízellátás és tisztítás, kikötőfejlesztés, hírközlés, építési-szerelési tevékenység vagy tudományos-kutatási bázisok létrehozása) kivitelezésében olyan, akkor már egyértelműen sikeresnek és keresettnek bizonyult termékek leszállításával, mint erősáramú berendezések⁴⁵, közúti járművek vagy kikötői berendezések. Készek voltak mindezen túl bekapcsolódni a kuvaiti oktatási-, egészségügyi- és hírközlési rendszer fejlesztésébe, valamint érdeklődést mutattak olyan komplett berendezések és üzemek szállítására, mint fényforrásüzemek, gyógyszergyár, malmok, vágóhidak vagy hűtőházak [38].

Ezen felül a kuvaiti külügyminiszter moszkvai tárgyalásainak tapasztalatai alapján szükségesnek tartották ismét napirendre tűzni az együttműködés kérdését a harmadik világbeli piacokon, azaz a fejlődő ázsiai és afrikai országokban, ahol magyar szakértők és technológia bevonásával, valamint Kuvait anyagi támogatásával szerettek volna projekteket megvalósítani. A kölcsönös előnyökön alapuló viszony elmélyítése mellett Magyarország egyúttal bízott abban, hogy a Kuvaittal kialakított együttműködés vonzó példa lesz a többi Öböl-állam számára a hasonló kapcsolatok kiépítésére, amihez a magyar döntéshozók számítottak az arab partnerállam közreműkö-

44 A kuvaiti emír látogatása idején például már 5 magyar szakértőt (3 főt a Közmunkaügyi Minisztériumban, 2 személyt pedig magáncégnél) foglalkoztattak Kuvaitban egyéni szerződések alapján, ahova további 5 orvos kiutaztatását tervezték [36].

45 A kuvaiti emír látogatásáig Magyarország több mint 70 millió dollár értékben szállított le erősáramú berendezéseket Kuvaitba [37].

désére is.⁴⁶ A kuvaiti fegyvervásárlások beszerzési forrásainak diverzifikálása miatt felmerült az a gondolat is, hogy hazánk is kísérletet tegyen bizonyos korszerű, licenc és politikai szempontból is exportálható hadiipari termékek (például fegyverek és fegyverrendszerek, katonai kórházak és gyógyszerek, katonai járművek és utánfutók, egyenruhák, élelmiszerek, katonai híradás-technikai berendezések vagy katonai javítóműhelyek, szervízállomások, kiképzőtáborok, iskolák stb.) komplett szállítására és az azokhoz fűződő szolgáltatások nyújtására akár Kuvait, akár az általa támogatott arab országok/szervezetek (például Szíria vagy a PFSZ) számára [40].

Fentiek okán Budapesten az emír látogatásától előljáróban azt várták, hogy az uralkodó személyesen kívánja felmérni a lehetőségeket a tőkebefektetésre, beruházásokra és különböző közös vállalkozások beindítására a szocialista és a fejlődő országokban.⁴⁷ Bizonytalanságra adott ugyanakkor okot, hogy a kuvaitiak előzetesen nem foglalmaztak meg konkrét javaslatokat, hanem a házigazdáktól várták az általuk kidolgozott elképzelések ismertetését, amire a helyszínen kívántak reagálni. Magyar részről mindezeknek köszönhetően és a kuvaiti sajtóból szerzett információk alapján alapvetően a közös mezőgazdasági, olajipari, idegenforgalmi és gyógyászati beruházások beindítását, valamint a két ország közötti tudományos együttműködés elmélyítését tervezték a leendő megbeszélések középpontjába helyezni [42].

46 A harmadik világnak nyújtott anyagi támogatás mértékét jól jellemzi, hogy Kuvait összesen 361 kölcsönt nyújtott 65 országnak az 1961 vége és 1989. június 30. közötti periódusban, amelynek értéke meghaladta az 5,73 milliárd dollárt. Mindebből az arab országok 50,8%-kal, míg az afrikai államok 18,6%-kal, az ázsiai országok pedig 28,7%-kal részesedtek, míg a fennmaradó 1,7%-ot az egyéb államok kapták meg. Mindehhez járult az a technika segélynyújtás, amiben 38 állam részesült. Amennyiben ezt is hozzáadjuk a fent közölt keretösszeghez, akkor a külföldi államok teljes kuvaiti támogatása meghaladta a 6 milliárd dollárt. Magyarország számára ebben a tekintetben kimondottan vonzó volt, hogy a kedvezményezett arab államok közül kiegyensúlyozott – vagy legalábbis kielégítő – politikai és gazdasági kapcsolatokat ápolt azokkal, amelyek a legtöbbször és a legnagyobb arányban részesültek Kuvait anyagi segítségnyújtásában (pl. Észak- és Dél-Jemen, Tunézia, Szudán, Marokkó, Egyiptom, Algéria vagy Irak) [39].

47 A kuvaiti befektetők számára nem jelentettek elfogadható alternatívát az addigi magyar javaslatok (lisztesárú üzem vagy Márka üdítőital ásványvíz gyártása, illetve bárányhús előállítás) elsősorban a nagy földrajzi távolság, illetve az abból fakadó megtérülési problémák miatt [41].

A kuvaiti delegáció törökországi, bulgáriai és romániai tárgyalásai

A kuvaiti uralkodó szeptember 8-án érkezett meg Ankarába, 12 napos körútjának első állomására. Törökország akkora már egyre inkább elkötelezte magát a Közel-Kelet mellett gazdaságilag az olajimport növekvő költségei miatt. Ráadásul az 1980-as évek elején a recesszió sújtotta európai országok csökkentették a Törökországból származó áruk és vendégmunkások importját, ami tovább növelte a régió jelentőségét a török gazdaság számára. Legvégül Ankarában egyfajta politikai ellensúlyként tekintettek a térségre az Egyesült Államoktól való szoros függés lazítására, valamint a katonai vezetést kritizáló nyugat-európai országoktól való elszigetelődésre. Az emír két napos ott-tartózkodásának ideje alatt az egy évvel korábban hatalomra került török katonai vezetés – azon belül is főleg Kenan Evren tábornok török államfő és Bülent Ülsü miniszterelnök – emiatt mindent megtett az általuk meghirdetett ún. „gazdasági realizmus” érvényesítésére és egy aktívabb közel-keleti szerepvállalás kialakítására. Ennek szellemében Turgut Ozal miniszterelnök-helyettes megpróbálta bevonni Kuvaitot egy „gazdasági együttműködési csomagba” a Perzsa-öböl térségében, ami megvalósulása esetén jelentős tőkebefektetéseket eredményezett volna Törökországban.⁴⁸ Török lapok emellett beszámoltak arról is, hogy Ankara mintegy ötmillió tonna kőolajat és anyagi támogatást is kért az ország fejlesztési terveinek megvalósításához, amely részleteinek megtárgyalására a kuvaitiak készen mutatkoztak egy török delegáció fogadni egy későbbi időpontban [44, 45].

A magyar fél szempontjából különösen a kuvaiti delegáció szeptember 10–12. között lebonyolított bulgáriai látogatása szolgált hasznos információkkal a felkészüléshez. A megbeszéléseken felmerült több más mellett a gondolat egy, az arab turisták igényeinek megfelelően kialakított szállodai-gyógyászati komplexum létesítésére a Fekete-tengernél vagy valamelyik gyógyvízforrásnál az idegenforgalom fejlesztése érdekében.

A konkrét kérdések közül figyelemre méltó volt, hogy Andrej Lukanov miniszterelnök-helyettes és a kuvaiti pénzügyminiszter külön

48 A csomag útépítési, öntözési, élelmiszeripari és mezőgazdasági projekteket, valamint kommunikációs hálózatok, vegyipar, szociális-orvosi központok és üdülőfalvak építését tartalmazta [43].

egyezményt írt alá a gazdasági együttműködés jövőbeni fejlesztéséről a szállítás, az idegenforgalom, az orvosi ellátás és a mezőgazdaság terén. Ez utóbbi magában foglalta többek között egy juhfarm létesítését az arab állam friss és fagyasztott hús igényeinek kielégítésére, valamint Bulgária hosszú távon megszilárdította közvetítő szerepét a Kuvait és Nyugat-Európa közötti hírósszeköttetés és hírközlés terén. Szófia mindezek mellett vállalta a kuvaiti telefonközpontok újabb szakaszának modernizálását 7 millió dollár értékben.⁴⁹ Az aláírt Emlékeztető rögzítette továbbá, hogy a két ország közötti kereskedelmi vegyesbizottság szintjét az addigi államtitkári szintről miniszteri szintre emelik kifejezetten azzal a céllal, hogy hatékonyabban tudják nyomon követni a közös beruházások kivitelezését [46].

Még nagyobb várakozásokra adott okot magyar oldalról a megbeszéléseken felmerült közös bolgár–kuvaiti bank ötlete, amelynek megvalósításába a kuvaitiak kifejezetten szorgalmazták Magyarország bevonását is. Tetten érhető volt ugyanakkor az egyeztetések során, hogy Kuvait a gazdasági kérdéseket és a felkínált előnyöket az Öböl Menti Együttműködési Tanács szocialista támogatásának növelésére akarja felhasználni. A vonatkozó külügyi jelentések kiemelték emellett azt is, hogy amíg a gazdasági kérdésekben szinte azonnal összhangra jutottak egymással a tárgyaló felek, addig jóval nagyobb vitákat váltott ki a közös közlemény megszövegezése, főleg a közel-keleti és az afganisztáni helyzet, illetve a külföldi katonai támaszpontok létesítésének megítélése kapcsán [47].

A Romániába érkezett kuvaiti delegációt személyesen Nicolae Ceaușescu fogadta az otopeni repülőtéren szeptember 12-én. Habár a helyi napilapok az aznapi program bemutatása mellett hosszasan méltatták a két ország kapcsolatait, azon belül is külön kiemelve az árucserét és a gazdasági együttműködés fejlődését, valamint Ceaușescu 1976-os kuvaiti látogatásának politikai jelentőségét [48, 49], az államfői tárgyalások korántsem bizonyultak felhőtlennek a románok számára. Komoly csalódást okozott ugyanis számukra, hogy az általuk preferált három gazdasági kérdéskörben sem tudtak egyértelmű vállalásokat kicsikarni a kuvaitiak részéről. Ebben minden bizonnyal komoly szerepe volt annak, hogy félreértelmezték Kuvait

49 Bulgária korábban már sikeresen modernizálta a kuvaiti telefonhálózat egy szakaszát 8 millió dollár értékben, ami kétségtávol mérvadó szempont volt az újabb megbízás elnyerésében.

külpolitikai szándékait és gazdasági érdekeit, valamint a küldöttség tárgyalási technikáit és az emír jelentőségét a döntéshozatali folyamatban. Az arab külpolitika diverzifikálására tett lépéseket ugyanis tévesen a semlegességen túlmutató egyfajta elköteleződésnek tekintették, nem ismerték fel annak az ideológiai szempontokat háttérbe szorító, pragmatikus hozzáállását a gazdasági kérdések kapcsán, valamint feltételezhetően mindössze ceremoniális hatáskörrel rendelkező államfőnek könyvelték el a döntési jogkört tényleges gyakorló emírt. Mindezek okán a kuvaitiak a kivárás álláspontjára helyezkedtek, amikor a románok felvetették azt, hogy kedvező feltételek mellett növeljék kuvaiti olajimportjukat a honi finomítókapacitásuk jobb kihasználására.⁵⁰ Ezen a Prahova megyei reprezentatív gazdasági egységekben tett közös látogatások sem tudtak érdemben változtatni, amelynek során a román fél bemutatta a kuvaitiaknak többek között gépiparát, a kőolajipari felszereléseket előállító gyártósorait és kőolajfeldolgozó iparát [51].

A románok türelmetlenségét növelte az is, hogy a kuvaitiak nem adtak konkrét választ sem a különböző projekt-hitelekre bejelentett igényeikre, sem pedig annak a jelentős összegű kormánykölcsönnek az ügyében, amiből Bukarest fizetési mérlegének hiányát, valamint adósságszolgálatát akarta fedezni. Kiábrándultságuk akkor lett teljes, amikor a különböző gazdasági – főleg élelmiszeripari és mezőgazdasági – vállalkozások közös létesítésére felvázolt elképzeléseik sem nyerték el a vendégek azonnali és egyértelmű támogatását [52]. Mindezek után az udvariassági formulákkal megfogalmazott, hangzatos és dagályos tudósítások szinte kizárólag a különféle ceremoniális események és a román gazdasági eredmények egyoldallú, indokolatlanul részletes bemutatására szorítkoztak, miközben a tárgyalások kapcsán az egyetlen konkrétumként mindössze egy gazdasági együttműködési jegyzőkönyv aláírásáról tudtak csak beszámolni, valamint egy rövid, utalásszerű mondatban rögzítették

50 Románia 1981-ben évi 1 millió tonnányi nyersolajat vásárolt Kuvaittól. Ezt a mennyiséget szerették volna a tárgyalásokon tovább növelni kedvezőbb beszerzési áron és hitelvásárlási idő mellett. Kuvait ellenben nem kívánta sem növelni kőolajkitermelésének ütemét, sem pedig a felszínre hozott nyersanyagot külföldön finomíttatni. Rádásul az OPEC, aminek Kuvait is tagja volt, akkor érvényes árelve rövidebb hitelidőszakot szabott meg a vásárolt tételek értékének megtérítésére, ami szintén kedvezőtlen befolyást gyakorolt a román törekvésekre [50].

egy műszaki–tudományos együttműködési kormányközi vegyesbizottság létrehozásának szükségességét egy közeli, ugyanakkor meg nem határozott időpontban [53, 54, 55].

A kuvaiti delegáció magyarországi tárgyalásai

A kuvaiti uralkodó és kísérete szeptember 14–16 között bonyolította le hivatalos magyarországi látogatását. Az emír ittléte során tárgyalta Kádár Jánossal és megbeszéléseket folytatott Losonczy Pállal, az Elnöki Tanács elnökével, illetve Lázár Györggyel, a Minisztertanács elnökével. Az egyeztetések szünetében megtekintette a Dunakanyarban Szentendre és Visegrád nevezetességeit, a Magyar Állami Népi Együttes műsorát, az Elnöki Tanács elnöke pedig díszvacsorát adott a tiszteletére. A felsőszintű tárgyalások mellett miniszteri és szakértői megbeszélésekre is sor került a politikai, gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi és katonai együttműködés kérdéseiről [56].

A tanácskozásokon a felek az alapvető külpolitikai elvekben egyetértettek egymással. Magyar szempontból különösen nagyra értékelték a külkapcsolatok bővítésére irányuló kuvaiti szándékot, amelynek szellemében valamennyi szocialista országgal partnerviszonyt kívántak kialakítani. Bíztonak tartották azt is, hogy kuvaitiak a megváltozott gazdasági helyzetben is jelentős tőketartalékkal rendelkeztek a korábban már tervbe vett beruházások megvalósítására, amelyekbe nyitottak voltak magyar magánbefektetéseket is bevonni. Elismeréssel nyugtázták azokat az ígéretek is, amelyek értelmében lehetőség mutatkozott a Kuvaitban dolgozó magyar szakértők számának növelésére, vegyesvállalati formában egy gyógyszerálló létesítésére, valamint MALÉV Kuvaitba irányuló járatszámának gyarapítására. A kuvaitiak felvetésére kifejezték egyúttal arra vonatkozó szándékukat is, hogy bolgár–magyar–kuvaiti–osztrák bankot alapítsanak bécsi székhellyel a tagállamok gazdasági és kereskedelmi együttműködésének, valamint a szocialista országoknak az arab régióval kialakított gazdasági kapcsolatainak finanszírozására.⁵¹

51 Ausztriával együttműködési készségét látszott igazolni az ügyben többek között az a szeptember eleji bejelentés, aminek értelmében kétnapos hivatalos látogatásra vártak decemberben Bruno Kreisky osztrák kancellárt Kuvaitba főleg a két ország gazdasági kapcsolatainak bővítési lehetőségeinek megtárgyalására [57].

*Képek Dzsáber Al-Ahmed Asz-Szabáh sejk és kíséretének
a Duna-kanyarban tett látogatásáról*

Forrás: <https://www.kuwait-history.net/vb/showthread.php?t=13159>

Mindezekén túl a felek egyetértettek a két ország közötti kereskedelem volumenének növelésében is. Utóbbira a kuvaiti kereskedelmi és iparügyi miniszter főleg az élelmiszer-ellátás terén tartotta kedvezőnek a kilátásokat, amihez ugyanakkor elengedhetetlennek tartotta a folyamatos és kiegyensúlyozott szállítások biztosítását. Emellett ígéretet tett a városi autóbuszok értékesítésére tett magyar ajánlatok illetékeseinek történő továbbítására, amelynek eredményeként a magyar fél megrendelést is kapott rövid idővel a látogatást követően [58].

Kádár János és Dzsáber Al-Ahmed Al-Dzsáber Asz-Szabáh sejk találkozója

Forrás: Magyar Fotóarchívum.

<https://stefan2001.blogspot.com/2014/03/kuvaiti-emirrel1982.html>

Katonai vonalon a négy haderőnemet képviselő kuvaiti küldöttség két haditechnikai bemutatót is megtekintett magyarországi tartózkodásának ideje alatt. A látottak alapján főleg felderítő és zavaró elektronikai berendezések iránt mutattak komoly érdeklődést a kiállított haditechnikai eszközök közül. A kuvaitiak által megfogalmazott

elképzelések megfeleltek a magyar legfelsőbb katonai vezetés álláspontjának, ami határozottan támogatta szorosabb együttműködés kialakítását a két fegyveres erő között. Ezt legegységesebben Czinege Lajos fogalmazta meg a tárgyalások során, amikor a kuvaitiak tudtára adta a magyar fél készségét különböző haditechnikai eszközök és felszerelések komplett leszállítására, valamint az azokhoz kapcsolódó szolgáltatások ellátására. Mindezeknek köszönhetően a felek arra a megállapodásra jutottak, hogy megbeszéléseket a közeljövőben szakértői delegációk szintjén fogják folytatni azt követően, hogy kuvaiti illetékesek konkrét igényeket fogalmaznak meg a magyar fél által értekesítésre felkínált hadiipari termékekre [59].

A kuvaiti küldöttség magyarországi látogatását követően Jugoszláviába utazott tovább, ahol további plenáris ülések és szakértői megbeszélések vártak rájuk. Sokat mondó volt ugyanakkor a prioritások tekintetében, hogy a két pénzügyminiszter külön tárgyalásokat folytatott egymással. Az ideológiai különbségek szintén tetten érhetőek voltak abban, hogy a kuvaiti uralkodó nem találkozott Lazar Mojsóval, a JKSZ KB Elnökségének elnökével, valamint a vendéglátók nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget annak, hogy interjúkkal vagy a kuvaiti sajtóküldöttségnek szervezett egyedi programokkal népszerűsítsék országukat az Öböl lakosságának körében [60]. Mindezek ellenére a felek a négynapos látogatás végére megállapodásra jutottak egymással a kereskedelmi árucserre, az ipar és a mezőgazdaság közös fejlesztéséről, a pénzügyi és a bankközi együttműködés sokoldalú kibővítéséről, valamint a harmadik országbeli piacokon való közös fellépésről. Hangsúlyozták emellett a szorosabb kooperáció fontosságát a tudományos- és a műszaki, illetve a kulturális és oktatásügyi partnerség tekintetében [61].

A látogatás értékelése

A kuvaiti fél értékelése szerint az uralkodó körútja összességében felémás eredménnyel zárult. A legkedvezőtlenebb véleményt a törökországi tapasztalatokról fogalmazták meg, ahol kifogásolták a polgári döntéshozók jogkörének korlátozottságát, valamint a szakmai hozzáértés hiányát a katonai vezetők részéről. Kritikával illették a románokkal és a jugoszlávokkal folytatott tárgyalásokat is, ahol az

eszmecseréket főleg a külpolitikai irányelvek hosszas és indokolatlan fejtegetése határozta a kuvaitiak által jobban preferált pragmatikusabb szempontok helyett. Jugoszlávia esetében viszont a kedvezőtlen benyomást csökkentette az a megállapodás, aminek értelmében Kuvait ígéretet tett egy 500 millió dolláros hitel folyósítására kedvező feltételek mellett, fizetésimérleg támogatása címén.⁵² A Szófiában tett egyeztetéseket viszont már egyértelműen sikeresnek könyvelték el, ahol Kuvait különösen a bolgár mezőgazdasági termékek importjában volt érdekelt. Mind közül azonban mégis Magyarországon szereztek a legkedvezőbb tapasztalatokat a visszajelzések alapján, aminek nemcsak a politikai vezetését, hanem a társadalmát is elismeréssel méltatták [63]. A legmagasabb szinten lefolytatott tárgyalások egyértelműen bebizonyították, hogy a nagy nemzetközi problémákkal (béke, leszerelés, Közel-Kelet, iraki–iráni háború) kapcsolatban az álláspontok nagyon közeliak voltak [64]. Az emír a hazánkban szerzett élmények hatására személyesen határozott a két ország közötti gazdasági kapcsolatok jelentős bővítéséről, és egy újabb szakmai delegációt küldött Budapestre a részletek célirányos megbeszélésre [65].

A kuvaiti delegációval folytatott személyes megbeszéléseket magyar döntéshozók több tekintetben is kedvezőnek ítélték meg. Mindezekelőtt a kuvaiti piac jelentős és folyamatosan bővülő felvevőképeséggel rendelkezett, az oda történő szállítások pedig mentesek voltak a korlátozások alól. Az ott értékesített magyar árucikkekért a kuvaiti fél – sok arab partnerállammal és szervezettel ellentétben – mindig időben fizetett, amit ráadásul szabadpiaci valutában törlesztett. Lényeges szempont volt az is, hogy az ország fizetőképessége hosszú távon biztosított volt, így komplett berendezések szállítása esetén sem kellett hitelt igényelnie. Emellett az ország a magyar termékek egyfajta referencia-piacaként is funkcionált és aktívan közreműködött a magyar cikkek tovább-értékesítésében azokban a környező arab államokban, amelyek nem tudtak vagy nem akartak közvetlen kapcsolatba kerülni a magyar gyártókkal. Magyar illetékesek emiatt és a tárgyalásokon rögzített gazdasági célkitűzésekből fakadóan kiemelt prioritásként foglalmazták meg kuvaiti viszonylatban az addigi exportcikkek diverzifikálását és előállításuk fokozását, új vevők és piacok megszerzését, az értékesítési hálózat bővítését helyi vállalkozások

52 Az új megállapodásnak köszönhetően a Jugoszláviának 1982-ig juttatott kuvaiti kölcsön és segély értéke elérte az 1 milliárd dollárt [62].

bevonásával és egyes cégek alapításával, az eseti jelleggel kiírásra kerülő tenderek folyamatos nyomon követését és azok lehetőség szerinti kihasználását, az üzleti együttműködés elmélyítését a kidolgozott és kölcsönösen elfogadott elképzelések – például fényforrásüzem, ásványvíz, gyümölcssűrítmény és ivóvíz előállítására alkalmas gyáregység, vagy a Pascal-fürdő létesítése – alapján, a rendszeres egyeztetést és koncepciók kidolgozását szakértői delegációk szintjén, hosszútávú keretszerződések megkötését, valamint önálló, tematikus kiállítások szervezését a magyar cikkek népszerűsítésére [66]. Csalódást okozott az a kuvaiti hozzáállás is, amit a befektetők a magyar elképzelésekkel és az újabb hitelígényekkel kapcsolatban tanúsítottak. A kuvaiti bankárok ugyanis hiába tekintették stabilnak a politikai viszonyokat és kedvezőnek a gazdasági helyzetet Magyarországon, döntően a lengyelországi válság és a romániai fizetési mérleg nehézségei olyan fenntartásokat váltottak ki a kelet-közép-európai térséggel kapcsolatban, aminek eredményeként a magyar elképzelésekkel kapcsolatban is inkább várakozó álláspontra helyezkedtek [67].

A kiegyensúlyozott kereskedelmi kapcsolatok bővítése és a kuvaiti tőke intenzívebb bevonása mellett ugyanolyan fontos szempont volt az is, hogy az együttműködésüket egyfajta példának szánták a térség többi konzervatív, antikommunista arab monarchiája számára, amelyek miatt mindaddig következetesen elzárkóztak minden, a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló magyar megkeresés elől. Ezt látszott igazolni a kuvaiti emírnek a hazatérését követően tett azon nyilatkozata is, amelyben ígéretet tett arra, hogy sürgetni fogja az Öböl Menti Együttműködési Tanács többi tagállamát arra, hogy ők is létesítsenek diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat a Szovjetunióval, valamint a kelet-európai szocialista országokkal. Utóbbi azonban hiábavaló reménynek bizonyult és a konzervatív, Nyugat-barát monarchiák nemegyszer éliesen bírálták a kuvaiti kezdeményezést.⁵³

Legvégül bizakodásra adott okot az emíri látogatását követően kiadott sajtóközlemény, amelyben Ófelsége Dzsáber Al-Ahmed Asz-Szabáh sejk köszönetét fejezte ki a magyar félnek a testvéri fogadtatásért és a nagylelkű vendégszeretetért, egyúttal pedig hivatalos látogatásra

53 A szaúdi vezetés például a sajtón keresztül fogalmazta meg nem hivatalos kritikáját, amiben kritizálták a kuvaiti uralkodó elképzeléseit, akit egyúttal azzal is megvádoltak, hogy a kezdeményezésével elősegíti a Szovjetunió térnyerését a térségben [68].

hívta meg Kuvaitba Losonczi Pált [69]. Így nem melleseleg, a magyarországi látogatásnak egyik gyors eredménye az lett, hogy egy évvel később Losonczi Pál tett látogatást Kuvaitban (1982. október 31. – november 2.). Az akkor kiadott közös nyilatkozatban Magyarország már nyíltan kifejezte támogatását az Öböl-menti országoknak, amikor az 1981-es „Öböl” megjelöléssel szemben itt már az „Arab-öböl” elnevezés került bele a végleges szövegbe. Ez ugyanis meglehetősen egyértelmű állásfoglalásként is felfogható volt a frontokon akkor már visszavonulásra kényszerített Irak mellett, az Öbölt a legtöbb esetben is „perzsának” nevező Iránnal szemben [70].

Összegzés

1981-ben a kuvaiti emír volt az első államfő az Arab-félsziget monarchiái közül, aki hivatalos látogatást tett Magyarországon. A legmagasabb szinten folytatott egyeztetéseket Budapesten mind gazdasági, mind pedig politikai szempontból rendkívül ígéretesnek értékelték. Lehetőséget láttak abban ugyanis egyfelől az addigi gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok bővítésére az arab partnerállammal. A megfogalmazott perspektivikus elképzelések azonban a biztató megbeszélések ellenére azonban nemcsak, hogy nem realizálódtak, hanem folyamatos visszaesés következett be a két állam gazdasági és pénzügyi kapcsolataiban az elkövetkező évek során. Utóbbi eredményeként a kereskedelmi forgalom az 1979-ben rögzített 62 millió amerikai dolláros csúcspontokról 1987-re alig harmadára, mindössze 20 millió dollárra esett vissza. Az iraki–iráni háború járulékos következményeként ugyanis jelentősen visszaestek az Öböl-állam addigi bevételei, jelentős változások zajlottak le a piac helyzetében és szerkezetében, valamint lényegesen lecsökkent Kuvait jelentősége a tranzitkereskedelemben. A körülményeket nehezítette, hogy a magyar szállítók sem tudtak megfelelően alkalmazkodni az élesedő piaci versenyhez, illetve a fokozódó ár és minőségi követelményekhez. Emellett új együttműködési formák sem alakultak ki, aminek köszönhetően mindössze egyetlen magyar–kuvaiti vegyesvállalat működött az arab piacon a Hungarotex részvételével az 1980-as évek végén. A politikai viszonyrendszernek kuvaiti közreműködéssel remélt kiteljesedése a térségben szintén illúziónak bizonyult. Hiába bizonyultak

ugyanis a magyar–kuvaiti kapcsolatok az egymástól vallásilag és politikailag markánsan eltérő rendszerek közötti együttműködés egyértelmű sikertörténetének, a remélt kapcsolatok csak a magyarországi rendszerváltozás után jöttek létre az Arab-félsziget többi államával.

Hivatkozások

1. Katz, M. N. (1986). *Russia & Arabia. Soviet Foreign Policy toward the Arabian Peninsula*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore. 163.
2. Uo.
3. Melkumyan, E. (2015). *A Political History of Relations between Russia and the Gulf States*. Arab Center for Research & Policy Studies, Doha. 3.
4. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-10/004863/10/1/SZT/1981. (87. d.) *Kuvaiti vélemények a nemzetközi helyzetről* 1981. július 13.
5. Katz (1986). 169–170.
6. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-10/003828/44/SZT/1981. (87. d.) *A kuvaiti külpolitika néhány aspektusa* 1981. május 14.; HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-103/004862/64/SZT/1981. (87. d.) *Emírségi nyilatkozat a szocialista országokkal létesítendő viszonyról* 1981. július 13.
7. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-10/00735. (87. d.) *Kuvaiti–pakisztáni tárgyalások* 1981. január 15.
8. Katz (1986). 167.
9. Assiri, A-R. (1990). *Kuwait's Foreign Policy. City-State in World Politics*. Westview Press, Boulder. 64–69.
10. Böcz S.: A mai Kuvait. *Népszabadság*, 1981. szeptember 6. p. 9.
11. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-146/0022/1981. (88. d.) *Beszélgetés Mohammed Abu Al-Hasszán kuvaiti nagykövettel* 1981. január 4.
12. Crystal, J. (1990). *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and merchants in Kuwait and Qatar*. Cambridge University Press, Cambridge. 100–103.
13. Joyce, M. (1998). *Kuwait 1945–1996. An Anglo–American Perspective*. Frank Cass Publishers, London. 160–161.

14. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-13/003207/3. (88. d.) *Kuvaiti külügyminiszter moszkvai látogatása* 1981. május 4.
15. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-13/003207/4. (88. d.) *Kuvaiti külügyminiszter moszkvai látogatása* 1981. április 29.
16. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/15/1981. (88. d.) *A kuvaiti uralkodó magyarországi látogatása. MT előterjesztés* 1981. szeptember 3.
17. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-10/005672/65/1/SZT/1981. (87. d.) *A kuvaiti uralkodó látogatásának előzményei* 1981. szeptember 17.
18. Prantner Z. (2005). Socialist Standpoint in the Kuwait Question, 1961–1963. *Mediterrán Tanulmányok* 51–66.
19. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/5/1981. (88. d.) *Koncepció Dzsaber Al-Ahmed Al-Dzsaber Al-Szabah sejk, kuvaiti uralkodó magyarországi látogatásának előkészítéséhez* 1981. július 24.
20. Uo.
21. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-71/005170/1981. (88. d.) *Magyar–kuvaiti kultúrkapcsolatok. (Anyag a magyar–kuvaiti magasszintű tárgyalásokhoz)* 1981. augusztus 11.
22. Juhász E.: Kulturális kapcsolataink Kuvaittal. *Magyar Nemzet*, 1981. szeptember 12. 5.
23. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-771/004990/1981. (88. d.) *Magyar–kuvaiti sportkapcsolatok* 1981. július 30.
24. Böcz (1981). 9.
25. Molnár K.: „Mindig jobbak és jobban leszünk”. Beszélgetés Kuva-it sportjáról. *Új Tükör*, 18(38). 34–35.
26. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-586/004971/1981. (88. d.) *Tájékoztatás a magyar–kuvaiti idegenforgalmi kapcsolatokról (a magyar–kuvaiti magasszintű tárgyalásokhoz)* 1981. július 20.
27. Pálfi V.: Az öböl és vidéke. Kuva-it értékes hozzájárulása. *Magyar Hírlap*, 1981. szeptember 12. 2.
28. Üdvözljük Öfelsége Jaber Al-Ahmed Al-Jaber Al-Sabah sejket, Kuva-it állam emírjét! *Magyar Hírlap*, 1981. szeptember 13. p. 1.
29. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/6/1981. (88. d.) *Előterjesztés a GB. részére a kuvaiti emír Mo-i tárgyalásainak gazdasági vonatkozásairól* 1981. szeptember.
30. Böcz (1981). 9.

31. Gazdasági kapcsolatok Kuwaittal. *Figyelő*, 25(36). 1981. szeptember 9. 11.
32. Kuvaiti külkereskedelmünk. *Esti Hírlap*, 1981. szeptember 14. 3.
33. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-116/003383. (87. d.) *Témavázlat Lázár György elvtárs részére Mohammad Abdullah Abbas Abu al-Hassan kuvaiti nagykövettel folytatandó beszélgetéséhez* 1981. május.
34. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/5/1981. (88. d.) *Koncepció Dzsaber Al-Ahmed Al-Dzsaber Al-Szabah sejk, kuvaiti uralkodó magyarországi látogatásának előkészítéséhez* 1981. július 24.
35. Assiri (1990). p. 47.
36. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/6/1981. (88. d.) *Előterjesztés a GB. részére a kuvaiti emír Mo-i tárgyalásainak gazdasági vonatkozásairól* 1981. szeptember.
37. Gergely R.: Kuvait: a magyar termékek jó piaca. Fejlődő kapcsolatok. *Magyar Hírlap*, 1981. szeptember 11. 7.
38. Uo.
39. Assiri (1990). 32–35.
40. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/4/65/SZT/1981. (88. d.) *A kuvaiti államfő magyarországi látogatása* 1981. július 12.
41. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-55/00269/1/1981. (88. d.) *Anyagkérés a magyar–kuvaiti magasszintű tárgyalásokhoz. (MÉM kapcsolatokról táj.)* 1981. július 29.
42. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-10/005672/65/1/SZT/1981. (87. d.) *A kuvaiti uralkodó látogatásának előzményei* 1981. szeptember 17.
43. Howe, M.: Emir's Visit Underlines Turkey's Turn to Mideast. *The New York Times*, 1981. szeptember 9.
44. Kuvait szorgalmazza az együttműködést a szocialista országokkal. Az emír nyilatkozata. *Világgazdaság*, 13(3180). 1981. szeptember 22. 1.
45. Megállapodás. *Esti Hírlap*, 1981. szeptember 11. 1.
46. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-103/005582/1/65/3/SZT/1981. (87. d.) *Információk a kuvaiti emír bulgáriai és romániai látogatásáról* 1981. november 15.

47. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-103/005582. (87. d.) *A kuvaiti emír bulgáriai látogatása* 1981. szeptember 14.
48. Hivatalos baráti látogatásra Bukarestbe érkezett Kuvait állam emírje. *Szabad Szó*, 1981. szeptember 13. 1. és 4.
49. Nicolae Ceaușescu elnök meghívására hivatalos baráti látogatásra hazánkba érkezett Öfelsége Jaber Al-Ahmad Al-Jaber Al-Sabah sejk, Kuwait állam emírje. *Előre*, 1981. szeptember 13. p. 1.
50. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-103/005582/1/65/3/SZT/1981. (87. d.) *Információk a kuvaiti emír bulgáriai és romániai látogatásáról* 1981. november 15.
51. Kuvait állam emírjének hivatalos baráti látogatása országunkban. *Szabad Szó*, 1981. szeptember 15. 4.
52. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-103/005582/1/65/3/SZT/1981. (87. d.) *Információk a kuvaiti emír bulgáriai és romániai látogatásáról* 1981. november 15.
53. Nicolae Ceaușescu elnök és Jaber Al-Ahmad Al-Jaber Al-Sabah sejk hivatalos megbeszélései. *Előre*, 1981. szeptember 15. 3.
54. A román–kuvaiti gazdasági együttműködési jegyzőkönyv aláírása. *Előre*, 1981. szeptember 15. 4.
55. Közös közlemény Öfelsége Jaber Al-Ahmad Al-Jaber Al-Sabah sejk, Kuwait állam emírje országunkban tett látogatásáról. *Előre*, 1981. szeptember 15. 5.
56. A kuvaiti uralkodó látogatásai. Találkozó Kádár Jánossal és Lázár Györggyel. *Vas Népe*, 1981. szeptember 16. 1.
57. Öt világrész hírei. *Előre*, 1981. szeptember 5. 4.
58. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/33/1981. (88. d.) *Jelentés a Minisztertanácsnak a kuvaiti emír magyarországi látogatásáról* 1981. szeptember 28.
59. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/26/1981. (88. d.) *Feljegyzés a kuvaiti katonai delegáció látogatásáról* 1981. szeptember 18.
60. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-103/005475/1. (87. d.) *Kuvaiti emír jugoszláviai látogatása* 1981. szeptember 16.
61. Gyümölcsöző együttműködés. Közös közlemény a jugoszláv–kuvaiti megbeszélésekről. *Magyar Szó*, 1981. szeptember 20. 2.
62. Assiri (1990). p. 47.

63. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-10/005672/1. (87. d.)
A kuvaiti uralkodó európai körútjának helyi értékelése. 1981. október 8.
64. *Magyar külpolitikai évkönyv* 1981. 281.
65. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-10/004706/36/1981. (88. d.) *A kuvaiti uralkodó magyarországi látogatása* 1981. november 11.
66. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-131/004706/38/1981. (88. d.) *A kuvaiti emír budapesti tárgyalásaiból eredő gazdasági feladatok végrehajtása* 1981. december 7.
67. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-52/006816/1981. (88. d.)
Látogatás a pénzügyminiszternél 1981. november 15.
68. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Kuvait-1981-85-10/004706/34/1981. (88. d.) *Kuvaiti uralkodó magyarországi látogatásának szaúdi megítélése* 1981. szeptember 30.
69. Idők és helyek. *Alwatan kuvaiti lap*, 2012 június 19. 15.
70. *Magyar külpolitikai évkönyv* 1982. 234.

AZ OROSZ NAGYHATALMI TÖREKVÉSEK A NEMZETKÖZI POLITIKAI FOLYAMATOK TÜKRÉBEN

Viczai Péter Tamás

Absztrakt

Az orosz nép múltjához kétségkívül hozzátartozik az állandó jellegű háborús konfliktusok és harci események története. A birodalmi nacionalizmus gondolata Oroszországban mindig meghatározó jelentőségű volt. Az orosz nagyhatalmi törekvések sajátos logikájához, a birodalmi ambíciók és hazafias gondolatvilág összefüggéseinek megértéséhez a kortárs orosz ideológus Alekszandr Dugin munkái alapul szolgálhatnak. A tanulmány részletesen vizsgálja az orosz nagyhatalmi törekvések elméleti alapjait, amelyek bizonyos mértékben Dugin neoeurázsianizmus koncepcióján alapulnak. A tanulmány foglalkozik Oroszország 1991 utáni helyzetével is a közelmúlt politikai eseményeinek tükrében.

Kulcsszavak: Alekszandr Dugin, birodalmi nacionalizmus, orosz birodalmi ambíciók, Eurázsia, új világrend, nagyhatalmi törekvések

Abstract

The history of the Russian people undoubtedly includes a history of constant war conflicts and fighting. The idea of imperial nationalism in Russia has always been of crucial importance. The works of the contemporary Russian ideologist Alexander Dugin provide an excellent basis for understanding the specific logic of Russian great power aspirations and the interrelationship between imperial ambitions and patriotic thought. The paper examines in detail the theoretical foundations of Russian great power ambitions, which are to some extent based on Dugin's concept of Neo-Eurasianism. The article also deals with the situation in Russia after 1991 in the light of recent political events.

Keywords: Alexander Dugin, imperial nationalism, Russian imperial ambitions, Eurasia, new world order, great power ambitions

Bevezetés

A nagyhatalmi törekvések kérdései, az orosz birodalmi tudat és az ezzel szorosan összefüggő területi terjeszkedés gondolata máig számos témát szolgáltat a történészek és kutatók számára. A történelmi eseményeket befolyásoló folyamatos mozgás, az adott korra jellemző helyzetek és kihívások rendre válaszutak elé állítják a különböző korszakok képviselőit. Ahhoz, hogy egy meghatározott korszak igazi nyertesei vagy hasznos szereplői lehessünk, ezeket az egyedi helyzeteket és sajátos kihívásokat meg kell próbálni a magunk javára fordítani, és lehetőség szerint meg is nyerni őket.

Az orosz nép múltjához, amely egész története során birodalomban élt (cári Oroszország, Szovjetunió, Orosz Föderáció) mi több, birodalmi nacionalista felfogást képviselt, kétségkívül hozzátartozik az állandó jellegű háborús konfliktusok és sorozatos harci események története. Gecse Géza történész, publicista gondolatait idézve, a huszadik század során Oroszországban az autoritatív állam mindig meghatározó jelentőségű volt, és a birodalmi nacionalizmus játszotta a kulcsszerepet. Ennek elemei: a birodalom területe, a birodalmi tudat, a birodalmi ambíció és legfőképpen a birodalmi államhatalom is. [1] Az új világrend születésétől és kialakulásának kezdetétől egészen máig terjedő időszak egyes mozzanatainak bemutatása mellett jelen tanulmánynak nem célja a hazánkkal közvetlen határos, háborús eseményektől sújtott Ukrajna politikai helyzetének, valamint az elmúlt egy év történéseinek kutatása, részleteinek tanulmányozása vagy feltárása. A folyamatban lévő vagy le nem zárult aktuális események, továbbá olyan jelentős aktuálpolitikai tényezők, mint keleti szomszédunk sajátos „honvédő háborúja”, illetve annak jelentősebb fejleményei, esetleg már érzékelhető hatásai tudományos szempontból jelen állás szerint még nehezen lennének vizsgálhatók. Ugyanakkor viszont Oroszország 1991 utáni helyzete és korábbi szuperhatalmi pozíciójának lehetőség szerinti megőrzésére irányuló törekvései számos alkotói műhely számára máig komoly tudományos vizsgálódások és tanulmányok tárgyát képezik.

Oroszország 1991 utáni helyzete és nagyhatalmi törekvései

Az orosz birodalmi szemlélet a Szovjetunió 1991-ben bekövetkezett előre nem látható és váratlan széthullásával kezdte elveszíteni korábbi jellegét. A bipoláris világrend megszűnése óta Oroszország ugyanis nem képes betölteni azt a korábbi szuperhatalmi funkciót és fontos világpolitikai szerepkört, amelyet jogelődje, a Szovjetunió esetében hosszú évtizedeken át megszokhattunk tőle. A SZU mellett a Varsói Szerződés (VSZ) és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanács (KGST) megszűnését követően egy teljesen új nemzetközi rend kialakulása vette kezdetét a világpolitikában, amely folyamatosan alakítja az államközi kapcsolatok napirendjét, szereplői körét és diplomáciai eszköztárát. A Budapesti Gazdasági Egyetem professzorának, Nyusztay Lászlónak a szavaira utalva, a kétpólusú világ felbomlását követően a napjainkban is formálódó, új világrend mára megragadható változásai újszerű kihívások elé állítják a nemzetközikonfliktus-kezelés hagyományosan kialakult cél- és eszközrendszerét, beleértve az állami külpolitikákat, és az azok megvalósítását szolgáló diplomáciát. [2]

Az Orosz Föderáció a bipoláris világrend felbomlását követően is a korábbiakhoz hasonló szilárd pozíciók elérésére törekszik a nemzetközi szintén, és az eurázsiai régió stabilitásának megőrzése terén a jövőben is vezető szerepet kíván betölteni. Ennek egyik igen fontos megnyilvánulási formája például az egykori szovjet birodalom alapjain létrehozott Független Államok Közössége (FÁK). A moszkvai vezetés a napjainkban már csak történelemkönyvekben fellelhető Brezsnyev-doktrína korlátozott szuverenitásra vonatkozó irányelveit, ha nem is teljes mértékben feladva, de egyenjogú kapcsolatok kialakítását szorgalmazza régi-új (egykori szovjet) szövetségesei körében, amelyek közül a legfontosabbak Belorusszia, Kazahsztán, Örményország, Kirgizisztán és Tadzsikisztán.

A bipolaritás megszűnésével a világrend katonai értelemben unipolárisrá (USA), gazdaságilag pedig multipolárisrá válik (USA, EU, Orosz Föderáció (a továbbiakban OF), Japán, Kína, India). Az Amerikai Egyesült Államok gyakorlatilag egyedüli szuperhatalomként tartja kezében az egyes világpolitikai események meghatározó folyamatait, míg Oroszország nagyhatalmi pozíciójának mielőbbi megszilárdításáért, Kína pedig a szuperhatalmi státuszért küzd. A globalizáció rohamos térhódításával a főbb globális problémák (klímaváltozás,

energetikai kérdések) fokozatos kiéleződése egyre inkább érzékelhetővé válik. A nemzetközi intézményrendszerre épülő, a stabilitást és a béke világszintű megőrzését szolgáló, valamint a globalizáció fejlődése során fontos szerepet betöltő multilateralizmus mellett megjelenik az unilateralizmus foglalma. Ez utóbbi értelmében egyes nagyhatalmak a multilateralizmus elveit figyelmen kívül hagyva, vagyis a nemzetközi közösség felhatalmazása nélkül, több esetben egyoldalúan avatkoznak be más (szuverén) államok belügyeibe, akár katonai eszközökkel is (USA – Balkán, Szíria, Líbia, OF, Georgia, Ukrajna). *A diplomácia néhány vonása az új világrendben* című tanulmányában Nyusztay László az imént említett kérdéskörök vizsgálata során, a lényegi változások közül a téma aspektusában a következőket emeli ki: „A Szovjetunió és a keleti blokk-szervezetek megszűnésével, majd a NATO bővülésével a nemzetközi hatalmi egyensúly felbomlása, a világrend katonai unipolarizálódása; az Amerikai Egyesült Államok unilateralista doktrinái és lépései (Irak, rakétapajzs), ezek következtében a nemzetközi konfliktuskezelés multilateralista megközelítésének térvesztése; a nemzetközi rendszert szabályozó konszenzusos és egymással egyenrangúnak tekintett jogelvek, illetve egyoldalúan értelmezett doktrinák (pl. államok szuverén egyenlősége, be nem avatkozás, vs. népirtás tilalma, állami szuverenitás, területi integritás vs. nemzetek önrendelkezési joga, a konfliktuskezelésben a „preventív csapás”, „területen kívüli műveletek”, a „demokrácia exportja” kérdései) ellentmondásainak kiéleződése, az érintett nemzetközi intézményeket (ENSZ, EBESZ) érő kihívások, küldetésük és működésük reformjának átfogó igénye” [3]

Az orosz-amerikai viszonyt a bipoláris világrend megszűnése után a stratégiai partnerség létrehozását célzó gyökeres átalakítás és átalakulás jellemzi. Az Orosz Föderáció egykori szovjet jogelődjéhez képest az 1990-es években kevésbé konfrontatív politikát képvisel az Amerikai Egyesült Államokkal és ezzel szoros összefüggésben a NATO-val szemben. Ugyanakkor viszont igen kockázatosnak véli önmagára nézve a szövetség keleti bővítésének, illetve terjeszkedésének gondolatát, amit időről időre hangoztat is az egyes nemzetközi fórumokon. A két csecsenföldi háborútól és különösen az 1998-as gazdasági és pénzügyi válság hatásaitól igen jelentős mértékben meggyengült Oroszország a Nyugat segítségét is élvezve, az ezredforduló tájékán fokozatosan talpra állt. Ezt követően gazdasági és ideológiai

szempontból is látványos módon építi újra önmagát, mi több a tőle korábban megszokott nagyhatalmi és birodalmi érzület élenkülésének jeleit mutatja, amit Galicza György orosz geopolitikai kérdésekkel foglalkozó szakember szavai is igazolnak.

„A gazdaságilag-ideológiailag fokozatosan magára találó, az Eurázsiai Unió motorjaként fellépő Oroszország azonban a jelek szerint újrateremti a Nyugatban megtestesülő ellenségképet. A Szovjetunió felbomlását követő egy évtizedes dermedtséggel – melyhez hozzájárult az 1998-as oroszországi pénzügyi válság – valamint két cseccsenföldi háborúval lezárult a XX. század. A XXI. század pedig a birodalom újjáépítésére tett újfajta kísérletekkel, a nagyhatalmi tudat újraéledésével kezdődött.” [4] Orosz világ – Putyin elnök beszédében „doktrinalizálta”, beágyazta a világ politikai és gazdasági térképén a fogalmat, egyben az ország külpolitikája alaptételévé tette az „orosz világ” (russzkij mir), a külföldön élő orosz ajkúak érdekeinek a megvédését. A mintegy 142 millió Oroszországban élő állampolgár mellé további 25 millió – külföldön élő oroszot számítanak, akik elfogadják ezt az etnikai, életforma szerinti, filozófiai, kulturális, politikai és gazdasági alapú besorolást. E 25 millió orosz tekintélyes részét a putyini doktrína áldozatoknak tekinti, akiknek érdekei védelemre szorulnak. [5] A Kelet és Nyugat között máig fennálló szembenállás, illetve ideológiai játszmák fokozatos újraéledése, továbbá az Orosz Föderációnak a birodalmi tudat, a nagyhatalmi ambíciók és a szovjet idők örökségének remélt felélesztésére irányuló kísérletei a XXI. század befolyással rendelkező nemzetközi szereplőit politikai, gazdasági és diplomáciai szempontból is komoly dilemmák és kihívások elé állíthatják. Az OF, mint a világ legnagyobb területű és természeti ásványkincsekben is az egyik leginkább bővelkedő állama, vélhetően ki szeretné aknázni unikális földrajzi vagy stratégiai helyzetéből fakadó egyedülálló eurázsiai potenciálját és lehetőségeit.

Az orosz nagyhatalmi politika eszmeisége és szellemi alapjai

Az egyre bonyolultabb történelmi helyzetekben megfigyelhető orosz nagyhatalmi törekvések sajátos logikájához, a birodalmi ambíciók és hazafias gondolatvilág összefüggéseinek tisztább megértéséhez a nacionalista gondolkodású kortárs orosz ideológus Alekszandr

Dugin munkái alapul szolgálhatnak. Kétség nem férhet hozzá, hogy a jelenlegi orosz külpolitika számos elemében a dugini elméletekre és megállapításokra támaszkodik. A közvetlen szomszédságunkban zajló ukrajnai háború alapelve, mint ahogy a Krím 2014-es váratlan megszállása is, részben Dugin neoeurázsianizmus koncepcióján alapuló elvi elgondolásokban gyökeredzik. Az utóbbi időben egyre többet emlegetett orosz filozófus nagyhatalmi víziója és az általa képviselt, de számos elemében is vitatható koncepció egyik alaptétele az úgynevezett „thalasszokratikus” (tengeri) (nagy)hatalmak főként az USA, valamint Nagy-Britannia és a szárazföldi „birodalmak”, köztük Oroszország szembeállításán alapul. Mint ismeretes, Alekszandr Dugin Halford Mackinder 20. századi geopolitikai elméletének *heartland* (háterszág) koncepcióját ötvözi a sajátos eurázsiai orosz civilizáció eszméjével és az orosz nagyhatalmi ideológia prioritásaival. A nemzetközi diskurzus meglehetősen bonyolult és az utóbbi időben sokat vitatott szereplője, aki egyben az orosz politikai gondolkodás egyik meghatározó véleményformálója is, az orosz nép legfőbb feladatának a birodalomépítést határozza meg. Amennyiben ugyanis Oroszország nem kezdi el mielőbb egy erős birodalom alapköveinek letételét, akkor ezt majd megteszi helyette Kína vagy például Közép-Európa. Oroszország eurázsiai viszonylatban is a legnagyobb területi kiterjedéssel rendelkezik, így mindenképp hivatott arra, hogy birodalmat építsen ki maga körül, domináns szerepet játszva a térségben. Annál is inkább életszerű az említett elmélet létjogosultsága, mivel Oroszország részben Európa, részben pedig Ázsia területén fekszik, így helyzete az egész eurázsiai kontinens sorsát befolyásolhatja és meghatározhatja.

Dugin *A geopolitika alapjai* című könyvében leírtak szerint Oroszország nem közelíthet sem a Nyugathoz, sem pedig Kelethez, ami azt jelenti, hogy nem kívánatos velük szorosabbra fűzni a kapcsolatait. Minden lehetséges, illetve rendelkezésre álló eszközzel törekednie kell arra, hogy megőrizze eddigi önálló és unikális pozícióját. Az orosz nép elkülönült civilizációja és sajátos vallási kultúrája megkülönbözteti őt a nyugati vallási szemléletektől, és el is határolja a katolikus és a protestáns Nyugattól. Ebből az is következik, hogy a történelmi alapokon nyugvó civilizációs és vallási identitás megőrzése érdekében Oroszország nyugatellenes stratégiai érdekek mentén köteles politizálni. Dugin szerint Oroszország legfőbb

geopolitikai célja és alapvető törekvése lehet az Amerikai Egyesült Államokkal, valamint a NATO-val szembeni egységes gondolkodású, és ennek megfelelő szellemiségű, világviszonylatban is jelentős súllyal rendelkező eurázsiai birodalom kiépítése, középpontjában a gazdag orosz kultúra és civilizáció további széleskörű terjesztésével. [6]

A történelmi múlt tanulságaiból egyértelműen kitűnik, hogy a mai Oroszország talán legfontosabb stratégiai feladata lehet egy erős, és a világ meghatározó folyamataiban döntő szerepet játszó eurázsiai birodalom kiépítése, amely az orosz nép fennmaradásának, további létezésének egyetlen méltó, élhető és lehetséges formája. A folyamatos ideológiai, szellemi, vallási és civilizációs értelemben vett egységes birodalom megvalósításának igénye e nép küldetésének legfőbb célját, és életének értelmét jelentheti. Ugyanakkor kétség nem férhet hozzá, hogy a Nyugat a hazafias és birodalmi orosz elképzelésekkel ellentétben, valamint a gyakran kritikákkal és bírálatokkal illetett Duginnal szemben egy merőben más geopolitikai szerepet szánna Oroszországnak. A globális nagyhatalmi pozícióból egy erősen csökkentett szerepkörrel és jogokkal rendelkező olyan regionális (nagy)hatalommá szeretné változtatni, amely viszonylag csekély befolyással lenne a világpolitika folyamataira. Egy ilyen jellegű visszaminősítés lényegében a pusztulással lenne egyenlő az orosz társadalom számára, amelynek szemlélete, identitástudata több száz éven át eurázsiai jellegű volt, még akkor is, ha az Oroszország (Szovjetunió) és Eurázsia kifejezések egymással nehezen felcserélhető fogalmak. Tovább folytatva a dugini gondolatsort, az orosz nép léte és sajátos történelmi küldetése szempontjából az Orosz Föderáció és Oroszország egymással ugyancsak nem cserélhetőek fel, ugyanis különböző eszmei jelentéstartalommal rendelkeznek. Dugin szerint Oroszország maga az orosz nép, egy igencsak jelentős geopolitikai tényező, mi több szellemi potenciál, amely eszmei értékeit tekintve az Orosz Föderáció felett áll. Az OF így nem fogható fel teljes értékű államnak, mindössze valamiféle ideiglenes vagy átmeneti társadalmi formáció, illetve képződményként értelmezhető. Nincsen régre visszanyúló történelmi múltja, határai véletlenszerűen alakultak ki, kulturális értékei és az ország gazdasági struktúrája kezdetleges, politikai rendszere pedig bizonytalan.

Az Eurázsiai Birodalom, mint egységes geopolitikai térség

Alekszandr Dugin elmélete szerint a Nyugat és főként az amerikai befolyás ellensúlyozására hivatott Eurázsiai Birodalom négy fő területi egységből, úgynevezett geopolitikai központból állna: nyugati, keleti és déli blokk, valamint az irányítóközpont szerepét betöltő Oroszország, illetve Moszkva.

Az eszmetörténeti gondolkodó és filozófus Oroszországtól nyugatra képzelne el a német központú európai birodalmat vagy Nyugati Blokkot, amely elsősorban Közép- és Kelet Európa egyes országait (Lengyelország, Ukrajna, Magyarország, Ausztria, Németország, Franciaország) foglalná magában. Az elmélet értelmében ebbe a regionális blokkba az Egyesült Királyság nem tartozhatna bele: az ideológus szerint az Egyesült Királyságot teljesen el kellene szigetelni Európától. E geopolitikai térség csakis akkor lehetne életképes, ha Berlin és Moszkva között valamiféle közvetlen kapcsolat, egy képzeletbeli összekötő folyosó, illetve kapcsolati tengely alakulna ki, amelynek segítségével ezt az európai tömörülést a Kreml állandó felügyelete és irányítása alatt tarthatná. Oroszország és Németország a legszorosabb együttműködésben állna egymással.

A kétoldalú kapcsolatok erősítése, megalapozása jelöl a Kreml Kalinyingrádot Németországnak ajándékozna. A közös gondolkodást pozitív irányba befolyásolhatná, és annak hosszútávú sikerét is előre vetítené, hogy a két állam kölcsönösen kiegészítené, illetve erősítené egymást. Németország ugyanis gazdasági nagyhatalom, viszont politikai törpe, míg ugyanez Oroszországról fordított értelemben mondható el.

Oroszországtól keletre lenne a Japán által irányított csendes-óceáni birodalom, amely hasonló elven működne, mint a nyugati geopolitikai térség. Moszkva és Tokió közvetlen kapcsolatot alakítana ki egymással, és a bizalmas együttműködés fejében Oroszország átadná a Kuril-szigeteket Japánnak. A Csendes-óceáni Blokk sikeres működésének záloga lehetne, hogy Japán geopolitikai elhelyezkedése rendkívül szerencsés egy déli irányba történő gazdasági és politikai expanzió végrehajtása szempontjából. [7]

Oroszországtól délre lenne értelme kiépíteni az iráni központú közép-ázsiai régiót, amely az iszlám országokat egyesítené, valamint Észak-Afrikát is magában foglalná. Dugin szerint ezt a geopolitikai

blokkot teheráni közreműködéssel, de moszkvai irányítással lehetne elképzelni. A három képzeletbeli geopolitikai birodalmi blokk (nyugati-keleti-déli régiók) működésének szabályozása Oroszország, vagyis a Kreml feladata lenne. A föderatív birodalmon belül nem lennének országok és országhatárok, legfeljebb etnikai alapon kerülne megosztásra az egész eurázsiai geopolitikai térség. Amennyiben a birodalom kiépülne és győzedelmeskedne az Amerikai Egyesült Államok felett, akkor az egyes geopolitikai blokkok saját hatáskörben dönthetnének arról, hogy továbbra is moszkvai irányítással az eurázsiai birodalom keretei között szeretnének-e működni, vagy esetleg az önállósulás útját választanák. A dugini birodalmi álmok és elképzelések valóra váltásához a globális nagyhatalmi pozíció megőrzése kulcsfontosságú lehet Oroszország számára. A birodalmi koncepció és hatalmi törekvések terve szoros összefüggésben áll az ország gazdasági potenciáljával és katonai-hadi képességeivel. Az eurázsiai geopolitikai térség csakis abban az esetben hívható életre, ha Oroszország megőrzi atomfegyverzetét, valamint katonai erejét, kiemelt figyelmet fordítva az alábbi négyfajta haderőre, illetve fegyvernemre:

- kozmikus fegyverek,
- atomrakéták,
- haditengerészeti flotta,
- szárazföldi haderő.

A közelmúltban végrehajtott jelentős haderőreform mellett egy stabil és viszonylag hosszú távon működőképes birodalom kiépítéséhez Dugin nézetei szerint Oroszországnak gyors és nagyszabású technológiai fejlődésre is szüksége lenne. Ehhez megoldást jelenthetne a fejlett nyugati országokkal történő szorosabb együttműködés kialakítására, amit semmiképpen sem az USA-val karöltve képzel el. Például, a fejlett japán technikáért és csúcstechnológiáért cserébe Oroszország ásványkincseket, energiahordozókat szállítana, de szükség esetén akár katonai támogatást is nyújthatna. [8]

Az ideológus által képviselt koncepció összegzéseként megállapítható, hogy az elgondolás fő alapelve az USA meggyengítése és stratégiai ellenőrzése, továbbá az európai kontinens orosz érdekek szerinti megosztása, vagyis az Egyesült Királyság Európától történő elszigetelése, elsősorban a német és francia befolyás növelésével, valamint egy Moszkva-Berlin kapcsolati tengely működtetésének segítségével. A kitűzött célok megvalósítását Dugin a szinte korlátlan

mennyiségben rendelkezésre álló orosz földgáz és kőolaj vagy más természeti erőforrások, ásványkincsek felhasználásával biztosítaná, akár gazdasági, geopolitikai kompromisszumok árán is. Ugyanakkor viszont a mai feszült világpolitikai események alakulása tükrében az OF helyzete a nagyszabású haderőreform ellenére sem túl biztató. A többek által vitatott dugini elképzelések szerinti lehetséges szövetségesek táborát alkotó államok nagyobb része jelenleg potenciális ellenfelek képében Oroszországgal egyre inkább konfrontálódni látszik. Az USA, mint az OF elsősorú ellenfele, a nemzetközi szintén tapasztalt igencsak kusza politikai és diplomáciai viszonyok közepette, a kialakult helyzet legnagyobb haszonélvezőjévé lépett elő.

Az orosz nagyhatalmi politika a közelmúlt eseményei tükrében

Nem sokkal az első elnöki ciklusa előtt, 1999-ben, Vlagyimir Putyin a Nyezaviszimaja Gazeta hasábjain megjelent egyik írásában nem meglepő módon azt hangsúlyozta, hogy Oroszország mindig is hatalmas ország volt, és az is marad. Geopolitikai, gazdasági és kulturális létének elidegeníthetetlen jellegzetességei ugyanis erre predesztinálják. Az igazi ősi orosz értékek fontosságát kiemelve, kitért az államérzület (goszudarsztvennyicsesztvo) és a nagyhatalmiság (gyerzsavnoszty) fogalmára is. Legfőképp ugyanis ezen értékek határozták meg az orosz, illetve az orosz ajkú emberek gondolkodásmódját, felfogását, valamint az állam által képviselt politikát Oroszország egész története során. A nagyhatalmiság gondolatát csak erősítik az állam intézményei és struktúrái, amelyek mindig fontos szerepet játszottak az orosz birodalom és az orosz nép életében egyaránt. Az erős állam egy orosz számára nem anomália, nem olyasmi, amivel harcolni kell, hanem éppen ellenkezőleg, a forrása, garanciája a rendnek, kezdeményezője és fő mozgatóereje bármiféle változásnak... A társadalom igényli az állam irányító és szabályozó szerepének olyan fokú helyreállítását, amilyen mértékben az szükséges, a tradíciókból és az ország jelenlegi helyzetéből kiindulva. A mindenkor politikai berendezkedéstől függetlenül az orosz gondolkodásban az államról és az államhatalomról alkotott kép az uralkodó, a vezér, a vezető személyében testesül meg, vagyis erőteljes módon perszonális

jellegű. [9] Vlagyimir Putyin első elnöki hivatalba lépése (2000), az ötnapos grúzai háború (2008), a Krim-félsziget annexiója (2014), az utóbbi időben ismertté vált Alekszej Navalnij orosz ellenzéki vezető 2021 januári hazatérése utáni letartóztatása, illetve börtönbe zárása, vagy az ukrajnai ügynevezett különleges hadművelet (2022) számos más eseménnyel együtt az orosz aktuálpolitika (nagyhatalmi politika) lényeges mérőköveit képezik. Többen is úgy vélik, hogy az orosz elnök már az ezredforduló tájékán eltervezte a Krim visszavételét, és a 2014-es, neheztelésen alapuló doktrínájának alapelvei már a kétezres évek legelején körvonalazódtak. Egy 2014-ben megjelent internetes írás *A halálos Putyin-doktrína* címmel a védelmező orosz állam szerepkörét, törvényes jogait és felelősségét taglalja, amely, ha az érdekei úgy kívánják, a külföldön élő honfitársai segítségére siet. Oroszországnak ugyanis küldetése, feladata és kötelessége megvédeni az „orosz világ” ideáit. A cikkben az ismert brit történész Timothy Garton Ash bíráló hangvételű és nem túl optimista gondolatait olvashatjuk, miszerint meglehetősen súlyos és végzetes következményei lehetnek annak, amit az orosz államfő Ukrajnában művel honfitársai megvédelem címén: a Putyin-doktrína nemcsak Oroszország kelet-európai és eurázsiai szomszédaira jelent fenyegetést, hanem az egész 1945 utáni nemzetközi rendre is. [10]

A bipoláris világrend felbomlását erősen megszenvedő Oroszország máig keresi a térség több más államával együtt a reintegráció számára leginkább kedvező és lehetséges formáit. Ehhez az eurázsiai birodalmi gondolat elve szolgáltatja a megfelelő ideológiai alapot, amely a múlt század első évtizedeiben kristályosodott ki. A több sebből is vérző dugini koncepció, amely Oroszországot a Kelettől és a Nyugattól is merőben különböző, úgymond önálló entitásként, eurázsiai birodalomként képzei el, meglehetősen ingatag lábakon áll. Ugyanakkor viszont a kiindulási elméleten túlmutató, annak egy továbbgondolt és korszerűsített változata, a putyini Oroszországban sikeresen ujjászületve, a közelmúltban egy új és modernizált formában öltött testet.

A Kaposvári Egyetem docense, Kolontári Attila a témával kapcsolatban a következő véleményt fogalmazza meg a *Magyar kutatók az orosz történelemről* című munkájában: A putyini érában – részben az európai integráció tapasztalatait is figyelembe véve – komoly lépések történtek, és még merészebb elképzelések születtek az Eurázsiai Unió

létrehozása érdekében. 2015. január 1-jétől már működik az Eurázsiai Gazdasági Unió, amely nemcsak vámuniót és egységes gazdasági térséget jelent, de kormányközi és szupranacionális intézményei is vannak. [11]

Jelenleg Oroszország nemzetközi megítélése rendkívül vitatott. A Nyugattal folytatott több évtizedes szembenállás és rivalizálás ellenére is a világ országainak legfeljebb egyharmada támogatja a Moszkva elleni kényszerű szankciókat és Oroszország elszigetelését, valamint teljes kirekesztését a globális nemzetközi folyamatokból. Az orosz gazdaság ellen irányuló összehangolt és sorozatos uniós kényszerítő intézkedések ellenére is az OF meglehetősen erősnek mutatkozik, és kevésbé érzékeli a nyugati szankciók hatását, mint például az európai országok többsége vagy a világ gazdaság több résztvevője. A Budapesti Gazdasági Egyetem docense, Ferkelt Balázs a *Világgazdasági kilátások* című munkájából ide vonatkozó gondolatai az európai gazdasági jövőképpel kapcsolatban a következők: A világgazdaság, ezen belül mindenekelőtt Európa növekedési kilátásait legjelentősebben a háború elhúzódása, illetve az ezzel kapcsolatos bizonytalanság befolyásolja. Az Oroszországgal szemben elfogadott szankciók – különösen, ha azok az Európai Unió részéről az olaj- és/vagy földgázimportra is kiterjednek – több ágazat esetében negatív piaci tendenciákat és ezzel párhuzamosan jelentős áremelkedést eredményezhetnek. Ezek pedig egyre inkább a stagflációs állapot felé sodorhatják Európát. [12]

Ebben az igencsak bizonytalan helyzetben az egyik legfontosabb összeurópai érdek lehetne a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok helyreállítása Moszkvával. Ez orosz érdek is, mivel közép és hosszú távon Moszkvának sem tesz igazán jót, hogy a nyugati világgal nem, vagy csak nagy nehézségek árán, és korlátozott formában tud kereskedelmi kapcsolatokat létesíteni. A jelenlegi tendenciák és folyamatok kedvezőtlen alakulása arra enged következtetni, hogy az európai polgároknak egy hosszabban elhúzódó és meglehetősen nehéz gazdasági időszakkal kell számolni, mivel az igen feszült világpolitikai és diplomáciai helyzet enyhítését célzó és leginkább kézenfekvő megoldás még várat magára. Egy kedvező belső hatalmi változás, egy esetleges politikai átrendeződés az OF berkein belül joggal adhatna némi reményt a kialakult bonyolult diplomáciai és katonai konfliktusok mielőbbi békés rendezésére, erre azonban a nemzetközi folyamatok alakulásának ismeretében egyelőre vajmi kevés esély mutatkozik.

Összegzés

A történelmi múlt, valamint az egyre inkább eszkalálódó nemzetközi politikai, gazdasági, de főleg az ukrajnai háborús történések ismeretében néhány fontosabb megállapítást célszerű megfogalmazni Oroszország és a nyugati nagyhatalmak szembenállásának tükrében:

A korábbi bipoláris világrendhez történő visszatérés gondolata helyett a közeljövőben minden bizonnyal egy újfajta forgatókönyv szerinti legújabb világrend kialakulásának lehetünk majd szemtanúi: globális szintű nemzetközi változások és gyökeres politikai-hatalmi átrendeződések részeseivé válhatunk.

Az EU-ban kialakult nehéz gazdasági helyzetben az egyik legfontosabb összeurópai érdek lehet a kereskedelmi kapcsolatok mielőbbi helyreállítása Moszkvával: a mostani viszonyok között a legtöbb európai ország gazdasága csak veszíthet teljesítményéből és hatékonyságából. Megjósolni is nehéz lenne, meddig terjedhetnek az orosz birodalmi ambíciók, ellenben a jelenlegi politikai helyzet tükrében az talán valószínűsíthető, hogy Oroszország nem kíván NATO tagállamokra támadni, illetve azok területén terjeszkedni tovább.

A fennálló ukrajnai katonai konfliktus rendezésére Washington mellett a Kreml, illetve az orosz vezetés lenne a leginkább hivatott, amely minden tekintetben jóval nagyobb mozgástérrel és lehetőségekkel rendelkezik, mint Kijev.

Tanulmányomat, az Orosz Föderációt nemrégiben elhagyó és a háború kitörése miatt az egyik csehországi egyetemen oktató orosz történész, Andrej Zubkov gondolataival zárom. A kutató a Szabad Rádióknak adott interjújában elmondta, hogy korábban, például a Római vagy a Brit Birodalom esetében is a birodalmi tudat és birodalmiság gondolata messze nem hordozott oly mértékű negatív töltetet, mint napjainkban. A mai Oroszország a Szovjetunió mintájára lényegében már nem más, mint egy erőnek erejével összetartott szükségszerű képződmény, ahol az orosz birodalmi tudat egy meglehetősen durva agresszióba csapott át. (Zubkov, Ragyio szvoboda). Végezetül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a birodalmak sem örök életűek, és többnyire két lehetséges válaszút, alternatíva közül választhatnak fennállásuk során: egyszerűen széthullanak és ezáltal meg is szűnnek, avagy a fejlődés útjára lépve egy szabadabb, föderatív és demokratizált jogállammá alakulnak át.

Hivatkozások

1. Gecse G. (2022). *Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest
2. Nyusztay L. (2009). A diplomácia néhány vonása az új világrendben. *EU Working Papers* XII. évf. 2009/2. pp. 3-15.
3. Uo. 4.
4. Galicza Gy. (2014). A háború motívuma az orosz geopolitikai gondolkodásban. <https://docplayer.hu/6613318-Pecsi-tudomanyegyetem-bolcseszettudomanyi-kar-tortenettudomanyi-intezet-modernkori-oroszorszag-es-szovjetunio-torteneti-kutatorcsoport.html> (letöltve: 2023.05.04.)
5. Dunai P. (2021). Putyin doktrínába illesztette az „orosz világot”. <https://www.vg.hu/nemzetkozi-gazdasag/2022/09/putyin-doktrinaba-illesztette-az-orosz-vilagot> (letöltve: 2023.05.04.)
6. Viczai P. (2004). Alekszandr Dugin A geopolitika alapjai című orosz nyelvű könyvének rövid tartalmi összefoglalása. *Russzkij jazik na zavtra*, XII. évf. 2004/36.
7. Uo.
8. Uo.
9. Sashalmi E. (2022). Akkor és most – az orosz nagyhatalmi politika. 2022. október 06. <https://ujkor.hu/content/akkor-es-most-az-orosz-nagyhatalmi-politika> (letöltve: 2023.05.04.)
10. A halálos Putyin-doktrína. InfoRádió/MTI 2014. július 31. (<https://infostart.hu/kulfold/2014/07/31/a-halalos-putyin-doktrina-656090#>) (letöltve: 2023.05.04.)
11. Kolontári A. (2018). Magyar kutatók az orosz történelemről. *Magyar Tudomány* 179(2018)4, pp. 579–584. DOI: 10.1556/2065.179.2018.4.14
12. Ferkelt B. (2022). Világ gazdasági kilátások. In: Demkó, A. (szerk.): A világ 2022-ben. MCC Press, Budapest, pp. 18-24.
13. Zubkov A. (2023.) Ragyio szvoboda Ivan T. Imperszkoe szoznanyie mezsdu tyurmoj i szumasedsim domom. <http://www.svoboda.org/a/imperskoe-soznanie-mezhdu-tyurmoy-i-sumassheds-kim-domom-/32266541.html> (letöltve: 2023.05.04.)

ADÓPOLITIKAI REFORMOK A COVID IDEJÉN

Sági Judit

Absztrakt

A válságra adott kormányzati válaszok a világjárvány kezdete óta példanélküliek voltak. A háztartásoknak és vállalkozásoknak nyújtott kormányzati támogatás mértéke ugyan változó volt, ezen átfogó költségvetési csomagok részeként az adóügyi intézkedések jelentős szerepet játszottak a vállalkozások és a háztartások válságának enyhítésében. Az adópolitikák közben változtak, egyre nagyobb hangsúlyt fektetve a válságból való kilábalást célzó ösztönző intézkedésekre, hogy kiegészítsék a világjárványra adott válaszlépések korai szakaszában bevezetett válságkezelő rendelkezéseket. Ahogy a világjárvány első hulláma után a lezárások és más korlátozó intézkedések enyhülni kezdtek, az országok elkezdték bevezetni a beruházások társasági adó-ösztönzését, valamint a súlyosan érintett ágazatokra irányuló csökkentett HÉA-kulcsokat. A tanulmány a nemzetközi adópolitikai folyamatok strukturált vizsgálatát követően utal magyarországi adóreformokra is; valamint ajánlásokat fogalmaz meg a jövőre nézve.

Kulcsszavak: adópolitika, támogatáspolitikai, COVID-19

Abstract

Since the start of the pandemic, government responses to the issue are unprecedented. Although the extent of government assistance to households and businesses has varied, the fiscal measures included in these all-encompassing fiscal packages have been crucial in helping to ease the crisis for both households and businesses. The early crisis management measures put in place as part of the pandemic response have been supplemented by new tax policies that place a greater emphasis on stimulus measures to aid in the crises' recovery. During the initial wave of the pandemic, lockdowns and other restrictive measures started to wane, and nations started to introduce corporate tax in-

centives for investment and decreased VAT rates targeted at hard-hit sectors. After a structured review of international tax policy developments, the paper also refers to tax reforms in Hungary and makes recommendations for the future.

Keywords: tax policy, fiscal support policy, COVID-19

1. Bevezetés

A COVID-19 világjárvány jelentős hatással volt a világ gazdaságra, ami a gazdasági tevékenység és a foglalkoztatási szint erőteljes csökkenéséhez vezetett. A kormányok világszerte különböző intézkedéseket vezettek be a COVID-19 gazdasági és társadalmi hatásainak enyhítésére, beleértve az adó- és fiskális politikai intézkedéseket is. [1] A válságra válaszul a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) kidolgozott számos szakpolitikai ajánlást, hogy segítse a kormányokat a hatékony adó- és fiskális politikai válaszlépések kialakításában és végrehajtásában. [2]

Az OECD ajánlásai három kulcsfontosságú területre összpontosítottak:

1. A vállalkozások és a munkavállalók támogatása: A kormányoknak célzott adó- és adóügyi intézkedéseket volt indokolt bevezetniük a világjárvány által érintett vállalkozások és munkavállalók támogatására, beleértve a bértámogatásokat, adóhalasztásokat és hitelgaranciákat. Ezek az intézkedések segítettek csökkenteni a világjárvány gazdasági hatását és támogatták az érintett ágazatok talpra állását.

2. A közszolgáltatások fenntartása: A kormányoknak biztosítaniuk kellett, hogy a közszolgáltatások, például az egészségügyi ellátás és az oktatás megfelelő finanszírozással és forrásokkal rendelkezzenek a világjárványra való reagáláshoz. Ez szükségessé tette a közkiadások növelését vagy célzott adóintézkedéseket az alapvető szolgáltatások nyújtásának támogatása érdekében.

3. A fenntartható helyreállítás biztosítása: A kormányoknak adó- és fiskális politikákkal kellett támogatniuk a világjárványból való fenntartható kilábalást, beleértve a zöld infrastruktúrába és a megújuló energiába történő beruházásokat. Ez segíthetett új munkahelyek létrehozásában és a gazdasági növekedés támogatásában,

miközben a környezeti kihívásokat kezelte és kezeli napjainkban is.

Az OECD ajánlások között az is szerepelt, hogy a kormányok működjenek együtt a világjárványra adott adó- és fiskális politikai válszaik összehangolása érdekében, azzal a céllal, hogy az intézkedések hatékonyak legyenek, és ne okozzanak nem szándékolt következményeket, például káros adóversenyt. Ezen ajánlásokon túlmenően az OECD iránymutatást adott az adóügyi intézkedések végrehajtásához a COVID-19 válaszlépések támogatása érdekében. Ez magában foglalta a kormányzati támogatási intézkedések - például a bértámogatások és a hitelgaranciák - adóügyi kezelésére vonatkozó iránymutatásokat, valamint az adózási egyezményeknek az utazási korlátozások és a távmunkamegállapodások összefüggésében történő alkalmazására vonatkozó iránymutatást.

Az OECD 2021 októberében közzétett jelentése a G20-ak pénzügyminiszterei és központi bankelnökei számára a COVID-19 válságot követő adó- és fiskális politikákról áttekintést nyújtott a kormányok által a világjárványra válaszul hozott intézkedésekről, értékelte azok hatékonyságát, és ajánlásokat tett a jövőbeli szakpolitikai intézkedésekre vonatkozóan. [3] A továbbiakban ezeket az adó- és támogatáspolitikai intézkedéseket mutatjuk be, értékelve azok hatását és a jövőre vonatkozó tanulságokat. A tanulmány következő fejezete az általános nemzetközi gyakorlatot mutatja be, majd a rákövetkező fejezet a magyarországi intézkedéseket értékeli. Végül következik a konklúziók és az összefoglalás.

2. Fiskális politikai intézkedések a nemzetközi szintén

A COVID-19 világjárványra adandó hatékony adó- és fiskális politikai válaszok célzottan a vállalkozások és a munkavállalók támogatásával, a közszolgáltatások fenntartásával és a fenntartható fellendülés előmozdításával tompították a pandémia által előidézett sokkhatásokat, erősítették a gazdaságba vetett bizalmat és ellenálló képességet, illetve támogatták a hosszú távú gazdasági és társadalmi jólétet.

2.1. A kormányok által végrehajtott adó- és támogatáspolitikai intézkedések

A kormányok világszerte számos adó- és adóügyi intézkedést vezettek be a világjárvány gazdasági hatásainak enyhítésére. Ezek az intézkedések a következők voltak:

- Adókedvezmények: Számos kormány vezetett be adókedvezményeket, például adófizetési halasztást, adókulcsok csökkentését, valamint adójóváírásokat és adómentességeket. Ezek az intézkedések segítettek enyhíteni a világjárvány által érintett magánszemélyek és vállalkozások pénzügyi terheit.

- Támogatások: A kormányok fiskális támogatási intézkedéseket is bevezettek, beleértve a jövedelemtámogatási rendszereket, támogatásokat és segélyeket. Ezek az intézkedések pénzügyi segítséget nyújtottak a világjárvány által érintett egyéneknek és vállalkozásoknak, és segítettek fenntartani a foglalkoztatási szintet.

- Egészségügyi intézkedések: Az adó- és fiskális intézkedések mellett a kormányok a világjárvány leküzdése érdekében egészségügyi vonatkozású intézkedéseket is végrehajtottak, például az egészségügyi rendszerek finanszírozásának növelését, valamint a vakcinák kifejlesztését és forgalmazását.

A 2021-es OECD jelentés [4] az adópolitikai intézkedések széles körét említi, többek között:

- Közvetlen adóügyi intézkedések: Ezek közé tartoznak az olyan intézkedések, mint az adóhalasztások, -csökkentések és -mentességek, valamint a világjárvány által érintett vállalkozások és munkavállalók támogatására szolgáló új adójóváírások és -levonások bevezetése.

- Közvetett adóügyi intézkedések: Ezek közé tartoznak az olyan intézkedések, mint az alapvető termékekre és szolgáltatásokra vonatkozó HÉA csökkentése vagy megszüntetése, valamint az érintett ágazatok támogatására szolgáló ideiglenes HÉA-csökkentések vagy mentességek bevezetése.

- Társadalombiztosítási hozzájárulások: A kormányok olyan intézkedéseket vezettek be, mint a társadalombiztosítási járulékok csökkentése vagy felfüggesztése a világjárvány által érintett vállalkozások és munkavállalók támogatása érdekében.

- Adóigazgatás és adóellenőrzés: A kormányok intézkedéseket vezettek be az adóeljárások egyszerűsítésére és az adófizetők terheinek

csökkentésére, valamint az adózás átláthatóságának növelésére és az adócsalás és adóelkerülés elleni küzdelem előmozdítására.

A jelentés rávilágít a sürgősségi adóügyi intézkedések végrehajtásával kapcsolatos néhány kihívásra és kompromisszumra is. Az adóintézkedések például, bár a vállalkozásoknak és a munkavállalóknak nagy szükségük van a támogatásra, ugyanakkor költségvetési nyomást és hosszú távú gazdasági torzulásokat is okozhatnak, ha nem megfelelően célzottan és nem megfelelően tervezik meg őket.

2.2.A szakpolitikai válaszlépések értékelése

Az OECD-jelentés [2] értékeli a kormányok által a világjárványra válaszul végrehajtott adó- és adóügyi intézkedések hatékonyságát. A jelentés megállapítja, hogy ezek az intézkedések hozzájárultak a világjárvány világgazdaságra és a foglalkoztatási szintre gyakorolt hatásának enyhítéséhez. A jelentés azonban megjegyzi, hogy ezen intézkedések hatékonyságát számos tényező korlátozta, többek között:

- Korlátozott költségvetési mozgástér: Sok kormánynak korlátozott költségvetési mozgástere van a nagyszabású költségvetési támogatási intézkedések végrehajtására az államadósság és a hiány magas szintje miatt.

- Az intézkedések célzottsága: A fiskális támogatási intézkedések célzottsága kihívást jelentett, mivel sok intézkedés nem érte el a legkiszolgáltatottabb magánszemélyeket és vállalkozásokat.

- Az intézkedések időzítése: A költségvetési támogatási intézkedések időzítése döntő fontosságú volt, mivel az intézkedések végrehajtásának késedelmei megnövekedett gazdasági és társadalmi költségeket eredményeztek.

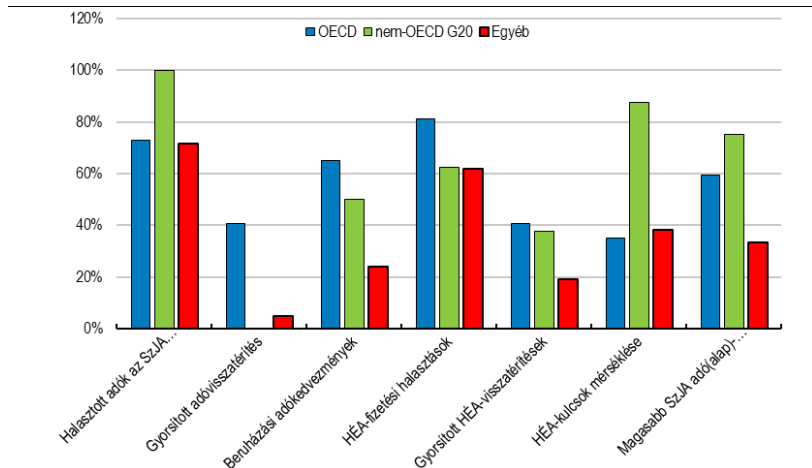
A világjárvány hatására bevezetett adóügyi intézkedések a válsághelyzet enyhítésére vonatkozó rendelkezések mellett fellendülést célzó ösztönző intézkedéseket is tartalmaznak. A 2020 első felében számos országban bekövetkezett széles körű zárlatokra válaszul az adóintézkedések középpontjában szinte kizárólag a vállalkozások és a háztartások számára nyújtott vészhelyzeti könnyítések álltak. Ahogy azonban a járvány első hulláma után a zárlatok és más korlátozó intézkedések enyhülni kezdtek, az országok elkezdték bevezetni a gazdaságélénkítésre irányuló adóintézkedéseket (1. táblázat, 1. ábra).

Az általános intézkedések között szerepeltek a beruházások társaságiadó-ösztönzői, valamint a súlyosan érintett ágazatokra irányuló csökkentett HÉA-kulcsok. A legtöbb országban ezek az ösztönző intézkedések együtt jártak az elhúzódó adóreformokkal.

1. táblázat: A COVID-19 válságra válaszul bevezetett adóintézkedések tipológiája

	Könnyítések az adórendszerben	Ösztönző intézkedések	Adóemelések
Adó-politikai cél	A járvány megfékezésére irányuló politikák gazdasági és társadalmi hatásainak tompítása	Az aggregált kereslet és a beruházások ösztönzése	A válságra adott kormányzati intézkedések részbeni finanszírozása
Az intézkedések főbb típusai	Adóhalasztás Adóbevallási határidő meghosszabbítása Gyorsított adóvisszatérítés Elhatárolt adóelőleg visszaírása Ideiglenes adómentességek Ideiglenes adókulcs-csökkentések	Csökkentett társasági vagy egyéb céges adók Foglalkoztatásra vonatkozó adóösztönzők Ideiglenes HÉA-kulcs csökkentések Alacsonyabb ingatlanforgalmi adók	A személyi jövedelemadó felső kulcsának emelése Egészségügyi hozzájárulási adó emelése Környezetvédelmi adók emelése Ingatlanadó (vagyonitípusú adó) emelése Üzleti adóemelések

Forrás: [4] alapján saját szerkesztés

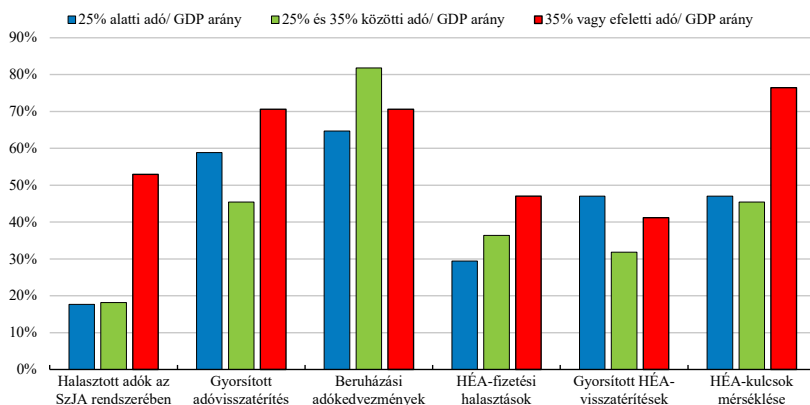
1. ábra: A leggyakoribb adóintézkedések országcsoportonként

Forrás: [4] alapján saját szerkesztés

A járvány kezdeti (vészhelyzeti) szakaszától eltérően számos ország 2020 második felében és 2021 elején adóemelésről számolt be. Míg néhány ilyen adóemelés egyszeri vagy ideiglenes volt, a legtöbb állandó. E hosszabb távú adóemelések közül néhány a válság előtti tendenciák folytatása, például az üzemanyag jövedéki adójának és a szén-dioxid-adónak az emelése, amelyek az országok által bejelentett leggyakoribb adóemelések voltak. Másrészt néhány adóemelés eltér a válság előtti tendenciáktól. Több ország is bevezette a progresszív adóábrák esetében a magasabb jövedelmi sávok kulcsainak emelését. Ezen túlmenően, az elmúlt évtizedekben az alacsonyabb társasági adó-kulcsok felé mutató tendenciával ellentétben az Egyesült Királyság bejelentette, hogy 2023 áprilisától a 250 000 GBP feletti nyereségre a társaságiadó-kulcsot 19%-ról 25%-ra emeli.

Néhány közös tendencia ellenére az adócsomagok terjedelme és típusai tekintetében jelentős különbségek mutatkoztak a régiók és országok között, részben a vírus elterjedtségének és a vírus megfékezésére irányuló törekvéseknek megfelelően. A szigorú elszigetelési politikát alkalmazó országok általában átfogóbb adótámogatási intézkedéseket vezettek be, míg a kevésbé korlátozó elszigetelési intézkedéseket alkalmazó országok kevesebb COVID-19-hez kapcsolódó

adókedvezményt engedtek. A korlátozások jellege különböző tényezőktől függött, többek között a vírus elterjedtségétől, de attól is, hogy az országok megengedhették-e maguknak, hogy a lezárások alatt a vállalkozásokat és a háztartásokat állami stimulusokkal életben tartásák. Az országok által bevezetett adóintézkedések típusai részben a vírus kitörésének időzítését is tükrözték, például az ázsiai-csendes-óceáni térség országai, amelyek 2020 február végén és március elején a világjárvány epicentrumában voltak, és amelyeknek más országoknál korábban sikerült hatékonyan megfékezniük a járványt, más országoknál több ösztönző jellegű adóintézkedést vezettek be, beleértve a beruházási adókedvezményeket is. (2. ábra)

2. ábra: A leggyakoribb adóintézkedések a különböző adó/GDP arányú országokban

Forrás: [4] alapján saját szerkesztés

2.3. Ajánlások a jövőbeli szakpolitikai intézkedésekre

A fiskális csomagok sokféle intézkedést tartalmaztak. A vállalkozások likviditásának támogatását célzó kulcsfontosságú intézkedések közé tartoztak a hitelgarancia-programok, amelyek keretében a kormányzat a jogosult vállalkozásoknak nyújtott bankhitelek értékének egészét vagy egy részét garantálja. Számos OECD-ország új

vagy kibővített munkahelymegtartó vagy bértámogatási rendszereket is bevezetett a tömeges munkanélküliség megelőzése érdekében. A háztartások jövedelemtámogatását elsősorban a háztartásoknak nyújtott közvetlen transzfereken keresztül biztosították, nem pedig az adórendszereken keresztül, tekintettel arra, hogy a támogatást a lehető leggyorsabban kell nyújtani, valamint a szociális ellátásokhoz való hozzáférés kiterjesztésével, beleértve a nem rendszeres munkavállalók számára nyújtott támogatást, akik jellemzően korlátozottabb szociális védelemben részesülnek, mint a rendes munkavállalók.

E szélesebb körű költségvetési csomagok részeként az adóügyi intézkedések jelentős szerepet játszottak a vállalkozások és a háztartások válságának enyhítésében. Az adóintézkedések különösen fontosak voltak a vállalkozások likviditási támogatásában. A tanulmány kiemelte, hogy számos adóintézkedés a likviditási nehézségek enyhítésére összpontosított, annak érdekében, hogy segítsen elkerülni az olyan eszkalálódó problémákat, mint a munkavállalók elbocsátása, a beszállítók vagy hitelezők kifizetésének átmeneti ellehetetlenülése, legrosszabb esetben pedig a bezárás vagy csőd. Az országok adóintézkedéseket is bevezettek a háztartások támogatására, bár - mint fentebb említettük - más eszközök, köztük a közvetlen transzferek és a szociális juttatásokhoz való kibővített hozzáférés gyakran fontosabb szerepet játszottak a háztartások talpon tartásában.

A válság kezdeti szakaszában bevezetett adóintézkedések közül sokat meghosszabbítottak, de néhányat módosítottak, hogy a támogatást a válság által leginkább érintett háztartásokhoz és vállalkozásokhoz irányítsák. A világválság előrehaladtával egyes országok fokozták a célzottságot annak érdekében, hogy a támogatást jobban a legsúlyosabban érintettekhez irányítsák (pl. Dánia, Görögország, Olaszország, Indonézia, Dánia, Japán, Portugália, Spanyolország, Törökország és az Egyesült Királyság), különösen ott, ahol a kormányok eltértek a széles körű zárlatoktól. Az adóintézkedések célzottabbá tétele azonban sokkal kevésbé volt hangsúlyos, mint az állami támogatási programok, például a bértámogatások és a munkahelymegtartó programok célzottságának megváltoztatása.

Bár a COVID-19-hez kapcsolódó intézkedések hatékonyságáról kevés empirikus értékelés készült, bizonyos bizonyítékok arra utalnak, hogy a likviditástámogatás - adóintézkedések és más szakpolitikai eszközök révén - hatékonyan korlátozta a 2020-as csődök számát

[4, 5]. Az ösztönző intézkedések hatékonyságára vonatkozó legújabb adatok ugyanakkor azt sugallják, hogy egyes intézkedések a vártnál kisebb hatást értek el. Néhány országban a gazdaságélénkítésre irányuló ösztönző intézkedéseket akkor vezették be, amikor még jelentős korlátozások voltak érvényben mind a kínálatot, mind a keresletet illetően, ami jelentősen korlátozta hatékonyságukat.

Más esetekben egyes ösztönző intézkedések egészségügyi szempontból akár kontraproduktívak is lehettek, amennyiben nagyobb társadalmi interakciókra ösztönöztek. A HÉA-kulcscsökkentések esetében bizonyos bizonyítékok arra utalnak, hogy a vállalkozások viszonylag korlátozott mértékben adták át a fogyasztóknak, és a vállalkozások részben a HÉA-kulcscsökkentést árrésük erősítésére használták fel.

Mindezekre tekintettel az OECD-jelentés [2] számos ajánlást fogalmaz meg a jövőbeli adó- és fiskális politikai intézkedésekre vonatkozóan a világ gazdaság világjárványból való kilábalásának támogatása érdekében. Ezek az ajánlások a következők:

- A támogatási intézkedések fenntartása: A kormányoknak fenn kell tartaniuk az adótámogatási intézkedéseket, például a jövedelem-támogatási rendszereket, hogy továbbra is pénzügyi segítséget nyújtsanak a világjárvány által érintett magánszemélyeknek és vállalkozásoknak.

- A támogatási intézkedések célzottabbá tétele: A kormányoknak javítaniuk kell a fiskális támogatási intézkedések célzottságát annak biztosítása érdekében, hogy azok a leginkább kiszolgáltatott egyénekhez és vállalkozásokhoz jussanak el.

- A költségvetési ellenálló képesség fokozása: A kormányoknak a költségvetési keretek javításával, az államadósság és az államháztartási hiány csökkentésével, valamint a bevételek beszedésének növelésével fokozniuk kell a költségvetési rugalmasságot.

- Az éghajlatváltozás kezelése: A kormányoknak az alacsony szén-dioxid kibocsátású gazdaságra való áttérés támogatása érdekében az éghajlatváltozással kapcsolatos megfontolásokat be kell építeniük adó- és fiskális politikáikba.

3. Magyarországi adópolitikai reformok a COVID alatt

A magyar kormány számos adóügyi intézkedést vezetett be a világjárvány gazdasági hatásainak enyhítésére. Az egyik legjelentősebb adóreform a vendéglátó szolgáltatásokra kivetett hozzáadottérték-adó, a HÉA-kulcsának 27%-ról 5%-ra történő csökkentése volt. A csökkentett HÉA-kulcsot 2020 júniusában vezették be, és 2022 végéig meghosszabbították. A kormány emellett ideiglenes adómentességet vezetett be a világjárványhoz kapcsolódó egészségügyi szolgáltatásokat nyújtó vállalatok számára. A mentesség a világjárvánnyal kapcsolatos szolgáltatásokból származó bevételekre vonatkozik, beleértve a tesztelést, a védőoltást és az orvosi kezeléseket.

Emellett több intézkedés született a kis- és középvállalkozások (KKV-k) támogatására a világjárvány idején. Ezen intézkedések közé tartozik a társadalombiztosítási járulékok csökkentése és a társadalombiztosítási járulékfizetés ideiglenes felfüggesztése. Ennek keretében a világjárvány által súlyosan érintett ágazatok (pl. idegenforgalom, éttermek, szórakozóhelyek, sport, kulturális szolgáltatások, közlekedés, mezőgazdaság, légiközlekedési ipar) ideiglenesen mentesültek a társadalombiztosítási járulékok, a bérjárulékok és a kiva (kisvállalati adó) megfizetése alól. A munkavállalói járulék átmenetileg a törvényi minimumra, havi 7710 forintra csökkent. A kormány új adókedvezményt is bevezetett a berendezésekbe, gépekbe és technológiába beruházó KKV-k számára. [5] A végrehajtott adóreformok jelentős hatással voltak a gazdaságra. A vendéglátó szolgáltatásokra vonatkozó áfakulcs csökkentése az e szolgáltatások iránti kereslet csökkenését mérsékelte, ami a világjárvány idején támogatta a vendéglátóipart. A világjárványhoz kapcsolódó egészségügyi szolgáltatásokra vonatkozó ideiglenes adómentesség szintén támogatta az egészségügyi ágazatot, lehetővé téve számukra, hogy a pandémia idején az alapvető szolgáltatások nyújtására összpontosítsanak.

A KKV-k támogatására bevezetett intézkedések szintén pozitív hatással voltak a gazdaságra. A társadalombiztosítási járulékok csökkentése mérsékelte a KKV-k munkaerőköltségét, ami megkönnyítette számukra, hogy a világjárvány idején is megtartsák alkalmazottait. A társadalombiztosítási járulékok fizetésének ideiglenes felfüggesztése további likviditást biztosított a KKV-k számára, lehetővé téve többségük számára, hogy a pandémia idején is túléljenek.

A pandémia ideje alatt a gyermeket nevelő családok adókedvezményeiben is történtek változások. 2020. július 1-jétől a társadalombiztosítási járulékok szabályozása a gyermekes családok számára kedvezően módosult: a családi adókedvezmény fennmaradó összege a munkavállalók új társadalombiztosítási járulékának teljes 18,5%-ából levonható (korábban az 1,5%-os munkaerő-piaci járulékot nem vették figyelembe a családi adókedvezmény szabályainál).

A munkaadói társadalombiztosítási járulékadó mértéke 2020. július 1-jétől 2 százalékponttal, 17,5%-ról 15,5%-ra csökkent, függetlenül a Magyarország Kormánya és a magánszféra képviselői közötti bér- és adómegállapodásban foglalt reálbér-növekedési előfeltételtől. Bár az intézkedés tartós változást eredményez a munka adóztatásában, az időzítés szorosan kapcsolódik a gazdasági válság okozta rendkívüli helyzethez.

A járvány második hulláma által súlyosan sújtott ágazatok (turizmus, vendéglátás, szabadidős és kulturális szolgáltatások) 2020 novemberétől 2021 májusáig átmenetileg mentesültek a társadalombiztosítási járulék, a bérjárulék és a kiva (kisvállalati adó) megfizetése alól. Ezt az intézkedést a 2021. márciusi és áprilisi szigorúbb lezárások idején kiterjesztették ki a kiskereskedelmi ágazatra és más szolgáltatásokra is. [6]

4. Diszkusszió

Előjáróban megjegyezzük, hogy a vizsgált OECD országokban a szakpolitikai prioritások és a szakpolitikai válaszleépések lehetőségei országonként szükségszerűen eltérőek voltak, az egyes országok jövedelmi szintjei és kapacitásai függvényében [7].

A pandémiát megelőző időszakban az OECD-országokban viszonylag stabil volt a fogyasztási adók által képzett adóterhelés, a HÉA-kulcsok fokozatos csökkenésével. A HÉA mértéke 2021-ben egyetlen országban sem változott, ami arra utal, hogy az országok nem akarták visszafogni a fogyasztást. [8]

A COVID-19 járvány számos országban jelentős költségvetési hiányt idézett elő, és a meglévő problémákhoz – mint például a népesség elöregedése, az éghajlatváltozás, a növekvő szegénység és egyenlőtlenség stb. mellett – hozzáadódott az adóbevételek csökkenésének

problémája a zsugorodó üzleti tevékenység és az egészségügyi és gazdaságélénkítő programokra fordított állami kiadások növekedése következtében. Megjegyzendő, hogy a COVID-19 kitörése után az OECD-országok átmeneti adaptációs intézkedéseket hajtottak végre politikáikban, amelyek elsősorban a HÉA kiigazítására irányultak a digitalizáció terjedésével összefüggésben, valamint a gazdaság egyes ágazatainak adótámogatására irányuló igényre. A HÉA-politikák kidolgozása és kezelése a legtöbb OECD-kormány fiskális politikai intézkedéseinek fontos elemévé vált a COVID-19 válság hatásainak enyhítése érdekében a 2020–2021-es időszakban. [9]

A COVID-19 járvány kitörése válsághoz vezetett az egészségügyi és a gazdasági szektorban, ami a járvány megfékezését célzó intézkedések alkalmazásához vezetett. Ezek az intézkedések csökkentették a termelést, és az egészségügyi ágazat általános válságával együtt csökkentették a vállalkozások és a háztartások keresletét. A gazdaságpolitikai intézkedések elsősorban a vállalkozások likviditásának fenntartására (az HÉA-fizetés elhalasztása) összpontosítottak, hogy segítsék a vállalkozások talpon maradását, valamint a kiszolgáltató háztartások jövedelmének támogatására (csökkentett ÁFA-kulcsok alkalmazása). A kormányok igyekeztek fenntartani a gyermeket vállaló családok kiadási terheinek enyhítése érdekében korábban bevezetett adó- és támogatáspolitikai kedvezményeket, úgy mint Magyarországon a családi adókedvezményt, a családok otthonteremtési kedvezményét és más, hasonló célú támogatási elemeket. [10, 11,12]

A világgazdaság fellendült a 2020-as mélypontról, de a fellendülés az innovációktól függ. A cél az, hogy a fiskális politika a jelenlegi költségvetési struktúráknál jobban alkalmazkodjon a recesszióhoz és bizonytalansághoz, és ezáltal a diszkrecionális költségvetési politika jobban összpontosíthasson a nem várt eseményekhez való alkalmazkodásra. [13] Ezért fontos azonosítani a kis- és középvállalkozások (KKV-k) innovációs tevékenységének leghatékonyabb adótámogatási eszközeit, amelyeket az OECD-országokban a válságellenes gazdaságpolitikák keretében alkalmaznak. A leghatékonyabb adóeszköz, ti. a nyereségadó-kedvezmény hatékonysága a KKV-k jövedelmezőségétől függ; a társadalombiztosítási és nyugdíj járulék tekintetében pedig a bérek szintje által meghatározott megengedett minimális mérték alkalmas az innováció ösztönzésére. Shapovalova és társai (2021) arra a következtetésre jutottak, hogy az adótámogatás leghatékonyabb in-

tézkedései az adókedvezmények, valamint a társadalombiztosítási és nyugdíjjárulékok halasztott fizetése. A 10%-os nyereségadó optimálisnak bizonyult az innováció ösztönzésére, feltéve, hogy a vállalat a megtakarított nyereséget fejlesztésre tartja meg. Az innovatív KKV-k számára a társadalombiztosítási és nyugdíjbiztosítási járulék minimálisan megengedett mértéke, amely ösztönzi az innovatív tevékenységüket, 12%. Eredményeik megerősítették, hogy a KKV-k innovációs tevékenységének támogatására javasolt küszöbmutatók hatékony eszközt jelenthetnek a COVID-19 világjárvány okozta globális válság következményeinek leküzdésére. [14]

Al-Maghrebi és társai (2022) tanulmánya arra a következtetésre jut, hogy az adószolgáltatás, az átláthatóság és a kormányzati bizalom fokozása sikeresebb és viszonylag könnyebben megvalósítható, mint az adófizetők pozitív magatartásának ösztönzése. [15]

5. Összegzés

A COVID-19 világjárvány jelentős hatással volt a világ gazdaságra, a gazdasági tevékenység és a foglalkoztatási szint erőteljes csökkenéséhez vezetett. A kormányok világszerte adó- és adóügyi intézkedéseket vezettek be a világjárvány gazdasági és társadalmi hatásainak enyhítésére; a világjárvány kezdete óta nyújtott erőteljes és időben nyújtott költségvetési támogatás létfontosságú szerepet játszott a jövedelmek megtartásában, valamint a munkahelyek és vállalkozások megőrzésében. Az OECD jelentései a COVID-19 válságot követő adó- és fiskális politikákról értékelték ezeket az intézkedéseket, ajánlásokat téve a jövőbeli szakpolitikai intézkedésekre. Az említett ajánlások magukban foglalták a támogatási intézkedések fenntartását, a célzottság javítását, a fiskális ellenálló képesség fokozását és az éghajlatváltozás kezelését.

A gazdaságok újbóli megnyitásával a költségvetési ösztönzők – többek között jól megtervezett adóintézkedések révén – jelentős szerepet játszhatnak, ha a gazdasági tevékenység továbbra is lassú marad. A gazdaságélénkítésre irányuló ösztönző politikákat akkor kell megfontolni, ha a fogyasztás és a beruházások tartósan alacsonyok maradnak, amikor a korlátozó intézkedéseket feloldják és a tevékenységek újraindulhatnak. Nagyobb és hosszabb ideig tartó

ösztönző intézkedésekre lehet szükség, ha a fellendülés gyenge. Ha azonban a gazdaságok erőteljesen fellendülnek, az ösztönző csomagok méretét és hosszát esetleg csökkenteni kell, mivel az ösztönző intézkedések prociklikus hatást fejthetnek ki, ha fenntartják őket, miután a gazdasági fellendülés szilárd alapokra helyeződött. Általánosabban fogalmazva, továbbra is szükség lesz a politika rugalmasságára, mivel a folyamatos korlátozások miatt a hagyományos ösztönző politikák kevésbé hatékonyak, a politika végrehajtásának időzítése pedig nehezebbé válik.

Ahhoz, hogy hatékonyak legyenek, az ösztönző politikákat gondosan kell időzíteni. A gazdaságélénkítésre irányuló ösztönző intézkedések bevezetése a szigorú korlátozások fenntartása mellett hatástalan lehet, és akár alá is áshatja a vírus terjedésének megfékezésére irányuló elsődleges egészségügyi célt. Vizsgálataim alapján megállapítható, hogy a világjárvány első hulláma után bevezetett adóösztönző intézkedések közül néhánynak a vártnál kisebb hatása volt, mert akkor vezették be őket, amikor még korlátozások voltak érvényben, vagy mert nagyobb társadalmi interakciókra ösztönöztek.

Miközben rövid távon a világjárvány hatékony leküzdése és a robusztus és inkluzív helyreállítás kiépítése a prioritás, az országoknak el kell kezdeniük átgondolni, hogy államháztartási stratégiáik képesek-e megfelelni az előttük álló közép- és hosszú távú kihívásoknak. Amint a fellendülés szilárdan beindul, a válság utáni környezet lehetőséget nyújt majd az országok számára, hogy alaposabban ártértékeljék adó- és támogatáspolitikáikat, valamint általános költségvetési mozgásterüket. Ennek az ártértékelésnek figyelembe kell vennie mind a válság által előtérbe helyezett kihívásokat, mind pedig a folyamatban lévő strukturális tendenciákhoz – többek között az éghajlatváltozáshoz, a növekvő egyenlőtlenségekhez, a digitalizációhoz és a népeség előregedéséhez – kapcsolódó kihívásokat.

A jövőre nézve egy lehetséges további kutatási irány az OECD-országokban a fogyasztás adóztatásában végrehajtott módosítások fiskális hatásainak felmérése a COVID-19 világjárvány idején.

Hivatkozások

1. European Commission. (2021). *Tax reforms in response to the COVID-19 pandemic*. https://ec.europa.eu/info/publications/tax-reforms-response-covid-19-pandemic_en (letöltve: 2023.04.28.)
2. OECD (2021). *Tax and Fiscal Policies after the COVID-19 Crisis: OECD Report for the G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, October 2021, Italy*. OECD Publishing, Paris. www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-and-fiscal-policies-after-the-covid-19-crisis.htm (letöltve: 2023.04.28.)
3. OECD (2022). *Tax and Fiscal Policy in Response to the Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience*. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-and-fiscal-policy-in-response-to-the-coronavirus-crisis-strengthening-confidence-and-resilience.htm> (letöltve: 2023.04.29.)
4. OECD (2021). *Tax Policy Reforms 2021: Special Edition on Tax Policy during the COVID-19 Pandemic*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/427d2616-en> (letöltve: 2023.04.29.)
5. OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/067c593d-en> (letöltve: 2023.04.29.)
6. OECD (2022). *Taxing Wages 2022: Impact of COVID-19 on the Tax Wedge in OECD Countries*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/f7f1e68a-en> (letöltve: 2023.04.26.)
7. Égert, B. (2022). Public policy reforms and their impact on productivity, investment and employment: new evidence from OECD and non-OECD countries. *Public Sector Economics*, 46(2), 179–205, doi:10.3326/pse.46.2. (letöltve: 2023.04.26.)
8. Lentner, Cs., Hegedűs, Sz., & Nagy, V. (2022). Correlations of Taxation and Macroeconomic Indicators in the OECD Member Countries from 2014 to the First Year of the Crisis Caused by COVID-19. *Journal of Risk and Financial Management*. 15. 464. doi:10.3390/jrfm15100464. (letöltve: 2023.04.29.)
9. Markina, Oksana & Paientko, Tetiana. (2021). The Tendencies of Taxation of Consumption in the OECD Countries Before and During the COVID-19 Pandemic. *Business Inform.* 11. 376–382. doi:10.32983/2222-4459-2021-11-376-382. (letöltve: 2023.04.29.)

10. Lentner, Cs., Sági, J., & Tatay, T. (2017). A magyar családtámogatási rendszer prioritásai. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*, 5(3), 37–46. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/2202> (letöltve: 2023.04.25.)
11. Lentner, Cs., Novoszáth, P., & Sági, J. (2017). A magyar családpolitika és a születésszám alakulásának egyes kiemelt területei demográfiai, szociológiai és állampénzügyi vetületben, nemzetközi kitekintéssel. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás; A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás- tudományi Szakmai Folyóirata*, 5(4), 106–133.
12. Sági, J. & Lentner, Cs. (2020). A magyar népességgazdasági intézkedések tényezői és várható hatásai. *Közgazdasági Szemle*, 67(3), 289–308. doi: 10.18414/KSZ.2020.3.289
13. Orszag, P., Rubin, R. & Stiglitz, J. (2022). Fiscal resiliency in a deeply uncertain world: The role of semiautonomous discretion. *Industrial and Corporate Change*. 31. 281–300. doi:10.1093/icc/dtac007.
14. Shapovalova, A. & Ivanov, Yu & Tyschenko, V. & Karpova, Vlada. (2021). Assessment of the effectiveness of anti-COVID tax support for innovation activities of small and medium-sized enterprises in OECD countries. *Journal of Tax Reform*. 7. 68–86. doi:10.15826/jtr.2021.7.1.091.
15. Al-Maghrebi M.S., Sapiei N.S., & Abdullah M. (2022). Power, Trust and Transparency as Determinant Factors of Tax Compliance: A Systematic Review. *Journal of Tax Reform*. 8(3):312–335. doi:10.15826/jtr.2022.8.3.124

SZAKMAI ETIKA OKTATÁSA A NEMZETKÖZI GAZDÁLKODÁS ALAPKÉPZÉSEN. MIT OKTASSUNK ÉS MIÉRT?

*Andrási Gábor
Czeplédi Csilla*

Absztrakt

A nemzetközi üzleti életben történő helytállás során számtalan etikai kihívás leselkedik az üzleti alapképzéseken végzett hallgatókra, köztük a nemzetközi gazdálkodás alapszakon végzett hallgatókra is. A nemzetközi gazdálkodás alapképzést nyújtó felsőoktatási intézményeknek fontos szerepük van a hallgatók felkészítésében annak érdekében, hogy helytálljanak a szakmájuk gyakorlása során. A szakirodalomban számos kutatás található a különböző gazdasági szakmákhoz kapcsolódó szakmai etika oktatásával és az üzleti etika oktatásának fontosságával kapcsolatban, azonban a nemzetközi üzleti (international business) alapszakokkal összefüggésben nem találunk a vonatkozó szakmai etika oktatását vizsgáló kutatásokat. Jelen tanulmányunkban a nemzetközi gazdálkodás alapszak vonatkozásában a szakmai etika értelmezését vizsgáljuk, továbbá a képzés munkaerő-piaci kimenete is érdekelt bennünket. A szakmai etika oktatásával kapcsolatos elméleti alapok ismertetése után egy felsőoktatási intézményben a nemzetközi gazdálkodás alapszakon dolgozó vezető oktatók véleményét elemezzük. A vizsgálatunk kvalitatív, félig strukturált videó interjú volt, melyet a vizsgálatunk fókuszába helyezett nemzetközi gazdálkodás alapszak 10 vezető oktatójával készítettünk el. Az interjúk során megfogalmazott gondolatokat tartalomelemzés segítségével azonosítottuk, és az elemzésük eredményét felhasználva a tanulmány végén javaslatokat teszünk a képzés továbbfejlesztésével kapcsolatban.

Kulcsszavak: szakmai etika, nemzetközi gazdálkodás, etika oktatás

Abstract

Business graduates, including students graduating from international business Bachelor programmes, will face several ethical challenges in the global business arena. Thus, higher education institutions providing an international business Bachelor programme have an important role in preparing students for these challenges. The academic literature contains numerous studies about the importance and methods of teaching ethics related to various business professions, but no sources were found in relationship with teaching professional ethics in international business Bachelor programmes. Our research focuses on the interpretation of professional ethics related to an international business Bachelor programme, and the links between the programme and the labour market. After the introduction to the theoretical fundamentals of teaching professional ethics, opinions of senior instructors of a higher education institution providing an international business Bachelor programme are analysed. During our qualitative study semi-structured video interviews were conducted with 10 instructors of this programme. The information gathered by the interviews were processed by content analysis. Based on the results, recommendations were made for developing the programme.

Keywords: professional ethics, international business, ethics education

Bevezetés

A szakmai etika fogalmával kapcsolatban a nemzetközi tudományos szakirodalomban különböző megközelítések találhatók. Banks az angol nyelvű szakirodalmat áttekintve azt találta, hogy a kutatók a leggyakrabban az adott szakmát gyakorló személyek viselkedésére fókuszálnak, az adott szakma etikai kódexében foglalt szabályoknak megfelelő magatartást értik alatta [1]. Néhány szerző azonban a szakmai etika fogalmát tágabban értelmezi, figyelembe veszi az adott szakmát gyakorló személyek személyiségét, környezetüket, érzelmeiket és életük alakulását is, mivel ezen jellegzetességek és körülmények befolyásolják a szakmai identitásuk fejlődését és a viselkedésüket [2].

Az eltérő értelmezések a 'szakmai identitás' fogalmának vonatkozásában is tapasztalhatók, a legtöbb forrás a személyes és szakmai értékek összehangolására utal, de néhányan itt is figyelembe veszik a külső körülményeket és hatásokat [3].

Ebben a cikkben ezt a kettősséget, azaz a szakmai etika fogalmának szűkebb és tágabb értelmezését vizsgáljuk. Először a szakmai etika oktatására vonatkozó, illetve a nemzetközi gazdálkodás alapképzések etikai oktatási elvárásaira vonatkozó külföldi, elsősorban angolszász szakirodalmat tekintjük át, majd a nemzetközi gazdálkodás alapszak hazai elvárásait ismertetjük. Ezt követően pedig az adott szak vezető oktatóinak álláspontját elemezzük ebben a kérdéskörben, valamint azzal kapcsolatban, hogy a végzett hallgatók milyen szakmákban helyezkednek el, azaz mely szakmák etikai normáit kellene figyelembe venni a képzés során. A tanulmány végén javaslatokat fogalmazunk meg a képzés továbbfejlesztésével kapcsolatban.

A szakmai etika oktatásáról általában

James Rest, a szakmai etika oktatásmódszertanának kutatója és kollégái azt találták, hogy az etikával kapcsolatos tantárgyak főleg a kognitív fejlesztésre fókuszálnak, a szakmai etikai kódexekben található szabályokhoz kapcsolódó esettanulmányok és döntéshozatali kérdések révén. Viszont mivel eltérés van a morális döntések elméleti meghozatala és a tényleges viselkedés között, véleményük szerint az ilyen típusú és tartalmú tantárgyak önmagukban nem elegendők [4]. Álláspontjuk szerint a szakmai etika oktatásának az elméleti döntéshozatal helyett az egyén való viselkedésére kellene összpontosítania.

Az egyén erkölcsi viselkedésével kapcsolatban négy különálló, de összefüggő elemet (komponenst) azonosítottak, amelyek összehangolt, egységes modellként való fejlesztését javasolták a szakmai etika oktatásának céljaként.

Ez a négy komponensből álló modell (*Four Component Model*) az alábbi elemekből áll:

- morális érzékenység (*Component 1: Moral sensitivity*), azaz az erkölcsi jellegű problémák felismerése;
- morális érvelés és döntéshozatal (*Component 2: Moral reasoning and judgment*), vagyis megfelelő elméleti indokolás adása

egy adott erkölcsi problémára adott lehetséges, erkölcsi értékeknek megfelelő válasszal kapcsolatban;

- morális motiváció és elkötelezettség (*Component 3: Moral motivation and commitment*), vagyis akarat és elkötelezettség erkölcsi értékeknek megfelelő viselkedéssel kapcsolatban; valamint
- morális kivitelezés (*Component 4: Moral implementation*), azaz bátorság és kitartás erkölcsi értékeknek megfelelő viselkedéssel kapcsolatban az esetleges akadályok ellenére.

Rest és munkatársai szerint ez a négy komponens együttesen eredményezi az egyén erkölcsös viselkedését. A modelljük a tágabban értelmezett szakmai etika oktatásához ad segítséget, egy olyan célt fogalmazva meg, amely magában foglalja, de túl is lép a szakmai etikai szabályok ismeretére és alkalmazására fókuszáló kognitív fejlesztésen: figyelembe veszi az egyén fejlődését, és a „szakemberség”, a szakmai identitás kialakítására összpontosít [5]. A következőkben arra keressük a választ, hogy ezen általános célok a nemzetközi üzleti képzés, azon belül is a nemzetközi gazdálkodás (*international business*) alapszakok vonatkozásában hogyan jelenhetnek meg. Ezen belül pedig különösen arra a kérdésre, hogy a nemzetközi gazdálkodás alapképzéssel kapcsolatban mely szakmák etikai szabályaihoz kapcsolódhatnak például a Rest és kollégái által javasolt komponensek.

Szakmai etika a nemzetközi gazdálkodás képzésekben

Kifejezetten a nemzetközi üzleti alapképzés során történő szakmai etika oktatásával kapcsolatos publikációt a tudományos publikációkat tartalmazó nemzetközi adatbázisokban nem találtunk. Elsősorban a mesterszakok, azon belül az MBA képzések vonatkozásában található információ, amely az üzleti etika, továbbá a vállalatok társadalmi felelősségvállalása és a fenntarthatóság témájával foglalkozó tantárgyak elterjedését mutatja, illetve az ezzel kapcsolatos projekt-munkák és hasonló hallgatói feladatok számának növekedését [6]. A kutatók szerint az etikát az üzleti képzéseken belül nemzetközi kontextusban érdemes vizsgálni, az üzleti élet nemzetközi jellege miatt. Indokaik között az immorális üzleti döntések nemzetközi hatásainak történeti összefüggéseire, a multinacionális nagyvállalatok működé-

séből adódóan a vállalati kultúra, a korrupció, a befektetések, az átlátható számvitel, valamint a marketingtevékenység határokon átnyúló hatásai szerepeltek. Olyan etikai kihívásokra, sok esetben nehezen feloldható dilemmákra utaltak, mint a munkásokat kizsákmányoló körülmények, a veszélyes termékek exportja, egyes gyógyszerek tesztelése és árazása, a dohány- és alkoholtermékek reklámozása, a fogyasztók megtévesztése, az esőerdők irtása, a genetikailag módosított élelmiszerek, vagy éppen a „fair” kereskedelmet jelző logóval való visszaélés [7] [8]. Ezek a források egyrészt azt mutatják, hogy a nemzetközi gazdálkodás szakok számos területre, ezáltal különféle szakmákra készítenek fel, ami felveti azt a kérdést, hogy mely szakmák etikai szabályait érdemes figyelembe venni. Másrészt pedig arra is utalnak, hogy milyen fontos ezen szakmák jövőbeli gyakorlói, azaz a nemzetközi gazdálkodás alapszakok leendő végzett hallgatói számára a nemzetközi üzleti környezet, valamint annak hatása az üzleti döntések meghozatalakor és végrehajtásakor. A következő részekben a hazai elvárásokat, illetve az egyik magyar felsőoktatási intézmény nemzetközi gazdálkodás alapképzésén oktató egyes oktatók véleményét vizsgáljuk ebből a szempontból.

A nemzetközi gazdálkodás alapszakra vonatkozó, kapcsolódó hazai elvárások

A többi felsőoktatási képzéshez hasonlóan a nemzetközi gazdálkodás alapképzési szak tartalmával kapcsolatos elvárásokat az Innovációs és Technológiai Minisztérium (2023) által kiadott Képzési és kimeneti követelmények (a továbbiakban KKK) tartalmazza. A kormany.hu oldal dokumentumtárában elérhető fájl a nemzetközi gazdálkodás alapképzési szakkal kapcsolatban meghatározza az alapképzési szak képzési céljait és a végzett hallgatók által elérendő szakmai kompetenciákat, köztük szakmai etikával kapcsolatos elvárásokat is. A fő cél vonatkozásában a KKK úgy fogalmaz, hogy a végzettek „*képesek a nemzetközi vállalkozói tevékenység végzésére és irányítására*” [9].

Ez egy nagyon általános megfogalmazás abból a szempontból, hogy mely konkrét szakmákat képesek majd ellátni a végzett hallgatók, illetve milyen szakmai etikai elvárásoknak kell majd megfelelniük.

Szerencsére a KKK az elsajátítandó szakmai kompetenciák vonatkozásában már ad további támpontokat az érintettek és érdeklődők számára, a tudással, valamint az attitűddel és az autonómia és felelősség területével kapcsolatban is meghatároz kifejezetten a szakmai etikával összefüggő elvárásokat. A tudással kapcsolatos elvárások között szerepel például az, hogy a végzett hallgató *„ismeri a projektben, teamben, munkaszervezetben való együttműködés, a projekt vezetés szabályait és etikai normáit”* [10]. Az attitűdök vonatkozásában elvárás, hogy törekedjen *„mások véleményét, az ágazati, regionális, nemzeti és európai értékeket (ideértve a társadalmi, szociális és ökológiai, fenntarthatósági szempontokat is) a döntések során felelősen figyelembe venni”*. [11]. Az autonómia és felelősség vonatkozásában pedig megjelenik az, hogy a végzett hallgató *„felelősséget vállal a munkával és magatartásával kapcsolatos szakmai, jogi, etikai normák és szabályok betartása terén”* [12].

A KKK fenti szabályai a bevezetőben írt, a szakmai etika fogalmának kettős értelmezésével összevetve azt mutatják, hogy hangsúlyos a szakmai etikai normák és szabályok ismerete, azonban a konkrét szakma vonatkozásában a KKK nem tartalmaz részleteket. A képzés fő céljának megfogalmazásában szereplő *„nemzetközi vállalkozói tevékenység végzése és irányítása”* eléggé szélesen értelmezhető és láthatólag a szakot oktató felsőoktatási intézményekre bízta, hogy ezt az általános megfogalmazást tovább bontsák és a képzéssel lehetségesen érintett szakmákat azonosítsák. A tudással kapcsolatos etikai elvárás ebből a szempontból szintén eléggé általános, hiszen a munkaszervezetben való együttműködés szabályai és etikai normái egy adott munkáltató etikai kódexét is jelenthetik, illetve az adott munkáltatón belül együtt dolgozó számos szakma szabályait is. A projektvezetés normáinak konkrét megjelenítése a tudással kapcsolatos etikai elvárások között felveti a projektmenedzsment, mint 'szakma' értelmezését és a kapcsolódó szakmai etikai szabályok azonosítását.

Az autonómia és felelősség vonatkozásában jelzett etikai elvárások a tudással kapcsolatosakhoz hasonlóan a „szűkebb” értelmezéssel látszik összhangban lenni, a szakmai etikai szabályok betartása, az azoknak megfelelő felelős magatartás jelenik meg elvárásként. Ez ismételten arra utal, hogy a nemzetközi gazdálkodás alapképzési szak során a szakmai etika a vonatkozó szabályok ismeretét és alkalmazását az annak megfelelő magatartás jelenti, bár a konkrét szakmák nincsenek meghatározva. Az attitűdökkel kapcsolatos elvárások kö-

zött azonban már a szakmai etika tágabb értelmezésű definíciójára utaló elemek találhatók. A döntések meghozatala során elvárt külső körülmények figyelembevétele, különösen a nemzeti és európai értékek, valamint a társadalmi, szociális és ökológiai, fenntarthatósági szempontok nevesítése a tágabb értelmezésű definícióval van összhangban, amely a szakmát gyakorló személy magatartását befolyásoló külső körülményeket is figyelembe veszi az adott szakmára vonatkozó szabályok ismeretén és betartásán túl. Együttesen tehát a KKK a nemzetközi gazdálkodás alapképzési szak oktatásával kapcsolatban azt várja el a szakmai etikával összefüggésben, hogy a végzett hallgatók a tételesen és részletesen nem meghatározott, nemzetközi vállalkozói tevékenység elemeivel, illetve annak vezetésével kapcsolatos szakmák konkrét etikai szabályait ismerjék és tartsák be, továbbá ismerjék a nemzeti és európai értékeket, valamint a társadalmi és természeti környezet azon jellemzőit, amelyeket majd a szakmájuk gyakorlása során történő döntések meghozatalakor vegyenek is figyelembe.

Összességében tehát a szakmai etika oktatásával kapcsolatban a nemzetközi gazdálkodás alapképzési szakot oktató hazai felsőoktatási intézmények számára elvárás, hogy a szakmai etika tágabb definíciójának megfelelő tartalmú képzést nyújtsanak, de az eléggé tág megfogalmazások bő teret engednek az intézményi értelmezéseknek és megoldásoknak. Kutatásunk során ezeket vizsgáltuk, és jelen cikkben a szakmai etika fogalmának értelmezésével és a nemzetközi gazdálkodási szak munkaerőpiaci kimenetével kapcsolatos válaszokat ismertetjük.

Módszertan

A kutatási módszer kiválasztásánál szerepet játszott, hogy nem tűztük ki célul, hogy az adatokat összegezzük, számszerűsítsük. A téma specialitása, egyedisége, a keresett, vizsgált információ típusa volt döntő abban, hogy a kvalitatív kutatási módszer mellett döntöttünk. A kutatási terület viszonylag feltáratlan, ezért a jelenség megismeréséhez is ez a módszer a legkézenfekvőbb. A kvalitatív kutatási módszerek jól alkalmazhatóak olyan esetekben, amikor kis mintán végezzük a kutatást, ami valamilyen kérdéskör mélyebb megértésére,

illetve egyéni motivációk vizsgálatára, attitűdök, érzések feltárására irányult. Jelen kutatás esetében a fentebb említett okok miatt a mélyinterjú bizonyult jobb megoldásnak [13].

„A félig strukturált interjú az emocionalizmus filozófiai megközelítéséhez köthető, mely szerint az interjú az egyének szubjektív tapasztalatait és az azokhoz fűződő élményeket és érzéseket rögzíti. Az interjú készítője egy interjúvázlattal rendelkezik, amelyben az érinteni kívánt területek szerepelnek. A kérdések nyitottak, átalakíthatóak, átfogalmazhatóak, sorrendjük rugalmas, a beszélgetés során új kérdések merülhetnek fel, ill. elhagyhatunk kérdéseket. Az ilyen ún. mélyinterjúk beszélgetés légköre nyitott, támogató, manipulációmentes” [14]. Szerkezeti szempontból a félig strukturált interjúnak van egy vezérfonala, de a fő kérdések mellett ahogy halad az interjú lehetőség van opcionális kérdések feltevésére is. Ez nagyobb autonómiát jelent mind a két fél számára.

Az interjú készítés során a tölcser technikát alkalmaztuk, miszerint kezdetben általánosabb véleményéről beszélgetünk, majd később térünk át a saját motivációkra, technikákra, élményekre a vizsgált témakörrel kapcsolatban. A választott vizsgálati módszer által a kérdezőnek mind a tudatos és mind a tudattalan verbális, nonverbális jeleit és egyéni motivációit is fel lehet mérni.

Az interjúink jellemzően 35-40 perc időintervallumúak voltak. A téma jellege alapján határoztunk meg az interjúalanyokat, ők a vizsgálat fókuszába helyezett szak vezető oktatói. Összesen 10 főt kérdeztünk meg. A beszélgetéseket élő videóban rögzítettük, így megmaradt valamelyest a beszélgetés személyes jellege, láthattuk egymást, az egyes reakciókat. Az interjún elhangzó kérdések az alábbi tematikában kerültek bemutatásra:

- A szakmai etika definiálása (a fogalom önálló, egyéni meghatározása)
- A nemzetközi gazdálkodás alapszak munkaerőpiaci kimenete (az alapképzéshez illeszkedő szakmák azonosítása)
- A szakmai etika megjelenítése a megkérdezett oktatók tantárgyain belül (a szakmai etikával kapcsolatban jelenleg alkalmazott oktatási módszerek, technikák megismerése)
- A felsőoktatásban hogyan lehet oktatni a szakmai etikát (egy „ideális” helyzetben lehetséges oktatási módszerek, technikák a szakmai etikával kapcsolatban)

A kérdéseket inkább gondolatvezetői célzattal fogalmaztuk meg, hiszen az interjúk többsége egy kötetlen beszélgetésre alakult át, melyek információszerzés szempontjából igencsak pozitívak voltak.

Az interjúk eredményeinek elemzését a tartalomelemzés módszerével végeztük el. Az elemzést megkönnyítette a beszélgetés technikai kivitelezése, hiszen kép- és hanganyag is rendelkezésünkre állt az elemzéshez. Az egyes kérdésekre adott válaszokat a kérdések alapján csoportosítottuk. A félig strukturált interjúból adódó egyéb kérdéseket, megnyilvánulásokat külön kategóriaként tüntettük fel. A szakmai etika értelmezésére vonatkozóan elemeztük a válaszokat, speciális állításokat. Megfigyeltük, hogy a megkérdezetteknek vannak-e egyforma vagy hasonló tartalmú válaszok, illetve hol találhatók kivrívó információk.

Ebben a cikkben az első, a szakmai etika definíciójával, valamint a képzés munkaerőpiaci kimenetével kapcsolatos második kérdésre adott válaszokat elemezzük. Eredményeink megjelenítéséhez a szakmai etika definíciójának vonatkozásában szófelhőt használtunk. A nemzetközi gazdálkodás alapszak végzett hallgatóinak elhelyezkedésével kapcsolatos oktatói válaszokat pedig gondolattérképen jeleltettük meg. Az azonosságok, eltérések és speciális válaszok csoportosítása után megvizsgáltuk, hogy ezek milyen mértékben függenek össze a szakirodalmi háttérrel és a korábbi empirikus kutatásokkal. Az azonosságok és eltérések függvényében a tanulmányunk végén vonjuk le következtetéseinket, melyek nem reprezentatívak, hanem a jelen kutatásból adódó konzekvenciák.

Kutatási eredmények

A szakmai etika értelmezésének vizsgálata

A nemzetközi gazdálkodás alapszakot kínáló felsőoktatási intézményben dolgozó, a szak vezető oktatóinak minősülő interjúalanyokat először arról kérdeztük, hogy hogyan definiálnák a szakmai etika fogalmát. A kapcsolódó szófelhő (1. ábra) a megkérdezés információt hordozó szavaiból készült vizuális megjelenítésként a szakmai etika értelmezésénél használt kifejezéseket illusztrálja. Az itt használt felhő kialakításánál figyelembe vettük, hogy a címke betűmérete befo-

lyásolja a címkék fontosságának érzékelését a szófelhőben [15]. Ez a módszer jól illusztrálja az egyes kifejezések dominanciáját a szövegben előforduló gyakorisága alapján, ezáltal utal a kifejezés relevanciájára.

1. ábra: A szakmai etika értelmezése

Forrás: Saját kutatás (Wordart)

Ez alapján az látszik, hogy a szakmai etika értelmezésében a szabályoknak való megfelelés, a szakmai normákkal összhangban lévő viselkedés többször is megjelent a válaszokban: „elvárásoknak, szabályoknak megfelelés (...) önszabályozó testületek ajánlásainak figyelembevétele és a szankciók elfogadása” [16], „szabályok, közös megegyezések, kódex” [17], „kódexek, szakmai szervezetek szabályainak megfelelés” [18], „mi a követendő norma” [19]. Az általános és az absztrakt megfogalmazások mellett konkrét példaként szakmai elvárások, normák is felmerültek a szakmai etika fogalmának meghatározásakor, például a tisztelet [20] [21], az előítéletmentesség [22], a szakmai titoktartás, illetve a megfelelő adatkezelés [23] [24], valamint a lojalitás [25]. Mindezek arra utalnak, hogy a válaszadók számára a szakmai etika fogalma leginkább a szűkebb értelmezéshez, vagyis a szabályoknak való megfeleléshez, a szakmai normákkal összhangban lévő viselkedéshez áll közelebb.

Azonban a válaszok egy részében már egyéb elemek is megjelennek. Az egyik oktató a válaszában a „a társadalom alapvető etikai elvárásaira” is utalt [26], egy másik válaszadó pedig kifejtette, hogy az

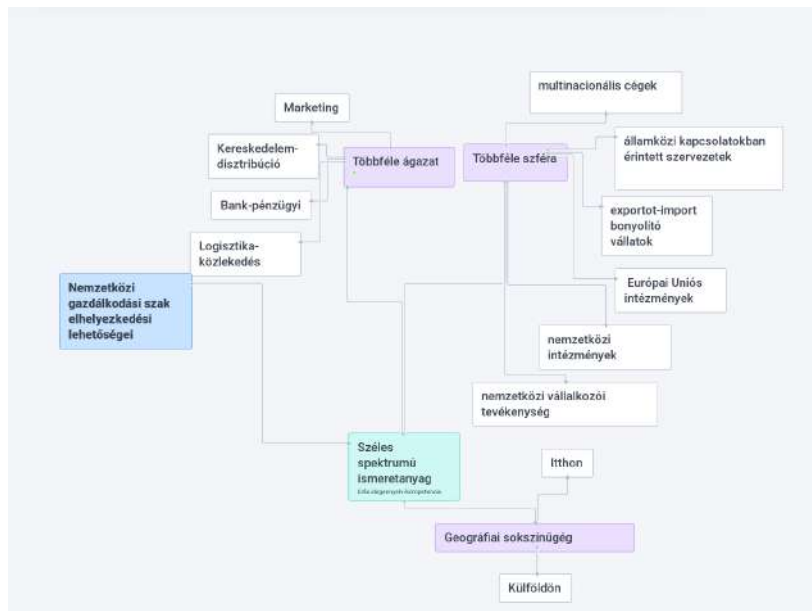
„egyéni szakmai etikát nehéz különválasztani: ez egy alaphozzáállás, ami korán kialakul, ezt differenciálja a szakmai” [27]. Végül olyan választ is kaptunk, amelyik arra utalt, hogy az oktatás célja „értelmi-ségit nevelni, ne csak szakembert” [28]. Ezen válaszok már a szakmai etika definíciójának tágabb értelmezésében is megjelenő társadalmi környezetre, illetve a szakmai identitás fejlődésére is utalnak. Összességében tehát a válaszadók között nem volt egyetértés abban, hogy a szakmai etika fogalmát hogyan kellene értelmezni.

A nemzetközi gazdálkodás alapszak elhelyezkedési lehetőségeinek bemutatása

A második kérdésünk az interjúalanyokhoz a nemzetközi gazdálkodás alapképzés munkaerőpiaci kimenetéhez kapcsolódott, és arra irányult, hogy tudomásuk szerint a végzett hallgatók milyen szakmákban helyezkednek el. A megkérdezés során elhangzott információk strukturálását gondolattérképpel valósítottunk meg (2. ábra). A gondolattérkép egy hatékony technika egy-egy szövegrész megjelenítésére, így segít megszervezni és vizualizálni a gondolkodási folyamatokat [29]. Felépítésére jellemző, hogy van egy központi tartalom, amelyből témák ágaznak le ezzel keretet adva az ötletek és fogalmak rendszerezéséhez. A Plectica gondolattérkép-készítő szoftvert alkalmaztunk a térkép létrehozásához.

A 2. ábrából jól látszik, hogy ez a szak elsősorban széles spektrumú ismeretanyagot ad a hallgatóknak, és idegen nyelven is magas szinten tárgyalóképes gazdasági szakembereket képez. Az elhelyezkedés, több oktató válasza alapján, lehetséges mind hazai, mind nemzetközi területen, az állami szférában éppúgy, mint a magánszférában [30] [31] [32]. A nemzetközi gazdálkodás alapszak végzettjei számára figyelembe veendő szakma vonatkozásában csak az egyik válaszadó volt, aki már a definícióval kapcsolatos kérdésre adott válasz során konkrét szakmát említett, ez pedig a tanácsadói volt [33].

Az egyik oktató úgy fogalmazott, hogy a képzés általános jellegű és a hallgató által választott specializációtól, szakiránytól függ a tényleges szakma [34]. Ketten is utaltak arra, hogy a képzés során igazából „nemzetközi üzleti generalistákat” képeznek, az ilyen generalisták számára a nemzetközi üzleti életben való sikeres helytálláshoz szükséges kompetenciák fejlesztése történik a képzés során [35] [36].

2. ábra: Nemzetközi gazdálkodási szak elhelyezkedési lehetőségei
 Forrás: Saját kutatás (Plectica)

A 2. ábrából jól látszik, hogy ez a szak elsősorban széles spektrumú ismeretanyagot ad a hallgatóknak, és idegen nyelven is magas szinten tárgyalóképes gazdasági szakembereket képez. Az elhelyezkedés, több oktató válasza alapján, lehetséges mind hazai, mind nemzetközi területen, az állami szférában éppúgy, mint a magánszférában [30] [31] [32]. A nemzetközi gazdálkodás alapszak végzettjei számára figyelembe veendő szakma vonatkozásában csak az egyik válaszadó volt, aki már a definícióval kapcsolatos kérdésre adott válasz során konkrét szakmát említett, ez pedig a tanácsadói volt [33]. Az egyik oktató úgy fogalmazott, hogy a képzés általános jellegű és a hallgató által választott specializációtól, szakiránytól függ a tényleges szakma [34]. Ketten is utaltak arra, hogy a képzés során igazából „nemzetközi üzleti generalistákat” képeznek, az ilyen generalisták számára a nemzetközi üzleti életben való sikeres helytálláshoz szükséges kompetenciák fejlesztése történik a képzés során [35] [36].

Mások konkrét területeket említettek, amelyekkel kapcsolatban az ott előforduló szakmák betöltésére alkalmasak lesznek a végzett hallgatók: ilyen említett terület volt a külkereskedelem, logisztika, a marketing, illetve a pénzügyi terüle [37] [38] [39]. A válaszok alapján az a következtetés vonható le, hogy a képzés különböző, a nemzetközi üzleti életben előforduló szakmákra készít fel, viszont ennek részleteivel kapcsolatban szintén nem volt konszenzus a válaszadók között.

Összegzés

A szakirodalomban a kifejezetten a nemzetközi gazdálkodás alapszakok során történő szakmai etikaoktatással kapcsolatosan nem találtunk sem hazai, sem külföldi publikációt, amely arra utal, hogy kutatásunkkal valamennyire úttörők vagyunk ezen a területen. A szakmai etika oktatásának szükségességét, továbbá a nemzetközi üzleti életben előforduló etikai kihívásokra adott válaszokkal foglalkozó oktatás fontosságát a különböző kutatók hangsúlyozzák, alátámasztva a kutatásunk jelentőségét.

Jelen cikkünk címében jeleztük, hogy kifejezetten a nemzetközi gazdálkodás alapképzések során történő szakmai etika oktatásával kapcsolatban a mit oktassunk? és a miért oktassuk? kérdésekre kerestük a választ. Az utóbbi kérdésre a válasz egyszerűen megadható: mivel a szakkkal kapcsolatos követelményrendszer, a KKK kifejezetten előírja, hogy a szakmai etika a képzés része legyen. A szakirodalom áttekintése során látható, hogy a kutatók között nincs egyetértés sem a szakmai etika fogalma, sem pedig a kapcsolódó oktatás célja és tartalma tekintetében sem. A szakmai etika definíciójának a szakirodalomban fellelhető szűkebb és tágabb értelmezése közül a KKK elvárásai elsősorban a szűkebb értelmezésre, vagyis a szakmai szabályoknak megfelelő magatartásra utalnak.

A kutatásunk során az interjúalanyaink válaszából az látható, hogy a szűkebb értelmezés fordul elő jobbra az egyik hazai felsőoktatási intézmény nemzetközi gazdálkodás alapképzésén oktatók között is. Azonban mind a KKK elvárásai, mind a válaszadók meghatározásai között is felbukkannak olyan elemek, amelyek már a szakmai etika definíciójának a szakirodalomban fellelhető tágabb értelmezéséhez, a szakma képviselőjének magatartását befolyásoló külső tényezőkhöz

és a szakmai identitás fejlődéséhez kapcsolódnak. Ebből következően a szak vonatkozásában is irányadó az a modell, amely a szakmai oktatás céljaként nem kizárólag a szűkebb értelmezésnek megfelelő kognitív fejlesztést (a szakmai etikai kódexek normáinak ismeretét és elméleti alkalmazását), hanem a tágabb értelmezésnek megfelelő szakmai identitás fejlesztését határozza meg.

A mit oktassunk? kérdés vonatkozásában a fentiekkel kapcsolatban adódik a kérdés, hogy pontosan mely szakmák etikai kódexeivel, elvárásaival, magatartási szabályaival kellene foglalkozni a képzés során, hogy a nemzetközi gazdálkodás alapszakon végzetek megfelelően felkészültek legyenek és megfeleljenek a leendő munkáltatóik és ügyfeleik elvárásainak. Illetőleg, a tágabb értelmezést figyelembe véve, a kérdés úgy is felmerül, hogy mely szakmák külső tényezőit és a vonatkozó szakmai identitás fejlődésének mely elemeit kellene figyelembe venni már a képzés során is. Ezekre a kérdésekre szintén nem kaptunk egyértelmű választ, viszont azonosíthatunk néhány közös elemet az interjúalanyok válaszai alapján. Egyrészt érdemes a végzetek elhelyezkedését figyelembe véve a nemzetközi üzleti életben előforduló fontosabb területek, mint a marketing, a logisztika vagy éppen a pénzügyek főbb szakmáinak etikai kódexeit a képzés részévé tenni.

A képzés nemzetközisége miatt a szakmák esetlegesen létező nemzetközi szakmai szervezeteinek ilyen tartalmú szabályrendszere a hazai szervezetek kódexei mellett, illetve leginkább azokkal összevetve, hasznos tananyagnak minősülhet. Végezetül pedig mind nagyvállalatok, mind pedig a közszféra egyes magatartási normákat tartalmazó szabályzatai is fontos tananyagok lehetnének. A tágabb értelmezés szempontjából pedig ugyancsak fontos lenne ezen hazai és nemzetközi szervezetek olyan szakmai anyagainak figyelembe vétele, amelyek mind a terület környezetéből adódó, mind pedig az egyes szervezetek működése során előforduló etikai kihívásokkal, problémákkal, dilemmákkal foglalkozik.

A szakmai etika oktatásával kapcsolatos szakirodalom alapján a nemzetközi gazdálkodás alapképzések vezetői és továbbfejlesztői számára az első számú fontos feladat az, hogy meghatározzák, hogy a négykomponensű modell által leírt komplex célrendszert meg akarják-e valósítani a képzésen belüli szakmai etika oktatása során. A szakmai etika definíciója vonatkozásában akár a szűk, akár a tág ér-

telmezés mellett teszik le a voksukat, fontos feladat a definíció megbeszélése a szak oktatóival. Előnyösnek tűnik egy közös álláspont kialakítása az oktatókkal, majd annak kommunikálása a szakkal kapcsolatos tájékoztató anyagokban, valamint a kapcsolódó események (pl. nyílt napok) során is a további fő érintettek irányába. A következő tennivalónak pedig a képzés munkaerőpiaci kimenetének olyan szempontból történő elemzése tűnik, amelynek révén meghatározzák a nemzetközi gazdálkodás alapszak végzettjeinek lehetséges fő szakmáit. A főbb szakmák, legfontosabb jövőbeli munkáltatók azonosítása révén pontosabban behatárolható, hogy mely szakmák magatartási szabályait kellene a képzés során a hallgatókkal megismertetni, illetve milyen szakmai etikai kihívásokat érdemes a képzés során vizsgálni. A közös definíció és a szakmák azonosítása után következik a leghatékonyabb oktatásmódszertani megoldások azonosítása és bevezetése, illetve hangsúlyosabbá tétele. A következő cikkünkben az erre irányuló kérdéseinkre kapott válaszokat fogjuk ismertetni, valamint nemzetközi összehasonlítást is tervezünk ebben a tekintetben.

Hivatkozások

1. Banks, S. (2009). From professional ethics to ethics in professional life: implications for learning, teaching and study. *Ethics and Social Welfare.*, 3 (1), 55–63. <http://doi.org/10.1080/17496530902819078> (letöltve: 2023. 04.16.)
2. Bagnall, R. G. (1998). Moral education in a postmodern world: Continuing professional education. *Journal of Moral Education*, 27 (3), 313–331. <http://doi.org/10.1080/0305724980270304> (letöltve: 2023. 04.16.)
3. Trede, F., Macklin, R., & Bridges, D. (2012). Professional identity development: a review of the higher education literature. *Studies in Higher Education*, 37 (3), 365–384. <http://doi.org/10.03075079.2010.521237> (letöltve: 2023. 04.16.)
4. Bebeau, M. J. (2002). The defining issues test and the four component model: Contributions to professional education. *Journal of Moral Education*, 31 (3), 271–295. <https://doi.org/10.1080/0305724022000008115> (letöltve: 2023. 04.16.)

5. Bebeau, M. J., Rest, J. R., & Narvaez, D. (1999). Beyond the promise: A perspective on research in moral education. *Educational Researcher*, 28 (4), 18-26. <https://doi.org/10.2307/1176445> (letöltve: 2023. 04.16.)
6. Christensen, L. J., Peirce, E., Hartman, L. P., Hoffman, W. M., & Carrier, J. (2007). Ethics, CSR, and sustainability education in the Financial Times top 50 global business schools: Baseline data and future research directions. *Journal of Business Ethics*, 73 (4), 347-368. <http://doi.org/10.1007/s10551-006-9211-5> (letöltve: 2023. 04.18.)
7. Hurn, B. J. (2008). Ethics in international business. *Industrial and Commercial Training*, 40 (7), 347-354. <https://doi.org/10.1108/00197850810912216> (letöltve: 2023. 04.18.)
8. Kline, J. (2010). *Ethics for International Business: Decision-making in a global political economy*. Routledge, New York
9. Innovációs és Technológiai Minisztérium (2023). Képzési és kimeneti követelmények. 366. <https://kormany.hu/dokumentumtar/kepzesi-es-kimeneti-kovetelmenyek-1> (letöltve: 2023. 04.18.)
10. Uo. 367.
11. Uo. 368.
12. Uo. 369.
13. Malhotra, N. K.- Simon J. (2009). *Marketingkutató Akadémia* Kiadó, Budapest
14. Sztárayné Kézdy, É. (2011). *Kutatásmódszertan és prezentációkészítés. Az interjúkészítés módszertana*. Károli Gáspár Református Egyetem. TÁMOP-4.1. 2. A/1-11/1-2011-0091 „Információ-Tudás-Érvényesülés” http://www.szepejudit.hu/interjukeszites_modszertan.pdf (letöltve: 2023. 04.18.)
15. Bateman, S., Gutwin, C. & Nacenta, M.A. (2008). *Seeing things in the clouds: the effect of visual features on tag cloud selections*. In the 9th ACM conference on Hypertext and hypermedia (pp. 193-202).
16. Oktató 1, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésen. András Gábor [interjú], Budapest, 2022. szeptember 21.
17. Oktató 2, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésen. András Gábor [interjú], Budapest, 2022. szeptember 21.

18. Oktató 4, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Andrási Gábor [interjú], Budapest, 2022. szeptember 30.
19. Oktató 7, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. október 25.
20. Oktató 1, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Andrási Gábor [interjú], Budapest, 2022. szeptember 21.
21. Oktató 6, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. október 24.
22. Oktató 7, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. október 25.
23. Oktató 9, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. november 9.
24. Oktató 10, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. november 7.
25. Oktató 9, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. november 9.
26. Oktató 3, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Andrási Gábor [interjú], Budapest, 2022. szeptember 29.
27. Oktató 7, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. október 25.
28. Oktató 8. (2022), Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. november 2.
29. Buzan, T. & Buzan, B.: *The Mind Map Book*. (Revised version) BBC Books, 2000.
30. Oktató 2, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Andrási Gábor [interjú], Budapest, 2022. szeptember 21.

31. Oktató 4, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. András Gábor [interjú], Budapest, 2022. szeptember 30.
32. Oktató 7, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. október 25.
33. Oktató 9, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. november 2.
34. Oktató 5, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. András Gábor [interjú], Budapest, 2022. november 8.
35. Oktató 6, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. október 24.
36. Oktató 8, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. november 2.
37. Oktató 1, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. András Gábor [interjú], Budapest, 2022. szeptember 21.
38. Oktató 9, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. november 2.
39. Oktató 10, 2022, Szakmai etika oktatása a nemzetközi gazdálkodás angol nyelvű alapképzésén. Czeglédi Csilla [interjú], Budapest, 2022. november 7.

Publikálás a Business & Diplomacy Review folyóiratban

A Folyóirat az alábbi témákhoz kapcsolódó kéziratokat fogad be lektorálásra:

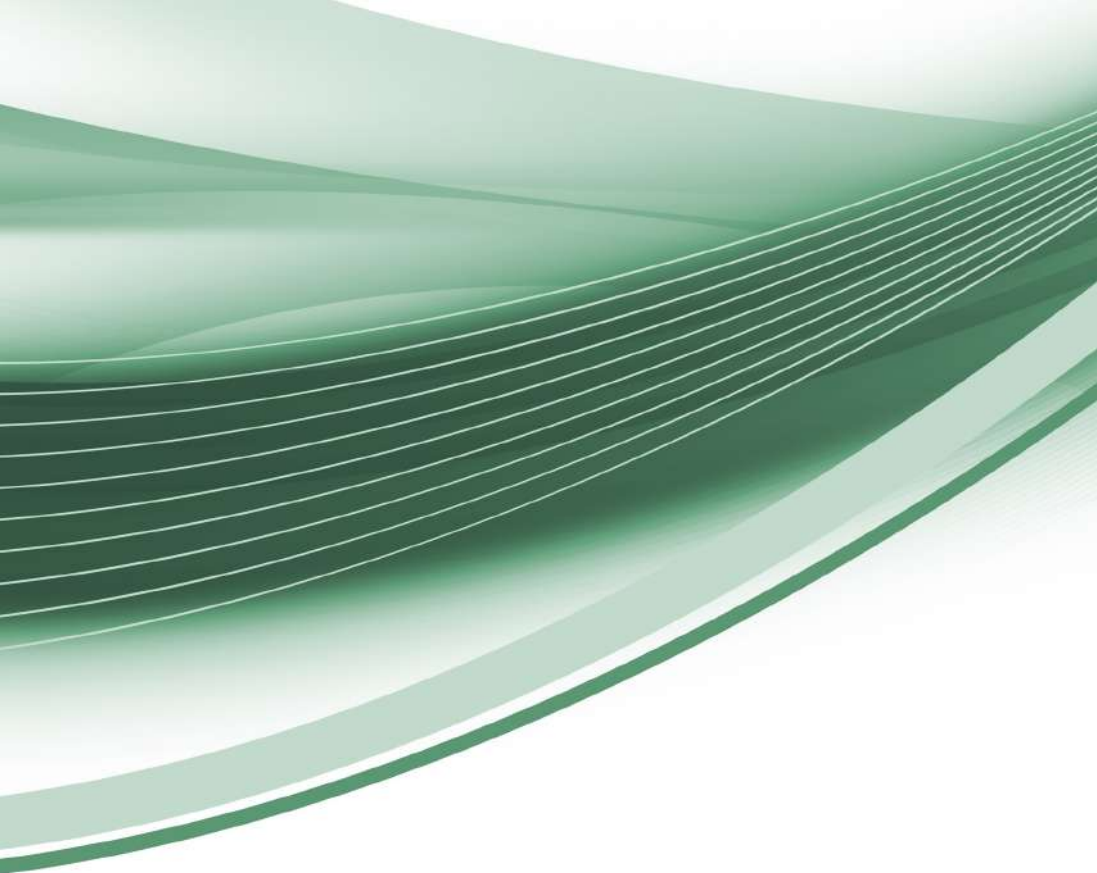
- gazdaság,
- kereskedelem,
- pénzügyek,
- nemzetközi kapcsolatok,
- diplomácia,
- nemzetközi kommunikáció
- társadalomtudományok;
- közgazdasági tudományok.

A tanulmány absztraktja minden esetben angol nyelvű. A tanulmány magyar vagy angol nyelvű, amelynek terjedelme 30 000–40 000 leütés (az absztrakttal együtt).

A kéziratok előzetes befogadásának feltételei:

- a kézirat és annak szerzői megfelelnek a Folyóirat etikai szabályainak;
- a kézirat, illetve ahhoz tartalmában nagyon hasonló tanulmányt még nem publikáltak;
- a benyújtott kézirat megfelel a formai követelményeknek.

A Folyóirat a szerzőknek tiszteletdíjat nem fizet. A Folyóirat minden egyes befogadott kézirat esetében kettős vaklektorálást alkalmaz, ami azt jelenti, hogy az anonimalizált anyagot a szerzők által nem ismert lektorok értékelik. A Folyóirat csak abban az esetben fogad be kéziratot publikálásra, ha azt mind a két vaklektor publikálásra ajánlja, és vaklektor(ok) által kért javításokat/kiegészítéseket a szerző(k) végrehajtotta/ák. Amennyiben az egyik lektor javításokkal publikálásra ajánlja a kéziratot, míg a másik nem, akkor a javítások után a témában jártas újabb vaklektornak kell értékelnie az anyagot. Akkor minősül egy tanulmány tartalmában nagyon hasonlóknak egy korábbi tanulmányhoz képest, ha azok egyezősége 60% felett van. A szerzők minden egyes esetben kötelesek a vaklektorok által írt kifogásokra/javaslatokra tételesen írásban reagálni.

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest

ISSN 3004-0116
HU ISSN 3004-0116